

**Матеріали
XXXVIII обласної краєзнавчої
конференції учнівської молоді**

«Краєзнавчі нариси Запорізької землі»

м. Запоріжжя, 21 листопада 2018 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЗАПОРІЗЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР ТУРИЗМУ І КРАЄЗНАВСТВА,
СПОРТУ ТА ЕКСКУРСІЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ»
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

**XXXVIII обласна краєзнавча
конференція учнівської молоді
«Краєзнавчі нариси
Запорізької землі»**

Матеріали конференції

Запоріжжя
2019

УДК 913(477.64)
М58

Збірка матеріалів XXXVIII обласної краєзнавчої конференції учнівської молоді «Краєзнавчі нариси Запорізької землі», 21 листопада 2018 р. / за ред. Янущенко Д.В. – Запоріжжя. – КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2019. – 92 с.

Редактор: Янущенко Д.В., завідувач відділу краєзнавства та патріотичного виховання КЗ «Центр туризму» ЗОР.

До збірки увійшли тези доповідей XXXVIII обласної краєзнавчої конференції учнівської молоді «Краєзнавчі нариси Запорізької землі», метою якої є залучення учнівської молоді до активної дослідницької діяльності з вивчення та збереження природної та історико-культурної спадщини Запорізького краю. Представлені тези доповідей учасників з різних видів краєзнавства: історичного, етнографічного, географічного, геологічного та екологічного, а також музеєзнавства.

З М І С Т

Секція «Історичне краєзнавство»

Смоляна Юлія, ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ НАШИХ ЗЕМЛЯКІВ	5
Мащенко Анастасія, ЗОБРАЖЕННЯ ЖИТТЯ ЗАПОРОЗЬКОГО СЕЛЯНСТВА КІНЦЯ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ У ТВОРІ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ «ЛИСТИ ЗІ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ»	8
Карауланов Олександр, Малієнко Олександр, МІСТОБУДУВАННЯ РІДНОГО ПРИАЗОВСЬКОГО КРАЮ	11
Пшенична Вероніка, ДУХ ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА У ГЕНАХ УКРАЇНЦІВ	14
Пшенична Вероніка, РОЛЬ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ В ХІХ СТОЛІТТІ	17
Горбуленко Станіслав, Болотіна Дар'я, СЕЛО АСТРАХАНКА: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ	20
Пічурін Олександр, Бородкіна Діана, ЗНАМЕНИТА УКРАЇНОЗНАВЕЦЬ – УРОЖДЖЕНКА С.ВЕЛИКА БІЛОЗЕРКА ОЛЕНА ОНУШКО-ТИХОВСЬКА	24
Капля Наталія, СПРОТИВ СЕЛЯН ПОЛІТИЦІ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА СЕЛІ У 1920-1930-х рр. (НА МАТЕРІАЛАХ КАМ'ЯНСЬКО-ДНІПРОВСЬКОГО РАЙОНУ)	27
Лісовський Давид, Гогохія Ната, Чубукова Вероніка, ПІДЗЕМЕЛЛЯ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ	30

Секція «Етнографічне краєзнавство»

Орлова Єлизавета, ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПЛЕКСУ ОБРЯДОВИХ ДІЙ СВЯТА КУПАЙЛА	31
Фейзуллаєва Аліна, КРИМСЬКІ ТАТАРИ: ДУХОВНІ СКАРБИ НАРОДУ	36
Янчева Маргарита, КЗ «ПРИМОРСЬКИЙ ЛЩЕЙ» – ОСЕРЕДОК ЕТНІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ Й НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ	39
Бойко Роман, МЕЛІТОПОЛЬ - ІНТЕРКУЛЬТУРНА СТОЛИЦЯ УКРАЇНИ	43
Хорольська Дар'я, Осипюк Вікторія, ОБРЯДОВЕ ЗНАЧЕННЯ ХУСТКИ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОБІЛОЗЕРСЬКОГО РАЙОНУ	46
Рябчун Іван, УНІКАЛЬНІСТЬ І ЗАГАДКИ СТОЛІТНЬОГО ХРАМУ НА ВІЛЬНЯНЦІНІ	49

Секція «Музеєзнавство»

Тарасенко Дар'я, Тимченко Аліна, ШКІЛЬНИЙ ЕТНОГРАФІЧНИЙ МУЗЕЙ «ГЛАДОС» – СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ОСЕРЕДОК МАЛОЇ БІЛОЗЕРКИ	51
Устюгова Ганна, МИРНЕ: З МИНУЛОГО ДО СЬОГОДЕННЯ	55

Секція «Географічне та геологічне краєзнавство»

Зейналова Амалія, Мананкіна Яна, БАЛКА БАЛЬЧАНСЬКА – ЗАПОВІДНА ПЕРЛИНА ПІВНОЧІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ	57
Лубяна Дар'я, Полодов Іван, ГЕОЛОКАЛІЗАЦІЯ ТА СТАН ЗАКАЗНИКА «ЦІЛИНА ЧЕРНОМОРЧЕНКА»	60
Антропов Артем, КАМ'ЯНИЙ КАР'ЄР – ОБ'ЄКТ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ НА ОКОЛИЦІ СМТ БІЛЬМАК	63
Бачурин Ірина, СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ҐРУНТІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я НА ПРИКЛАДІ ДОЛИНИ РІЧКИ ЮШАНЛИ	65
Івахненко Каріна, УНІКАЛЬНІСТЬ МОКРОМОСКОВСЬКОГО МАСИВУ СЕРЕДНЬОПРИДНІПРОВСЬКОГО МЕГАБЛОКУ УКРАЇНСЬКОГО ЩИТА	67
Мирошникова Кира, ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ БЕРДЯНСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА	71
Кирилець Ярослав, ГЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ УЗБЕРЕЖЖЯ КАНІВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА В РАЙОНІ ТРАХТЕМИРІВСЬКОГО ПІВОСТРОВА	74

Секція «Екологічне краєзнавство»

Прищепя Дмитро, Хохоляк Ганна, Гаврилко Вероніка, ВІКОВІ ДУБИ ОСТРОВА ХОРТИЦЯ	76
Беляєва Анна, «ХОРТИЦЬКИЙ ЛАБІРИНТ» – СИСТЕМА АЛЕЙ ІЗ АКЛІМАТИЗОВАНИХ І ПРИРОДНИХ ДЕРЕВНИХ ВИДІВ О. ХОРТИЦЯ	79
Докашенко Поліна, РІЗНОМАНІТНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ ROSA L. НА ТЕРИТОРІЇ БАЛКИ ГАДЮЧОЇ ТА БАЛКИ КАНЦЕРІВСЬКОЇ	83
Касапова Карина, Якимович Таїсія, АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ НА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ РОСЛИН ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ – РЯБЧИКА МАЛОГО ТА ТЮЛЬПАНА ДІБРОВНОГО НА ТЕРИТОРІЇ МІЖРІЧЧЯ Р. САМАРИ ТА Р. ВОВЧА	85
Ревега Марія, РІЧКА МОЛОЧНА: ШЛЯХ У НЕБУТТЯ	88

ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ НАШИХ ЗЕМЛЯКІВ

*Автор: Смоляна Юлія, учениця 10 класу
Більмацької СЗОШ I-III ступенів «Інтелект»,
вихованка гуртка «Історичного краєзнавство»
КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

*Керівник: Мальована Оксана Вікторівна, вчитель
історії Більмацької СЗОШ I-III ст. «Інтелект»,
керівник гуртка КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

Мета роботи: дослідити проблему репресивної політики СРСР 1937-1938 рр. на території Розівського та Куйбишевського (Більмацького) районів Запорізької області, систематизувати статистичні дані, списки репресованих громадян та документи, які свідчать про перебіг реабілітації.

Актуальність проблеми полягає у відновленні історичної справедливості стосовно репресованих громадян, їхніх родин, поверненні чесних імен, відновленні справедливості, усунення наслідків свавілля і порушень громадянських прав.

Масові репресії 30-х років назавжди залишаться в пам'яті жителів України, як пекуча рана, як біль, що примушує здригатися та замислитися над минулим і не допустити подібного в майбутньому.

В роки тоталітаризму паралельно з будівництвом заводів, магістралей, науковими відкриттями велася несправедлива, жорстока, нещадна війна з власним народом. Про це свідчить маса документів, які вивчаються зараз істориками, краєзнавцями, дослідниками, громадськими організаціями. Напруженою була ситуація в 1937-1938 роках в Куйбишевському та Розівському районах. Переслідування були продовженням масових розправ над жителями району, які розпочалися на початку 30-х років. Репресії носили масовий характер, але заарештовували людей поодинці. В 1838 р. каральні органи почали фальсифікувати «групові справи», виявляти цілі «повстанські» та «контрреволюційні» організації в селах районів.

Розівських німців звинувачували здебільшого в приналежності до «терористичних диверсійних контрреволюційних організацій». Каральні органи інкримінували багатьом участь в Національній спілці німців в Україні, якої насправді не існувало. По «справі» НСНУ були заарештовані в 1937 році редактор районної газети «Stimme des Kollektivisten» Ф.А. Бергер, директор Люксембурзького маслозаводу А.Й. Грубер, бухгалтер контори «Заготскот» Я.І. Браун, помічник бухгалтера М.З. Езиорський, столяр Г.Ф. Дерінг та інші. Всі вони були розстріляні через декілька місяців після арешту, реабілітовані в 1965 р. ухвалою Військового трибуналу Одеського військового округу [1, с. 3].

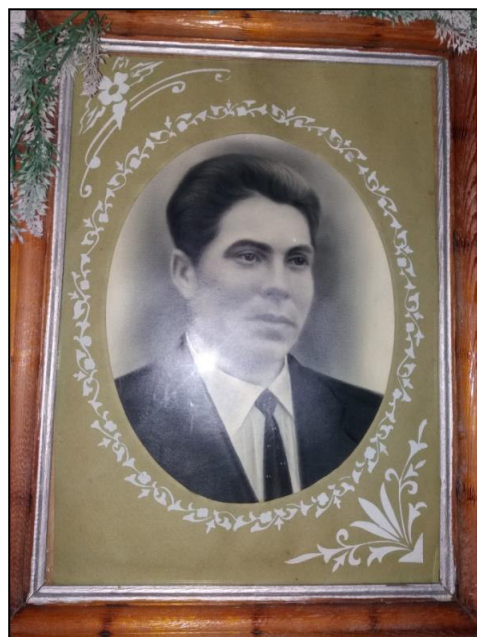
Велика «німецька контрреволюційна організація» була «виявлена» на території району в грудні 1937 року. 33 члени цієї спілки НКВС СРСР і Прокурором СРСР 27 січня 1938 р. були засуджені до розстрілу. Вирок виконано 16 лютого того ж року.

В 1938 році було «виявлено» «шпигунсько-повстанські організації», які нібито готували збройні повстання проти радянської влади: 33 чоловіки, які були жителями Розівки, Багатівки, Новодворівки, Луганського, Мар'янівки, Антонівки. Трійка УНКВС по Дніпропетровській області 22 вересня 1938 року засудила до розстрілу, вирок виконано 4 жовтня. Аналогічна справа була сфабрикована і по 19 жителях сіл Вишнювате, Вільне, Медівка та Краснівка. 9 жовтня 1938 року вони були засуджені до розстрілу. Так звана «фашистська організація» була виявлена і в с. Мар'янівці, до якої входили: Я.П. Козаковський, В.Ф. Громут, М.Є. Реймер, І.М. Фортовський. Як свідчить держархів Запорізької області, причинами арешту стала служба Я.П. Козаковського в роки громадянської війни в білогвардійському загоні, яким командував Ленц, М.Є. Реймер перебував також в денікінських військах. Більшість заарештованих були заможними селянами, які чинили саботаж хлібозаготівель в 1933 р.: І.Я. Кункель, П.С. Лукановський, М.А. Бітнер, М.І. Рогловський [2, с. 66-68].

Масовими були репресії у грецькому селі Новокерменчик, (зараз с. Новомлинівка Розівського району). Трагічні події згадує Сарбаш Х. І. – син репресованого Сарбаша І. А., який був головою колгоспу «2-а п'ятирічка», а 16 грудня 1937 р. його забрали. Харитону Івановичу тоді було 9 років, але пам'ятає нічну розмову батька та матері, яка прохала його щось підписати. Сарбаш І. А. говорив: «Я їх не боюся, в мене гріхів немає, ні за що мене садити». Ранок запам'ятався юнаку на все життя, коли батько поцілував його і заплакав. Батько більше не повернувся [3, с. 311].

Грудень 37-го називають «чорним» місяцем, тоді в селі заарештували 77 чоловік. Першими забрали колишніх розкуркулених, потім колгоспників. Спочатку збирали в сільраді, а потім полуторкою везли до райцентру. 16 грудня 1937 р. шоферу Сарбашу Г.А. довелося зробити декілька ходок, серед заарештованих був і його брат – голова колгоспу. Після останньої групи привезених земляків забрали до «кутузки» і водія.

Більшість репресованих жителів села була реабілітована тільки в 1989 р. В тому ж році з ініціативи Х.І.Сарбаша та М.Ю. Яшарова, батьки яких були репресовані, в селі Новомлинівці встановили пам'ятні плити, на яких увіковічили прізвища односельців, яких спіткала гірка доля «ворогів

Сюсель П.П. – голова сільради села Гусарки

народу» [4, с. 4].

В 1938р. на території Куйбишевського району каральні органи почали фальсифікувати «групові» справи, «виявляли» цілі «повстанські» та «контрреволюційні» організації. Найбільш резонансна справа – це «махновська терористична організація», яка існувала нібито з 1921 р. та створена Н. Махном з метою підготовки збройного повстання та повалення радянської влади. Осередки цієї міфічної організації слідчі виявили на території Куйбишевського району. До першої групи входило 26 чоловік, які були розстріляні в 1938 р. Потім були заарештовані ще 25 чоловік, відпустили тільки трьох.

В 1958 році обласний суд переглянув матеріали справ та реабілітував 26 жителів Куйбишевського району. Було встановлено, що не існувало ніяких бойових загонів, а люди, які начебто входили до організації, взагалі не були знайомі, не існувало ніякого «українського націоналістичного центру». [5, с. 2].

Відшукування «ворогів народу» призводило до великих невинуватих жертв. Більшість жителів Куйбишевського району були звинувачені за різними частинами ст. 54 КК УРСР: ч. 10 – контрреволюційна націоналістична діяльність; ч. 7 – шкідництво; ч. 8, 9, 11 – належність до диверсійної терористичної організації. Найчастіше по ч. 10, яка мала «національне» забарвлення: німець за національністю – зв'язок з нацистською Німеччиною, якщо грек чи українець – націоналістична організація. Засуджувалися до найвищої міри покарання – розстрілу.

17 квітня 1991 р. був прийнятий Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», де вказувалося, що реабілітація повинна охоплювати весь період після 1917 року до моменту набрання чинності цим Законом і поширюватися на необґрунтовано засуджених. Громадськість активно відреагувала на висвітлення закритих сторінок вітчизняної історії. Активізувало свою діяльність республіканське товариство «Меморіал», складовою частиною якого стало Запорізьке обласне товариство «Реабілітація». В Куйбишевському районі від 19.03.1996 р. була створена комісія при редакції газети «Рідний край», яка мала сприяти підготовці видання книг «Реабілітовані історією».

Так і жителька села Гусарка (Тарасевич Л.П. – донька репресованого) Куйбишевського району Любов Петрівна Тарасевич 1931 р.н, з якою вдалося поспілкуватися, зі сльозами на очах розповіла, що все життя пронесла тавро ворога народу. А за що? В чому він винний? Донька не пам'ятає батька – Сюзеля П.П., адже коли його забрали їй було лише півтора роки. В архівній справі №1134 зберігається документ, згідно з яким «решением тройки УНКВД Карельской АССР от 20 ноября 1937 года Сюзель П.П. подвергнут расстрелу. Решение выполнено 3 декабря 1937 г. по месту отбытия наказания» [3, с.278]. А родині надійшло повідомлення з Мурманська про те, що Петро Петрович (тоді голова сільради с. Гусарка) помер від запалення легень у воєнному 1943 р. Через багато років син Тарасевич Л.П. довідався про це із архівних документів НКВС, де також була інформація за чийм наклепом його заарештували. Реабілітували Сюзеля П.П. тільки в 1957 р.

Скільки жажіть, несправедливості, жорстокості та страждань випало на долю наших людей! Як болісно на душі від того, що чесні, справедливі, невинні люди загинули. Ми – українці вистояли, вибороли свою свободу, ми – гордимось нашим славним корінням, нашими щирими людьми, ми – пам'ятаємо, ми – не забудемо і не допустимо повторення! Ми повинні чітко усвідомити, що сьогодні дуже важливо зрозуміти своє минуле, трагічні часи, розібратися в причинах існування антилюдської системи, повернути заради справедливості імена мільйонам невинно знищених. Без цього не може бути вільного, щасливого шляху в майбутнє, не можна будувати відкритого громадянського суспільства, в якому будуть забезпечені права кожної людини.

Література:

1. Науменко І. Вони лишилися комуністами // Запорізька правда. – 14 червня 1989 р.
2. Шевчук С.П., Марюха В.І. Розівський район: минуле і сучасність. – Сімферополь.: Атлас – Компакт., 2010. – 136 с.
3. Реабілітовані історією (Запорізька область). – Запоріжжя: Дніпровський металург., 2004. – 584 с.
4. Дем'яносів М. Пам'ятник односельчанам // Прапор комунізму. – 3 серпня 1989 р.
5. Шевчук С.П. Репресії у районі // Рідний край. - № 38. – 16 травня 2009

ЗОБРАЖЕННЯ ЖИТТЯ ЗАПОРОЗЬКОГО СЕЛЯНСТВА КІНЦЯ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ У ТВОРІ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ «ЛИСТИ ЗІ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ»

*Автори: Мащенко Анастасія, учениця 7 класу КУ
«Новокарлівська ЗОШ І-ІІІ ст., вихованка
гуртка КЗ «Центр туризму» ЗОР
Гончар Єлизавета, учениця 7 класу КУ
«Інженерненська ЗОШ І-ІІІ ст., вихованка
гуртка КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Єфремов Юрій Іванович,
вчитель історії КУ «Новокарлівська ЗОШ І-
ІІІ ст., керівник гуртка «Історичне краєзнавство»
КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

Метою нашої роботи є розповідь про те, як жило селянство напередодні колективізації, після потрясінь періоду визвольних змагань та боротьби за владу, в степовій частині Запорожжя, а саме на території сучасного Пологівського району. Також ще з одним з цікавих моментів роботи є ознайомлення з літературним надбанням маловідомої у нашому краї письменниці Докії Гуменної.

Наводимо короткі біографічні відомості: народилася Гуменна Докія Кузьмівна 23 березня 1904 року в селі Жашків на Черкащині. Дід з батьківського боку був селянином, мати, Дарія Кравченко, походила із збіднілого шляхетського роду. Вона прищеплювала доньці любов до народних

традицій, фольклору. У 1928 р. Д. Гуменна побувала за відрядженням від літературного журналу «Плуг» на Запоріжжі й після опублікування репортажів з цих поїздок під назвами «Листи із степової України» враз стала широкозваною, навіть знаменитою [1].

«ПЛУГ» – літературно-мистецька організація. Повна назва – Спілка селянських письменників України «Плуг». Заснована в Харкові наприкінці березня 1922 року [2].

За свої публікації у березні 1932 року Д. Гуменну виключили з «Плуга», заборонили друкуватися. З 1950 року письменниця жила і працювала в США. Померла Докія Гуменна 4 квітня 1996 р. в Нью-Йорку, похована у Нью-Джерсі.

У цій статті розглядається період життя письменниці пов'язаний з Запорожжям. Згідно дослідженням краєзнавця Олександра Ємця першим приїздом письменниці до Запоріжжя, куди була направлена після закінчення Київського інституту народної освіти був 1926 рік. Це місто, в якому мала перебути вона обов'язковий рік після закінчення інституту. За направленням на освіту вона викладала мову й літературу в старших класах трудової школи та у кравецькій школі. Мешкала на квартирі родини робітника металургійного заводу. А ось наступний приїзд став переломним у житті молодой письменниці і чому, піде мова далі [3].

Вдруге, Докія Гуменна відвідала Запоріжжя влітку 1928 р. Ми зробили реконструкцію шляху Докії Гуменної по території Пологівського району. Прибувши потягом з Запоріжжя на станцію Новокарлівка, Докія пішки дісталася села Павлівського, центральної садиби комуні «Авангард».

Центральна садиба комуні «Авангард» у с. Павлівське Інженерненської сільської ради, травень 2017 р.

Пробувши деякий період у комуні вона на попутному транспорті, а саме на підводі дісталася села Федорівки (на той час Власівки) Пологівського (Чубарівського) району, комуні «Іскра». Таким чином у «Листах зі степової України» ми маємо згадку про три села нашого району. то що ж побачила письменниця на цій території такого, що догори дригом змінило її подальше життя та літературну кар'єру?

А те, що побачили очі, зовсім не сподобалося партійному керівництву. Уривок з листа надрукованому у журналі «Плуг» у 1928 р.

Станція Новокарлівка [7]

Було ще темно, як я вийшла з вагона. Чекаючи, заким розвидниться, я завела розмову з кругленькою молодичкою:

— Як тут у вас із хлібом?

— Та як?... Оце вчора баби хтіли бити председателя в нашому селі, так утік вікном.

— За що бити?

— Не дають без бомажки хліба в лавці... Так хоч бери, та з голоду здихай! — відповіла, неначе на мене сердилася.

— Якої бомажки? — допитуюся таки.

— Це дають у сільраді бомажку, хто нуждається хлібом. Без неї в кооперації хліба не получиш... А председатель не всім дає бомажку таку...

Найбільше уваги було приділено комуні «Авангард» і не дивно, у середині 20-х років це був чи не наймасовіший екскурсійний маршрут до будівництва Дніпрогесу. Це була показова комуна, яка зіграла відведену їй партійним керівництвом роль у процесах колективізації та ліквідації куркульства як класу на Україні. Детально діяльність комун «Авангард» та «Іскра» розглядається у роботі представленої на конкурс «Моя Батьківщина-Україна!» Ми лише наведемо кілька уривків з листа Докії [7]

Помогли тут ще й московські гості.

— Нащо ця українізація, — звернувся до мене комсомолец Сашко. — Мені легше розмовляти російською, ніж українською мовою. Як говориш по-українському, то доводиться все перекладати з російської.

— Та ви й не вмієте по-російському розмовляти! — намагалася я переконати його. — Весь ваш акцент, весь ваш спосіб складати речення й вимовляти слова свідчить про те, що ви питомий українець!

— Ех, який я нещасний, що я українець, — напівжартом, напівсерйозно зідхнув Сашко. — От ми із Степаном (брат його, київський робфакивець) часто отак гоиземося... Він каже, що українська культура...

У цьому листі Д. Гуменна піднімає проблему русифікації українського села. Дискусія широко розгорнулася у пресі між російськими та українськими письменниками і прізвище Гуменної стало відомим за межами України.

Ще один погляд на українське село пов'язаний з комуною «Іскра» [7]

Привид комунарських злиднів визирає з побитих шибок у темному закарбашеві — кухні, з їдкою сизого диму.

— Як у вас непривітно тут! — признаюся Улі.

— Хіба? — здивовано сміється вона. — А ми й не помічаємо! Здається, краще нігде нема.

— А як же виплачується комунарам прибуток? — усе приставала я до Улі, вже й по саду ходячи.

— Табельщик записує цілий рік трудодні кожному, а тоді вже в кінці року вираховується, хто скільки зробив... Оце ловка грушка, покинь ту, то терпка!..

— Важко жити! — помовчавши додає вона. — Часом як подумаєш, подумаєш — товчешся цілий рік у роботі і ніякого тобі греця. А коли б

Листи датовано 1 та 7 червня 1928 роком. Зовсім не те, чого чекало від Гуменної партійне керівництво, було відображено у цих листах та на диво опубліковане у журналі «Плуг» у 1928 році. Мета ставилась зовсім інша — відобразити перевагу колективного господарювання над приватним

напередодні масової колективізації і мала агітаційний напрямок. Задумка була, щоб селянин, бачачи як добре живеться у колективному господарстві, добровільно йшов у колгоспи. Завдяки сміливості цієї людини ми можемо побачити реалії життя українського селянства. Зламавши собі літературну кар'єру, поставивши під загрозу своє особисте життя, Докія все ж таки писала проте, «що бачать очі».

Таким чином, твір «Листи зі степової України», на нашу думку, є одним із реальних зображень життя селян у середині – кінці 20 років ХХ століття і дає можливість побачити процеси, які проходили у цей період на українських землях під владою тоталітарного режиму. Також ми рекомендуємо цей твір як джерело з історії рідного краю для розробки тем пов'язаних з процесами колективізації українського села. Матеріал статті може бути використаний при проведенні шкільних уроків історії України, історії рідного краю та позашкільних заняттях і заходах.

Список використаних джерел

1. Біографія Докії Гуменної [Електронний ресурс] // – Режим доступу: - <http://svoboda-news.com/>
2. Ємець Олександр Минуле не відпливає в безвість [Електронний ресурс] // – Режим доступу:<http://pilipuyurik.com/ukrainskie-literatory/418-2011-03-29-06-11-17>
3. Мушинка М. П'ять разів «похоронена», а все-таки жива (Д. Гуменна) // Сучасність. — 1995. -№ 4. — С. 139–143.
4. Бібліографічне посилання: Цимбал Я.В. ПЛУГ [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Pluh>
5. Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=24663
6. Докія Г. Листи із степової України Електронна бібліотека Читиво [Електронний ресурс]// – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Humenna_Dokia/Lysty_iz_stepovoi_Ukrainy/
7. Журнал «Плуг» 1928 р., №10-№11. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/3095>

МІСТОБУДУВАННЯ РІДНОГО ПРИАЗОВСЬКОГО КРАЮ

*Автори: Карауланов Олександр, учень ЗОШ № 11 м. Бердянськ, Малієнко Олександр, учень ЗОШ № 7, м. Бердянськ; вихованці гуртка «Юні екскурсоводи» КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Белінська Оксана Станіславівна керівник гуртків КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

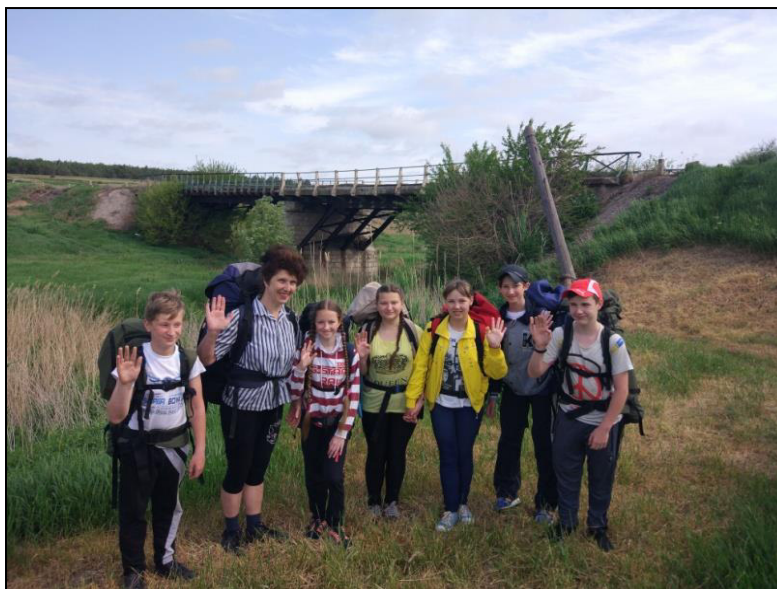
За свою багатовікову історію людина постійно прагнула полегшити для себе подолання водних та інших перешкод. Зусилля інженерної думки привели до винаходу мостів, конструктивні рішення яких постійно вдосконалювалися і ставали все різноманітніше. Так з'явилися балкові, аркові, рамні, консольні, комбіновані, наплавні, висячі і розвідні мости. Мандруючи нашою країною особливо пішки ми постійно стикаємося з необхідністю перетинати перешкоди.

Іноді переходимо струмки вбхід, іноді по камінцях, іноді вкладаємо колоду з перилами. Коли ж зустрічається міст – це велика вдача. Ми звернули увагу, що мости бувають різні за конструкцією, матеріалами, розмірами, віком. Тому вирішили дослідити ці споруди

Міст (прасл. «кидати») – споруда призначена для руху через річку, яр та інші перешкоди, межами якої є початок і кінець пролітних споруд. Міст, перекинутий через дорогу, називають шляхопроводом, міст через яр або ущелину -віадуком. Міст є однією із найдавніших інженерних споруд людства.

Як правило, мости складаються з прогонових конструкцій і опор. Прогонові конструкції служать для прийняття навантажень і передачі їх опорам, на них може розташовуватися проїжджа частина, пішохідний перехід, трубопровід тощо. Опори переносять навантаження з прогонових конструкцій на основу моста.

Міст у с. Стародубівка

Прогонові конструкції складаються з тримаючих конструкцій: балок, ферм, діафрагм (поперечних балок) і власне плити проїжджої частини. Статична схема прогонових конструкцій може бути арковою, балковою, рамною, вантовою або комбінованою; вона визначає тип моста за конструкцією. Зазвичай прогонові конструкції прямолінійні, проте у разі необхідності (наприклад, при будівництві дорожніх розв'язок) їм надають складну форму: спіралеподібні, кільцеві тощо. Форми опор також можуть бути найрізноманітнішими. Проміжні опори називаються биками, берегові – устоями. Останні служать для з'єднання моста з підхідними насипами.

Матеріалами для спорудження мостів слугують метал (сталь і алюмінієві сплави), залізобетон, бетон, природний камінь, дерево, мотузки.

Один з цікавих мостів нашого краю, по якому ми ходили під час експедиції – **Стародубівський**. У селі Стародубівка Першотравневого району Донецької області нині через вузьку річку Каратиш перекинутий двох пролітний міст. Зазвичай, проїжджаючи по ньому, водії навіть не підозрюють, що рухаються зі спорудження, якому більше двох століть. Цікава історія його зведення і подальшої експлуатації.

Датою його будівництва можна назвати 1783 рік, коли через п'ять років після переселення в ці краї численної грецької діаспори з Криму почався бурхливий економічний розвиток цього регіону. До швидко зростаючого Маріуполю для підвезення будівельних матеріалів знадобилося побудувати

сучасну дорогу, замість старовинного чумацького шляху, що веде до Олександрівську (Запоріжжю).

У той час землі на правому березі Каратиш від сучасного села Стародубівка до села Захарівка опинилися у власності у графа Рашевського. Сам граф проживав у Львові і, будучи дуже багатим, наказав побудувати на правому березі Каратиш маєток, в яке періодично наїжджав. За відсутності графа, маєтком управляв прикажчик, якого місцеві жителі чомусь прозвали поміщиком. За наказом графа і надісланими кресленнями зі Львова, «поміщик» почав тут будівництво моста європейського зразка.

Цей міст вирішено було звести двома пролітними, оскільки Каратиш в ті часи був широкий і повноводний. Пролітна будова виготовлена з тесаних дубів (спиланих очевидно тут же). Три високих опори, зведених з привізних тесаних гранітних блоків, щільно підігнаних і покладених один на одного. Між кожним шаром блоків були прокладені свинцеві пластини. Така конструкція підвалин моста повинна була забезпечити міцність кладки і виключити взаємний зсув окремих блоків.

Коли міст був готовий, у нього поставили заставу з митницею, служителі якої стягували подорожню плату за проїзд мосту з проїжджаючих купців і мирян. Дерев'яна верхня пролітна будова мосту простояла більше ста років і, на початку ХХ століття, було замінене на металеву на клепаних з'єднаннях (електрозварювання тоді ще не увійшла в широке використання). Один з таких прольотів зберігся до нашого часу.

Цей міст пам'ятає лихі кавалерійські походи загонів Батьки Махно. Під час Великої Вітчизняної війни права пролітна будова мосту було підірвана відступаючими німецькими військами, і відновлено вже в післявоєнні роки. Сучасний технічний стан мосту, не дивлячись на корозійний знос металевих прольотів, які давно ніким не фарбувалися, задовільний. Особливо добре виглядають опори моста, яким вже більше ніж два з чвертю століття.

В нашому місті відвідали-дослідили Горбатий міст, пішохідний міст через залізну дорогу та пішохідний міст через солоне озеро на Курорті Бердянськ.

Історія створення **Горбатого мосту** пов'язана з будівництвом залізної дороги. Залізниця стала одним головних об'єктів. І була розташована посередині міста, розділяючи його навпіл. 29 березня 1865 року в міській ратуші комісія підписала клопотання перед губернським начальством про будівництво залізниці до Бердянська. В Самарі знайшовся архітектор, який збудує вокзал – Панафутін Георгій Іванович. Коли будівництво залізничної лінії Чаплине – Пологи – Бердянськ завершилось 1 січня 1899 року, на станції Чаплине відбулася церемонія з нагоди відкриття Бердянської залізниці. Через відкриття у 1902р. бердянської грязелікарні, вже у 1904р. до неї була прокладена залізнична лінія від станції Бердянськ-Порт довжиною 5 км і введено регулярне перевезення пасажирів приміським потягом. Отже залізниця виконувала функцію перевезення вантажу та пасажирів, але розділяла місто навпіл. Тому паралельно з нею будувався Горбатий міст, який забезпечував

безпеку перехожім та вільних рух транспорту. Ці функції збереглися і зараз. Останні два роки готується документація для його капітального ремонту.

Пішохідний міст через залізницю створено 20 років тому. Місто розбудовується, стає багатолюдним. Влітку великий потік пішоходів із районну Німецька Колонія рухається до центру. Багато хто не бажав долати зайві півтора кілометри до старого Горбатого мосту і переходили прямо через залізницю, порушуючи всі правила. Тоді міськрада ухвалила рішення про будівництво пішохідного мосту. І з його будівництвом людські потоки безпечно рухаються між мікрорайонами. В серпні бердянці святкували День національного прапора, прийшовши на акцію з фарбування пішохідного моста на залізничному вокзалі. Наші гуртківці-краєзнавці теж долучилися до цього процесу. Півсотні патріотів зробили міст жовто-синім. Отже, це не тільки інженерна споруда, а й символ єдності.

Висновки. Неможливо уявити життя людини без мостів. Їх функція: єднати, скорочувати відстань між важливими об'єктами та економити час. Переміщення транспорту та пішоходів по цих спорудах має бути зручним та безпечним. Всі мости, відвідані нами, побудовані в різні роки, знаходяться в задовільному стані, хоча потребують постійного нагляду і поточного ремонту, а з часом капітального. Ми внесли свою маленьку частку в благоустрій пішохідного мосту. В День Незалежності України він став жовто-блакитним Символом Єднання

Список використаних джерел:

1. Архангельский А.С., Архангельский В.А. Железнодорожные станции СССР: Справочник. В двух книгах. М.:Транспорт, 1981.
2. Михайліченко В.М. Енциклопедія Бердянська: Довідник. В чотирьох томах. – Південна зоря, 2016.
3. <http://www.geocaching.su/?pn=101&cid=7604>
4. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Mist>
5. <http://pivdenka.berdyansk.net/encziklopediya-berdyanska.html>

ДУХ ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА У ГЕНАХ УКРАЇНЦІВ

Автор: Москаленко Владислав, учень 5-А класу
Вільнянської гімназії «Світоч»

Керівник: Супруненко Аліна Григорівна,
вчитель історії Вільнянської гімназії «Світоч»

Слава про запорізьких козаків, що боролися з татарами та турками, а потім і з поляками та іншими ворогами українського народу, відома сьогодні далеко за межами самої України. Їх традиції і воїнську доблесть підтримували українці в різні часи аж до сьогодні. Сто років тому відбувалася Українська революція 1917-1921 років. І в ході цієї революції в нашому краї знову виникли вільні козаки (так вони себе називали), що входили до складу загальноукраїнського Вільного козацтва.

Актуальність нашої роботи полягає в тому, що до відзначення сторіччя Української революції 1917-1921 років, особлива увага приділяється відновленню забутих та заборонених сторінок її історії. Ми звернулися до діяльності Вільного козацтва у Запорізькому регіоні в 1917-1921 роках. За комуністичного режиму всі матеріали по цій темі були суворо заборонені, адже вважалося, що на Запоріжжі відбувалося «тріумфальне» встановлення радянської влади. Проте архівні документи та спогади свідчать, що з літа 1917 року на хвилі національного підйому в Олександрівському повіті швидко розвивався рух вільного козацтва. Було створено два козацьких курені – «Січ» і «Хортиця» [2, 23].

Приміщення колишньої станції Софіївка, яке пам'ятає події 1917-1921 рр. фото 2018р.

Осередки створили на базі кількох заводів та майстерень, а також у приміських селах: Розумовці, Широкому, Солоному, Біленькому, Августинівці [6]. Спочатку основна увага приділялася просвітництву, національній символіці та українській мові. Родзинкою моди стали синьо-жовті стрічки, якими вбиралися дівчата міста. Рух швидко набував військово-патріотичної спрямованості. 21 вересня 1917 року в Олександрівську відбулися збори українських патріотичних організацій, на яких створили штаб та ухвалили спільну програму. А також відбувся перший парад вільних козаків [1, 28].

Коли у 1917 році в Олександрівську та навколишніх населених пунктах почали створюватися курені Вільного козацтва, що боролися за державну самостійність України у нашому Вільнянську, тодішньому селі Софіївці, незалежність підтримали представники інтелігенції та частина залізничних робітників [1, 47].

Уже за три місяці після створення вільні козаки стали на захист української влади та разом із кримсько-татарським ескадроном розгромили більшовицький загін Мокроусова. У запеклих боях 12-13 грудня 1917 року, що точилися між сучасним автовокзалом м. Запоріжжя та станцією «Запоріжжя-2», їх загонам за підтримки ескадрону кримських татар і гайдамаків вдалося оточити та роззброїти переважаючі сили червоних під командуванням Мокроусова. Це стримало наступ більшовиків на Катеринослав, Одесу, Херсон [1, 61]. Село Біленьке Запорізького району в 1917-18 роках було центром вільнокозацького руху. Навесні 1918 року сотня козака Микитки звільнила село від більшовиків. Було створено місцеву «Просвіту», самоврядні органи, упорядковано соціально-економічне життя [1, 99].

Після повалення гетьмана Павла Скоропадського у грудні 1918 року у нашому регіоні склалася складна військово-політична ситуація. Через Лозову,

Синельникове та Катеринослав наступали російські загарбники на чолі з Павлом Дибенком. Також активізувалися сили Нестора Махна, який підтримав більшовиків [1,47-48]. Справи погіршувалися через економічну кризу, нестачу продовольства, палива, руйнування об'єктів інфраструктури. У цей важкий час влада в Олександрівську перейшла до учасників вільно-козацького руху. Із 8-го гетьманського корпусу вони створили оперативний штаб, який закріпився на Павло-Кічкасі, для протидії російським білогвардійцям, махновцям та червоним [5].

31 грудня 1918 року велика козацька рада ухвалила рішення про підтримку Директорії, загальну мобілізацію, запровадження покарань за ухилення від військового обов'язку. Козацькі загони залізничників, робітників, селян із Олександрівська та Катеринослава зосередилися на станції «Софіївка», яку атакували махновці за підтримки кількох ешелонів з Харкова та бронепотягів. У січні 1919 р. після чотирьох днів запеклих боїв із застосуванням важкої артилерії та аеророзвідки ворог відступив. Завдяки мужності та самопожертві молодих патріотів було зупинено наступ переважаючих сил більшовиків, якими командували кадрові офіцери. У бою героїчно загинув козацький старшина Михайло Крохмаль. На похорони, що відбулися у Олександрівську, прийшли тисячі людей. [1, 95]. У Вільнянську залишилася лише одна будівля колишнього вокзалу, що була свідком того героїчного бою.

Навесні 1919 р. червоні повернулися до Олександрівська. Дві невеликі групи патріотів, переважно підлітків 14-17 років, переправилися через Дніпро та висадились поблизу Лисої Гори. За спогадами ватажка повстанців Костя Гордієнка, більшість юнаків ніколи не тримали в руках зброї. Тим не менше за кілька тижнів вони спорудили укріплений табір, вирили кілька рядів окопів та кулеметним вогнем заблокували рух пароплавів, якими вивозили хліб. У червні 1919 р. червоні розпочали масований наступ на позиції Лисогірських повстанців. Перші атаки було відбито але згодом козаки змушені були відійти до Нікополя, де ініціювали чергове повстання проти більшовиків [4].

У жовтні 1920 року, знову відступаючи з Олександрівська під тиском більшовиків, вільні козаки висадились в Біленькому, поховали на високому кургані загиблого однополчанина Ярему. Серед них був Петро Франко – син великого Каменяра. Восени 1918 року Петро командував ротою кулеметників при встановленні української влади у Львові, згодом створив та очолив аеророзвідку Української Галицької армії. У січні 1919 року поляки збили відважного льотчика та відправили його до концтабору. Вже за кілька місяців Петро виміняв у вартових польську форму та втік, опинившись за тисячі кілометрів від рідного дому, в дніпровських плавнях [4].

Вільне козацтво стало прикладом народної самоорганізації знизу заради захисту України. За 100 років його наслідували бійці добровольчих батальйонів, які першими стали проти російської агресії у 2014-2015 роках. Незважаючи на відсутність централізованої організації та фінансування, до лав патріотів вступали сотні людей різного віку та соціального походження. Вільні козаки вписали свою сторінку в історію українських перемог.

Запорізький край ніколи не корився російським агресорам та їхнім посіпакам, тож слід повернути з небуття імена людей, які сто років тому у двобої з могутніми ворогами встановлювали у наших містах та селах українську владу. Пам'ять про них – запорука нашої перемоги над російсько-терористичною агресією.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко В. Г. Немеркнуча слава новітніх запорожців: історія Українського Вільного козацтва на Запоріжжі (1917-1920 рр.). – Запоріжжя, 2017.
2. Ігнатуша О.М., Ткаченко В.Г., Турченко Г.Ф. Історія рідного краю. – Запоріжжя, 2001.
3. Гай-Нижник П. П. Вільне козацтво // Енциклопедія Сучасної України. — Т.4. — К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. — С.547.
4. <http://www.zoda.gov.ua/news/3778/podiji-ukrajinskoji-natsionalno-demokraticjnoji-revoljutsiji-1917-1920-rr.-na-zaporizhzhji.html>.
5. <http://vilnyansk-rda.gov.ua/>
6. <http://www.veteranovd.zp.ua/2016/07/15-1917-29-1918.html>
7. <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/arhiv.dyrektoriya.php>

РОЛЬ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ В ХІХ СТОЛІТТІ

*Автор: Пшенична Вероніка, учениця
Опорного КЗ «Михайлівський НВК», вихованка
гуртка КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Данилюк Софія Захарівна, вчитель
історії Опорного КЗ «Михайлівський НВК»,
керівник гуртка КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

Досить часто від людей старшого покоління я чула, що сусідні села Високе, Водне, Нововольне називались відповідно Гохштедт, Вассау, Розенталь. Звідки з'явилися ці назви? Вони, явно, німецького походження. В багатьох селах Михайлівського району Запорізької області я побачила будинки, культові споруди, господарчі будівлі, побудовані німецькими поселенцями. І я вирішила встановити звідки і чому вони приїхали в таврійські степи? Який слід залишили в історії Запорізького краю?

Актуальність обраної теми полягає в тому, що на сучасному етапі Українська держава акцентує увагу на толерантності як на моделі майбутнього розвитку міжетнічних відносин. У зв'язку з цим набувають значення дослідження історії етнічних груп, які населяють регіони України і Запорізький край, зокрема. А історія німецьких колоній, які існували в Запорізькому краї є важливою складовою історії регіону.

Мета роботи: визначити роль і місце німецьких колоністів в розвитку економічного потенціалу Запорізького краю.

Для досягнення мети я поставила такі **дослідницькі завдання:** з'ясувати історичні умови і процес формування німецьких колоній в Запорізькому краї,

реконструювати економічний розвиток німецьких колоній з урахуванням сільськогосподарського виробництва, машинобудування, торгівлі і промислів.

Об'єктом дослідження є колонізаційні та економічні процеси, що відбувались у німецьких і менонітських колоніях Півдня України і Запорізького краю, зокрема.

Предметом дослідження є розвиток господарства німецьких колоній. **Наукова новизна дослідження** полягає в наступному: зроблено комплексний аналіз історичних умов і процесу формування німецьких колоній в Запорізькому краї, виділені етапи розвитку спеціалізації сільського господарства та промислів колоністів, доведено вагомий внесок німецьких поселенців у розвиток продуктивних сил Запорізького регіону.

Джерелознавчу базу дослідження склали документи і матеріали Державного архіву Запорізької області. Науковим підґрунтям роботи стали монографія Дзенковича П.К., наукові статті Багалія Д.І., Васильчука В.М., Кулиничка І.М, Мосаєва Ю.В., Ядловської О.О.

В результаті дослідження було встановлено, що внаслідок русько-турецьких воєн II половини XVIII ст. Росія отримала вихід до Чорного моря і великі території на Півдні. На порядку денному постало питання про необхідність господарського освоєння придбаних територій. Тож Катерина II (уроджена німецька принцеса Софія Августа Фредеріка Анхальт-Цербстська) зупинила вибір на німецьких поселенцях, що були відомі всій Європі як міцні сільські господарі. Другою причиною, що змусила розпочати переселенський рух, була необхідність протидії українському сепаратизму. Третя причина – це існуюча кріпосна залежність сільськогосподарського населення, яка не дозволяла вільний вихід селян на нові території.

Перший указ, яким імператриця закликала німців селитися в Росії разом з усякими чужинцями, був виданий 4 грудня 1762 року. 22 липня 1763 року був виданий новий указ із всілякими поясненнями, подробицями та доповненнями. [1, с. 32]. На початку 1789 року 228 родин менонітів виїхали з Пруссії на південноукраїнські землі. Колоністи отримали такі пільги: вільне віросповідання, десятирічна несплата податків, звільнення від військової служби та інших повинностей, пов'язаних з армією. Крім того, вони були забезпечені транспортом до місця призначення, їм видали грошові суми на переїзд та харчування, позику – 500 рублів на родину. Меноніти також отримали право мати фабрики, займатися торгівлею, вступати в гільдії та цехи. На кожную родину було відрізане 65 десятин землі [2, с. 477].

Мною були виділені такі етапи формування колоній: **1 етап** (кін XVIII ст.) – сформовано перші 8 колоній на території Запорізького краю (Хортиця, Розенталь, Ейнлаге, Кронсвейде, острів Хортиця, Нейенбург, Нейендорф, Шенгост); **2 етап** (1832-1834) – сформовано 27 колоній у Бердянському повіті і 33 в Мелітопольському; **3 етап** (друга половина XIX ст.) – в Причорномор'ї та Приазов'ї було сформовано 72 колонії. На кінець XIX ст. на півдні України проживало 345 тис. німців, або 4,2% від усього населення [3, с. 21].

Переселенці спеціалізувалися на розведенні великої рогатої худоби. Наявність корови в господарстві покращувала харчування родини: у 1798 р. хортицькі меноніти мали 12,5 голів великої рогатої худоби на родину, яка в середньому налічувала 8-12 осіб. Згодом велика рогата худоба трималася не тільки для власних потреб, а на продаж. У 20-40 рр. XIX ст. корова коштувала 12, 15, 20 руб. [4, арк.10]. Продавали не тільки худобу, а й продукти скотарства (масло і сир).

Кірха. Село Плодородне Михайлівського р-ну (колонія Райхенфельд)

Зацікавленість держави в розвитку нової галузі на Півдні України – тонкорунного вівчарства і природні сприятливі умови зумовили перехід менонітських колоній у 20-ті рр. XIX ст. до вівчарства, що було **другим етапом** у розвитку їх спеціалізації. У 1824 р. у Молочанському і Хортицькому округах для управління розвитком громадського вівчарства були створені Товариства для управління і удосконалення громадського вівчарства. Головою Молочанського товариства було призначено І. Корніса з колонії Орлов. У 1826 р. кількість овець у хортицьких громадських вівчарнях становила 2934 одиниць, у молочанських – 2032 [5, арк.32]. Громадські вівчарні були великими ринковими господарствами. У 1829 р. чистий прибуток від хортицької вівчарні складав 1165 руб. [6, с. 23].

На початку 40-х рр. XIX ст. у менонітських колоніях частка овець у вартості худоби складала до 80%. За 1813-1841 рр. кількість овець у двох менонітських округах збільшилася майже в 25 разів. У 1848 р. найбільшими заводами тонкорунного вівчарства вважалися заводи молочанських господарів Мартенса і Корніса по 60 тис. голів [7, с. 19].

У 50-ті рр. XIX ст. сільськогосподарська кон'юнктура змінювалася, що було спричинено зростанням цін на зернові культури, збільшенням розмірів зернового виробництва і зайнятості населення у хліборобстві, яке стало головним господарським заняттям. Почався **третій етап** у розвитку сільськогосподарської спеціалізації колоній.

Що стосується землеробства, німецькі колоністи привнесли в досвід господарювання так звану чотирьохпільну систему обробітку землі: 1-й рік – чорний пар, 2-й рік – саджали ячмінь, 3-й рік – ярову пшеницю, 4-й рік – озиме жито. Цей спосіб був використаний вперше в 1818 році в колоніях менонітів і зарекомендував себе як найбільш продуктивний в умовах південноукраїнських степів. Для обробки землі поселенці використовували плуги німецького

фабричного виробництва, луцильники, кочкорізи, окучники. В господарствах колоністів звичайними стають різні жнивarki, сіялки та віялки.

Серед культур, які колоністи вирощували на свої полях, на першому місці було жито, далі йшли: ячмінь, овес, ярова пшениця. Саме колоністи масово завезли в Україну таку культуру, як картопля. Невдовзі картоплю почало вирощувати й місцеве населення, яке перейняло цей досвід. Крім землеробства, в якому колоністи досягли певних результатів, було розвинуте садівництво й виноградарство.

Традиційними промислами поселенців були бджільництво, шовківництво, тютюнництво, рибальство, лісорозведення, прядіння.

В результаті дослідження я прийшла до **висновків**: німецькі колоністи зробили вагомий внесок в розвиток економічного потенціалу Запорізького краю, створили оптимальну систему господарювання в умовах ризикованого землеробства на Півдні України. Завдяки німецьким поселенцям Запорізький край став регіоном з високими темпами економічного розвитку, а також центром торгового землеробства, виробником хліба на експорт. Нові методи господарювання сприяли розвитку тонкорунного вівчарства та молочного тваринництва, господарські досягнення менонітів запозичувались представниками інших етнонаціональних груп.

Джерела та література

1. Дзенкович П.К. «Очерк города Мелитополя, его уезда в географическом отношении», издание типолитографии Л.Л. Либермана в Мелитополе. – 1900. – 204 С.
2. Багалеї Д.И. Колонизация Новороссийского края // Киевская старина. – 1889, Т. 26. – С. 477.
3. Ядловська О.О. Трансформація серед німецького населення Півдня України у ХІХ – на поч. ХХ ст. // Схід. – 2007. – № 2. – С. 4-9.
4. О состоянии хозяйства в Молочанских меннонитских колониях в 1843 году // ДАЗО. – Ф. – 134. – Оп. 1. – Спр. 631. – арк. 10.
5. Статистические сведения о развитии овцеводства в Хортицком и Молочанском округах // ДАЗО. – Ф. – 30. – Оп. 1. – Спр. 5. – арк. 32.
6. Мосаєв Ю.В. Вплив менонітів на розвиток Запорізького краю в ХІХ-ХХ ст. // Грані. – 2012. – № 5. – С. 21-23.
7. Кулинич І. М. Німецькі колонії на Україні (60-ті роки ХVІІІ ст. – 1917 р.) // Український історичний журнал. – 1990. – № 9. – С. 18-23.

СЕЛО АСТРАХАНКА: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

*Автор: Горбуленко Станіслав, учень 9 класу
Астраханської ЗШ І-ІІІ ступенів; Болотіна Дар'я,
учениця 10 класу Астраханської ЗШ
Керівник: Шешень Анастасія Геннадіївна, вчитель
історії та правознавства Астраханської ЗШ*

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що в сучасних умовах розбудови державності, які відбуваються в Україні важливо знати історичне

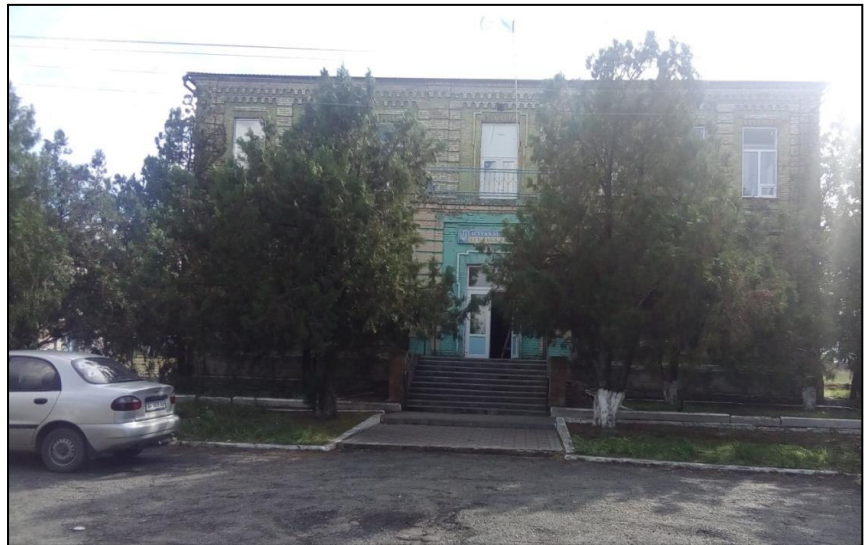
минуле свого рідного краю, села тощо. Дослідженням цього питання в різний час займались В. Корсаков, М. Хомутова, А. Чухраєнко. Їх статті публікувались в періодичних виданнях та наукових працях. Та все одно в літературних джерелах досить слабо вивчена ця тематика. Саме тому, ми вирішили дослідити цю тему.

Мета дослідження полягає у комплексному вивченні історії та сьогодення села Астраханки.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше було досліджено та проаналізовано краєзнавчий матеріал з сільського музею села Астраханки. Практичне значення роботи полягає в тому, що краєзнавчий матеріал можна використати на уроках історії та на виховних заходах задля посилення почуття патріотизму в учнів та любові до свого села.

Офіційною датою заснування села Астраханки вважають 1825 рік. В дикі степи були переселені молокани – люди, які відмовилися від ікон і інших видимих символів віри. Перші переселенці були з Тамбовської і Володимирської губернії, а через деякий час в селі влаштувалися і донські жителі. Перш, ніж відправитися на нову землю в Тамбовській губернії, молокани на декілька місяців затрималися в Астрахані. Після того, як вони розселилися на березі ріки Арабка, місцеве населення називало сусідів — астраханці. Прізвисько міцно приросло до переселенців, які вирішили залишити його на згадку про своє минуле, так і назвали село – Астраханка.

Спочатку молоканам було суворо заборонено одружуватися з іновірцями, а також встановлено обмеження пересування в 30 верст. Їм були виділені вільні землі з правом освоєння. Тільки освоювати вони їх розпочали з будівництва маленьких теплих будиночків – землянок [1, с. 14].

Будівля колишньої семінарії

З самого початку свого проживання на цій території нові поселенці стали намагатись розвивати сільське господарство. Розвивались досить добре, як рослинництво так, і тваринництво. Особлива увага приділялась вівчарству.

Крім цього, почали становлення кустарні промисли, приділялась увага виробництву цегли та черепиці.

Через півстоліття, вже в 1875 році, село славилось виробництвом сільськогосподарських віялок. На той момент налічувалися 23 господарства, які випускали близько 8000 віялок в рік. Також було налагоджено постачання

деталей до німецьких швацьких машин «Зінгер». Астраханські ливарні виробництва входили до складу корпорації Бердянського повіту, яка була відома в Європі. Саме у цей період і зародилася легендарна слава Астраханки. У усіх регіонах країни намагалися придбати астраханські товари, якість яких була на висоті і не поступалася зарубіжним.

Однією зі значимих подій села стало відкриття земської поштової станції в 1890 році. Будівля збереглася до наших днів і сьогодні тут розташований приватний магазин. З відкриттям кінної станції, життя в селі пожвавилось ще більше. З усієї губернії в нього стали з'їжджатися люди і деякі залишалися тут проживати на завжди. У 1897 році був зроблений перепис населення. Згідно нього, на той момент в селі налічувалося 3383 жителів.

На початку ХХ століття відбулась знакова подія в історичному розвитку. Саме у 1907 році в центрі Астраханки за участю Зиновія Захарова, який на той момент був членом Ради народної освіти, а також Вальтера Жака, місіонера з Німеччини, було зведено будівлю духовної семінарії [2, с.17]. Вона знаходилася через дорогу від поштової станції і в декількох метрах від будівлі молоканського Захарівського зібрання. Семінарія стала відомою тому, що за своїм значенням, була першою в усій Російській імперії. Саме тут готували духовних учителів для діток молодших класів [3, с. 6]. На той момент в селі діяли три початкові школи і для них готували учителів в семінарії, як правило, з місцевих жителів. На момент 1907 року, що стосується кількості населення, то можна відмітити, що згідно статті молоканського журналу «Духовний Християнин» опубліковано такі данні: «Село Астраханка має населення 5000 душ». Також у цьому джерелі згадується, що на цей же момент налічувалось вже 9 молитовних зборів.

У 1913 році Астраханка складалася з 520 дворів, населення налічувало 3643 людини місцевих і 750 приїжджих. Село обробляло 9625 десятини землі.

Після революції 1917 року будівля семінарії була закрита. Спочатку в ній розташувалася школа, потім штаб Червоної армії.

У роки колективізації богослужіння припинили. Усі молитовні будинки стали використовуватися в інших цілях. В населеному пункті активно встановлювались радянські порядки. З 1930 року на території села були створені сільськогосподарські артілі: «Нова Астраханка», «Дружба хліборобів», «Схід». У 1933 році артілі об'єдналися в колгоспи «Червоний Перекоп» і «Червона Армія».

Жителі села у той час особливо об'єдналися, адже страшна біда * увійшла до кожного двору - настав голодомор. Астраханка втратила багато людей. Після страшної біди астраханці стали відновлювати сільське господарство.

Декілька років підвищувався рівень життя в селі, але цей підйом тривав недовго, почалася Радянсько-німецька війна.

У 1941 році на фронт пішло 240 жителів села, з них загинули 147.

При окупації Астраханки нацистськими військами першою була захоплена семінарія. Тут влаштували головний штаб. В будівлі православної церкви також знаходився німецький пункт спостереження. 21 вересня 1943 року радянські

війська звільнили від окупації село. Село сильно постраждало. Нацисти підірвали православну церкву. Семінарія також була зруйнована і відновлена тільки в 1980-х роках. Сьогодні тут проведений сучасний ремонт і розміщена сільрада.

На згадку про воїнів 346 стрілецькій дивізії 51 армії Південного фронту, які загинули у боях за звільнення села, в Астраханці був зведений пам'ятник. У числі загиблих 44 воїни. На жаль відомі імена 24 з них.

1957 рік. За сприяння голови колгоспу Матвєєва Володимира Даниловича було побудовано триповерхова будівля школи. Директором став Фимоченко Феофан Степанович, який керував будівництвом.

До 1959 року в Астраханці діяв колгосп ім. Жданова. На той момент тут було особливо розвинено тваринництво і сільське господарство.

У 1959 році колгосп ім. «Жданова» перейменували в колгосп ім. Горького, який володів 9887 га земельних угідь. В цей час діяли цегляний завод, виробниче відділення районної сільгосптехніки і цех Мелітопольського об'єднання «Веселка», який випускав металеві конструкції для сільського господарства.

У 1980-і роки в колгоспі діяв цілодобовий дитячий садочок, працювала амбулаторія із стаціонаром, швацька майстерня, декілька магазинів. На фермах розводилися племінні свині, яких відправляли в Грузію, в Азербайджан і інші республіки, а також вівці, корови. Діяв асфальтовий і цегляний заводи, було налагоджено виробництво металевих конструкцій, а також працювала сільгосптехніка, де займалися збором двигунів для сільськогосподарських машин, і відправляли їх у Білорусію і інші держави.

У 1992 році астраханські молокани приймали гостей з Америки, Австралії, Канади. Цей рік вписаний в історію села легендарною подією світового масштабу, що сталася. З 10 по 15 липня в Астраханці відбувся всесвітній духовний молоканський з'їзд.

Середина і кінець 90-х років стали важким випробуванням для жителів села : розпався колгосп, зупинилися заводи, спустіла будівля дитячого саду. Колгоспні землі були запуснені. Люди поступово стали роз'їжджатися по різних містах у пошуках роботи і кращого життя. Потім в Астраханці почали створювати фермерські господарства для обробки землі і вирощування сільськогосподарських культур. В 2000-ні роки село добре розвивається. Особливо можна виділити сільське господарство, стан інфраструктури можна оцінити, як задовільний [4].

Висновки: отже, досліджуючи історію села Астраханки ми дізнались багато нового та прониклись почуттям поваги та патріотизму до нього. Ми зрозуміли важливість таких досліджень. Адже той хто не знає минулого, не вартий майбутнього. Знати історію своєї малої батьківщини дуже важливо в умовах розбудови української державності.

Список використаних джерел

1. В.Л. Жак. Из воспоминаний И. Непраша // Миссия «Свет на Востоке» Вера и Жизнь : журнал. – 1990. – № 2.

2. Хомутова М. Научно-исследовательская работа «История, культура, быт молокан». Л., 2007.
3. Чухраенко А. Учительская семинария русских сектантов // Газета «Мелитопольские ведомости». – 2015 – №13.
4. Матеріал музею с. Астраханка.

ЗНАМЕНИТА УКРАЇНОЗНАВЕЦЬ – УРОЖДЖЕНКА С. ВЕЛИКА БІЛОЗЕРКА ОЛЕНА ОНУШКО-ТИХОВСЬКА

*Автори: Пічурін Олександр, Бородкіна Діана,
учні Великобілозерської ЗОШ І-ІІ ступенів №3,
вихованці гуртка «Юні екскурсоводи»
КЗ «Центр туризму» ЗОР*

*Керівник: Орел Альона Володимирівна, вчитель
історії Великобілозерської ЗОШ №3, керівник гуртка
«Юні екскурсоводи» КЗ «Центр туризму» ЗОР*

Державотворець. Українознавець. Дослідник історії своєї держави, свого народу. На перший погляд досить важко знайти людину, щоб відповідала всім цим категоріям. Але ж в створенні держави беруть участь громадяни, жителі великих і малих міст та селищ. Тобто кожен з нас, кожен громадянин України відповідає цим критеріям, бо саме ми з Вами вивчаємо історію нашої держави, нашого народу, нашого краю та видатних особистостей як України так і нашого краю. Тому ми, члени науково-дослідницького краєзнавчого об'єднання «Біла зірка», досліджуючи славетні сторінки історії Запорізького краю та Великобілозерського району зокрема, вирішили дослідити тернистий життєвий шлях знаної уродженки с. Велика Білозерка Олени Онушко-Тиховської.

Історія нашого краю досліджена загальною історіографією, досліджені різні часові проміжки, а ось історія нашого району через призму видатних особистостей майже зовсім не досліджена. Якщо запитати наших односельців про видатні постаті нашого краю – то прозвучить досить мало прізвищ. А прізвище уродженки нашого села Олени Онушко майже нікому невідоме. Саме це й зумовило вибір тематики дослідження.

Мета нашої роботи полягає в дослідженні життєвого шляху Олени Онушко-Тиховської та оцінці ролі Лени Онушко – в державотворчому процесі України та Великобілозерського району зокрема.

Відповідно до мети дослідження, визначенні **завдання**:

- проаналізувати ступінь вивчення теми;
- дослідити основні віхи біографії Олени Онушко;
- спробувати знайти рідних Лени Онушко в с.Велика Білозерка;
- виокремити внесок української діаспори в дослідження історії нашої держави та нашого району зокрема на прикладі творчості Лени Онушко;
- здійснити цілісну оцінку освітньої, просвітницької діяльності О. Онушко через вивчення її праць присвячених Україні та українському народу;
- узагальнити та структурувати зібраний матеріал.

Це перша спроба дослідити історію Великобілозерського району через призму славетних уродженців нашого краю.

Дане дослідження належить до числа тем, надзвичайно важливих для розуміння історії, і водночас, вивчених переважно на подіях загальнонаціонального масштабу, тоді як регіональні аспекти історичного розвитку, багаті на різнобічний, часом – унікальний конкретно-історичний матеріал залишаються недостатньо дослідженими з точки зору дослідження видатних особистостей краю.

Результати досліджень можуть бути використані як додатковий матеріал у вивченні курсу історії рідного краю, народознавства в середніх навчальних закладах, для створення експозиції в районній краєзнавчій кімнаті, присвяченої видатним особистостям, та в подальшому дослідженні історії рідного краю.

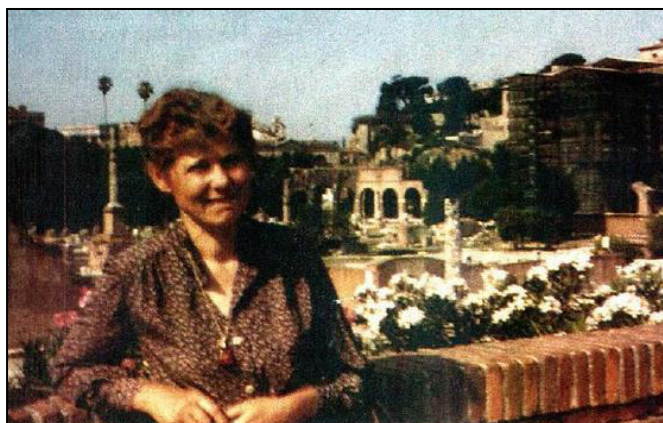
Намагаючись провести історіографічний аналіз праць з даної тематики, нами не було знайдено праць присвячених видатним особистостям Великобілозерського району, зокрема уродженці нашого села Онушко Олені Іванівні. Нами було опрацьовано та проаналізовано праці присвячені українській діаспорі в Канаді, зокрема роботи В. А. Просалової, Дибчук Л.В., Скориної Людмили, Оксани Гомотюк та Ірииа Недошитко, а також було розглянуто та детально проаналізовано всі праці самої Олени Іванівни Онушко, які стали одночасно й джерелами даного дослідження.

Проводячи дане дослідження нами використовувалися як теоретичні, так і практичні **методи дослідження**. Зокрема, із практичних методів дослідження застосовано експедиції, методи «усної історії», що базується на інтерв'ю, експрес-опитуванні жителів району, краєзнавців, істориків, використовувався метод інтерв'ю під час листування з Оленою Іванівною Із теоретичних методів дослідження було використано: робота з літературними та архівними джерелами, первинна обробка інформації, синтез, порівняння, систематизацію опрацьованого матеріалу.

Результати даного дослідження публікуються вперше, апробацію результатів було проведено на засіданні НДКО «Біла зірка» Великобілозерської ЗОШ № 3.

Досліджуючи історію Великобілозерського району, та творчість уродженки с. Велика Білозерка Олени Іванівни Онушко, ми провели багато пошукової роботи.

Розшукали через Спільку українців в Канаді саму Олену Іванівну, провели з нею он-лайн інтерв'ю на протязі шести місяців, намагалися розшукати родичів родини Олени Іванівні серед однофамільців нашого села, за спогадами самої Олени Іванівни знайшли старожилів які були знайомі з нею, прочитали та проаналізували більшість робіт Лени Онушко. З метою привернути увагу

Лена Онушко

учнівської молоді нашого села та наших односельців до історії с. Велика Білозерка та відомих уродженців нашого села ми влаштували відкрите засідання науково-дослідницького краєзнавчого об'єднання «Біла зірка».

В ході проведеного нами дослідження нами було:

- проаналізовано літературу з історії с. Велика Білозерка, літературу стосовно української діаспори в Канаді, та зокрема літератури стосовно діяльності та творчості Лени Онушко;

- досліджено основні віхи біографії Олени Іванівни;

- було знайдено родичів Лени Онушко та встановлено зв'язок між рідними;

- було вивчено, проаналізовано та виокремлено внесок української діаспори в дослідження історії України та нашого району зокрема;

- було здійснено цілісне оцінювання освітньої, просвітницької діяльності О. Онушко через вивчення її праць присвячених Україні та українському народу; та в підсумку було узагальнено та структуровано зібраний матеріал і було визначено наступне:

- відома українка, що проживає в Канаді, Лена Онушко дійсно є уродженкою с. Велика Білозерка;

- історія не лише України й українського народу, а зокрема Великобілозерського району має відображення в літературних працях О. Онушко;

- просвітницька діяльність Лени Онушко має велике значення як для вивчення історії нашого району, нашої Запорізької області та України в цілому.

Нами було обговорено та визначено практичне значення дослідження, яке полягає у його використанні при:

- вивченні шкільного курсу «Історії України»;

- при підготовці та проведенні уроків з історії рідного краю;

- при створенні музейної експозиції про відомих уродженців нашого села в музейній кімнаті при районному будинку культури.

Рекомендації, що до використання даного дослідження було передано до шкіл Великобілозерського району, районної музейної кімнати та до Трудової сільської ради.

Ми, члени науково-дослідницького краєзнавчого об'єднання «Біла зірка», провівши це дослідження переконалися, що вивчення історії рідного краю, рідного села, безумовно, вимагає комплексного підходу, а саме вивчення загальних догм історії України, збирання та збереження для нащадків спогадів старожилів, вивчення історії рідного села через призму дослідження життя відомих уродженців нашого району.

Під час проведеної пошукової роботи ми відкрили для себе дуже багато цікавого, нового. І ми переконалися, що питання історії рідного краю є відображенням справжньої душі як білозерців так і всього українського народу.

Список використаних джерел та літератури.

1. Вдовенко С. Закордонне українство в національному державотворчому процесі: ідентифікація, організація, взаємовідносини – Ч., 2004.

2. Гомонюк О. Недошитко І. Українська діаспора у процесах українського державотворення: перспектива дослідження // Наукові виклади – 2014 – №5-24-36с.
3. Державний архів запорізької області - Ф. П.209 – Оп 10- спр 25
4. Збірка листів Лени Онушко-Тиховської – листування проведено НДКО «Біла зірка» через мережу інтернет-2016-2017
5. Літопис Великобілозерського району – с.Велика Білозерка //красназнавча кімната Великобілозерського РБК – 2005.
6. Онушко-Тиховська Л. Лекції з української літератури – К.,2006
7. Онушко-Тиховська Л. Мережі І – К.,1998
8. Онушко-Тиховська Л. Не забуваймо 1932-1933рр – К.,2007
9. Спогади жителів с.Велика Білозерка.Випуск 2–3 записи проведені НДКО «Біла зірка»-2016

СПРОТИВ СЕЛЯН ПОЛІТИЦІ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА СЕЛІ У 1920-1930-х рр. (НА МАТЕРІАЛАХ КАМ'ЯНСЬКО-ДНІПРОВСЬКОГО РАЙОНУ)

Автор: Капля Наталія, вихованка ЕЦТКС.
Керівник: Самойлова Ірина Арнольдівна,
 методист, керівник гуртків ЕЦТКС

Енергодар – місто молоде, його історія починається лише у 1970 році. Проте значна кількість місцевого населення має сільське коріння: їх предки та родичі мешкають у селах Кам'янсько-Дніпровського району. Й майже кожна родина зберігає пам'ять про дідів-прадідів, які певним чином постраждали від радянської влади: пережили голодні роки у 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947, були розкуркулені та вислані у віддалені райони або заарештовані та засуджені.

Отже обрана тема є актуальною для кожної родини. В небагатьох сім'ях діти знають своїх родичів до четвертого-п'ятого коліна, та й дорослі інколи небагато можуть розповісти про своїх дідів. Але саме через історію власного роду, людей, які живуть поруч, ми можемо зрозуміти історію держави, «олюднити» її.

Мета роботи полягає у виявленні та аналізі фактів спротиву селянства Кам'янсько-Дніпровського району політиці, яку проводила радянська влада на селі, починаючи з 1920 року й до кінця 30-х рр. ХХ ст..

Для реалізації цієї мети було поставлено декілька завдань: опрацювати збірки архівних документів [1-5], наукові видання [6-8], матеріали краєзнавчих музеїв з даної тематики, узагальнити отриману інформацію; провести краєзнавчу експедицію до Кам'янки-Дніпровської для отримання матеріалів усної історії зі співбесід із старожилами населеного пункту. На підставі різних типів джерел зробити висновок про причини невдоволення селян діями влади та наслідки демонстрації цього невдоволення для самого селянства.

Спеціального дослідження щодо селянського спротиву політиці радянської влади, політичних репресій сталінського режиму в межах Кам'янсько-Дніпровського району немає, матеріали районного історико-археологічного музею з даної теми є дуже обмеженими, тому головними джерелами дослідження стали документальні матеріали та свідчення старожилів району.

Вивчення багатотомного видання «Реабілітовані історією». Запорізька область» [1 – 5] дозволило зробити деякі висновки щодо особливостей політичних репресій в районі. В ході експедиції було опрацьовано чотири книги цього науково-документального видання, яке містить короткі історичні довідки, що були складені науковцями на підставі архівних документів. Всього в 4-х книгах містилося більше ніж 16400 таких довідок щодо репресованих жителів Запорізької області. Мешканців Кам'янсько-Дніпровського району нарахували близько 400.

Створено електронну базу даних щодо репресованих у Кам'янсько-Дніпровському районі, на підставі якої можна скласти районну книгу пам'яті. Аналіз даних показав, що більше ніж 70% репресованих у районі – селяни.

Відомо, що у 1917-1920 рр. територія сучасної Запорізької області стала центром селянського антибільшовицького руху. Особливо у 1919-1921 рр. селяни відкрито демонстрували своє неприйняття продрозкладки, проведення контрибуцій. Наприклад, у таємному бюлетені №32 Олександрівської губернської наради повідомляється той факт, що у Великій Знам'янці 5 січня 1921 року «в базарный день была вывешена контр-революционная афиша, в которой есть такие фразы: «Гоните коммунистов. Теперь вся власть в Москве – в руках беспартийных» [5, с.68].

Для боротьби з повстанцями (бандитами, як їх іменують у документах) дуже часто використовували метод взяття заручників (з сімей куркулів, «ворожих елементів»). Якщо ультимативні вимоги влади не виконувалися, то заручників розстрілювали. Навіть після проголошення нової економічної політики, яка замінила продрозкладку продовольчим податком і мала зменшити тягар для селян, більшовикам необхідні були додаткові важелі впливу на селян.

У 1923 році було введено «інститут відповідачів» «из числа граждан кулацкого элемента населенного пункта и граждан, сочувствующих бандитизму» [5, с.163]. Селяни Кам'янки, Великої Знам'янки вимушені були давати підписку про те, що вони не мають зброї, не дають притулок і не підтримують бандитів. В Запорізькому обласному архіві зберігаються такі підписки за грудень 1923 року з підписами не менше 90 селян [5, с. 68].

Про спротив селян політиці більшовиків свідчать архівні документи, на підставі яких видано томи «Реабілітовані історією». Серед справ селян 1920-

Бесіда членів експедиційної групи з Позняковою Л.С., вересень 2018р.

1921рр. більшість стосуються антибільшовистської селянської агітації. Десятки справ. Наприклад, для Андросова Микити Івановича, хлібороба з Кам'янки-Дніпровської, заарештованого у вересні 1921 року, заклик «бити комуністів» під час нікопольського повстання завершився вироком: розстріл з конфіскацією майна [3, с. 261].

Нову хвилю спротиву можна простежити по документах кінця 20-х – початку 30-х років. І пов'язана вона з початком колективізації і голодомором в нашому краї. Найтиповіші обвинувачення 1929-1933 років – «антирадянська пропаганда», «агітував проти заходів радянської влади на селі». Абсолютна більшість вироків цього часу – 3 роки позбавлення волі або заслання в Північний край. Інколи є уточнення – по етапу. Доля багатьох з тих, хто отримав такі вирок, - невідома. Дехто з них повернувся. Є й ті, кого вдруге накрила «хвиля» репресій, вже у 1937-1938рр.

Наприклад, Точилін Павло Михайлович, 1902 року народження, уродженець с.Льїнки (тепер в межах Великої Знам'янки) вперше був засуджений у 1931 році. Вирок від 30 березня 1931 року селянину-одноосібнику винесли за агітацію проти колективізації на селі: висилка на 3 роки в Північний край. Вирок 15 квітня 1938 – розстріл. У справі немає даних щодо часу та місця виконання вироку. Реабілітований Точилін П.М. лише у 1989 році [1, с. 529].

Родичі нашого земляка, Д.Й.Адамова, автора роману «Испытание» [9], в якому розповів про страшні картини колективізації й голоду 32-33-го років в нашому районі, були репресовані у грудні 1932 року. За спогадами місцевих жителів, на цей період припадає пік голоду. Адамов Федір Силантіївич, Адамов Єгор Карпович, колгоспники колгоспу «Дніпробуд», заарештовані за звинуваченням «систематично проводив антирадянську агітацію». Вирок Особливої наради при ДПУ УСРР: 3 роки позбавлення волі [2, с.20].

Спогади старожилів району, з якими вдалося поспілкуватися під час краєзнавчої експедиції, доповнюють документальні свідчення. Про страшні картини голоду 1932-1933рр. розповіла Позднякова Людмила Семенівна (1935 року народження, проживає по вул. Калинова, д.326). Родина її чоловіка мешкала поряд із Адамовими.

Абсолютна більшість вироків по селянських справах 1937-1938 рр – розстріл. Дуже рідко у справах наших земляків зустрічається вирок щодо позбавлення волі на строк 8 або 10 років. Обвинувачення у контрреволюційній агітації, яке найчастіше зустрічається в текстах документів, коштувало людині життя.

Отже, опубліковані документальні матеріали, спогади місцевих жителів свідчать про те, що в нашому краї у 20-30-і рр.. факти невдоволення селян політикою радянської влади мали не поодинокий характер. Той факт, що селянських справ тільки в нашому районі було навіть не десятки, а сотні, говорить про масовий селянський спротив політиці режиму. Влада у відповідь діяла переважно репресивними методами. Навіть критичні вислови на адресу органів влади могли коштувати людині життя.

Список використаних джерел

1. Реабілітовані історією (Запорізька область). Книга перша: Науково-документальне видання. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2004. – 584с.
2. Реабілітовані історією (Запорізька область). Книга друга: Науково-документальне видання. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2006. – 773с.
3. Реабілітовані історією (Запорізька область). Книга третя: Науково-документальне видання. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2006. – 719с.
4. Реабілітовані історією (Запорізька область). Книга четверта: Науково-документальне видання. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2006. – 700с.
5. Реабілітовані історією (Запорізька область). Книга п'ята: Науково-документальне видання. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2010. – 523с.
6. Денисенко Г. Місця пам'яті і пам'ятники жертвам «великого терору» // Краєзнавство : Науковий журнал. - 2012. - №1. - С. 101-108 .
7. Князьков Ю. Скворцов О. Пам'ятки історії // Пам'ятки історії та культури Запорізької області (Вип. 1) – Запоріжжя, 1998. – С.70-89.
8. Романець Н. Боротьба із шкідництвом в аграрному секторі України як складова «Великого терору» (1937–1938 рр.) // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р. / Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 456 с.
9. Адамов Д. Испытание. Роман. – Ростов-на-Дону; ООО «Ростиздат», 2004. – 464 с.

ПІДЗЕМЕЛЛЯ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Автори: Лісовський Давид, Гогохія Ната,
Чубукова Вероніка, учні Запорізької школи-інтернату «Козацький ліцей», вихованці гуртка «Юні екскурсоводи» КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Гуленко Ким Сергійович, методист,
керівник гуртків КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Мета дослідження: виявити потенціал підземних об'єктів Запорізької області для екскурсійної справи.

Актуальність роботи: вивчення міських підземель, штолень з видобутку каменю, рукотворних і природних печер може не тільки надати корисну історико-краєзнавчу інформацію, а й створити перспективи для введення в обіг нових екскурсійних об'єктів та їх музеєфікації.

Але підземний світ кожного населеного пункту овіяний місцевими легендами, що схильні в значній мірі перевищувати значення, надавати стародавні датування, бачити підземелля навіть там, де їх ніколи не було. Тому дослідникам краю потрібно чітко розрізняти реальноіснуючі підземелля від міфічних.

Об'єкт дослідження: історія Запорізької області.

Предмет дослідження: підземелля Запорізької області.

Дослідницькі завдання:

1. Зібрати інформацію по підземелля Запорізького краю.

2. Перевірити достовірність отриманих даних методом джерельної критики та досліджень на місцевості.

3. Зробити висновки про екскурсійний потенціал підземель Запорізького краю.

Висновки: Найбільш відомими підземеллями Запорізького краю є наступні: Приморські катакомби, штольні біля с. Скельки Василівського району, підземелля «Замку Попова», Мелітопольські підземелля в «Зоні Супперта», Якимівські підземелля, споруди часів холодної війни в м. Запоріжжя.

Гурток «Історичне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР за 10 років свого існування займався дослідженням теми підземелля Запорізького краю. Завдяки даним цих експедиційних досліджень було встановлено, що Мелітопольські підземелля в «Зоні Супперта» та Якимівські підземелля не дивлячись на «розкрученість» в Інтернеті та навіть сюжети на телебаченні є міфічними і справжніх давніх підземель ні під Мелітополем, ні під Якимівкою не існує.

Стосовно Приморських катакомб було встановлено, що їх будівництво можна віднести до ХІХ ст. і аж ніяк не до ногайців або скіфів. Підземні ходи дійсно сполучають будинки в центральній частині міста Приморськ. Їх розкопки та музеєфікація можуть в значному ступені підвищити туристичну привабливість Приморського курорту. Також подальших розкопок вимагають підземні ходи «Замка Попова».

Споруди часів холодної війни м. Запоріжжя – бомбосховища знаходяться зараз в жалюгідному занедбаному стані, але могли би стати не тільки цікавими музейними об'єктами, а й допомогти населенню у випадку справжнього військового часу.

Секція «Етнографічне краєзнавство»

ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПЛЕКСУ ОБРЯДОВИХ ДІЙ СВЯТА КУПАЙЛА

Автор: Орлова Єлизавета, вихованка гуртка «Українське народознавство» КЗ «ЦПО» ММР.

Керівник: Човпило Оксана Віталіївна, керівник гуртків КЗ «ЦПО» ММР.

Вступ. Українське свято, яке у народі називається «Івана Купала» або «Купайла», протягом останніх 10-15 років стало дуже популярним. Це спричинило і заохотило дослідити: що саме і яким чином святкують у нас люди 6-7 липня.

Актуальність у тому, що вивчаючи і повертаючи до життя стародавні українські звичаї та обряди, усвідомлюємо самі та показуємо світові, що ми –

українці – унікальний, самодостатній, гідний поваги народ. Дуже важливо виокремлювати із маси інформації про традиції та звичаї суто українські елементи і саме їх плекати. Бо це зумовлює збереження нації.

Мета – дослідження святкування Купайла у певних групах населення Мелітопольщини; виявлення винятково українських особливостей святкування тут Купайла; розгляд можливостей відтворення святкування Купайла з повнішим збереженням смислу, змісту і символіки.

Завдання:

- описати перебіг святкування у п'яти груп населення;
- дослідити складові святкування та ступінь збереження обрядів;
- розглянути питання дати святкування;
- розглянути можливості поширення здобутої краєзнавчої інформації.

Новизна – зроблена спроба подолання протиріччя: з одного боку існує втрата певних пластів народної культури, з іншого – непоінформованість та невибагливість її споживачів.

Практичне значення – використання здобутої краєзнавчої інформації у системі шкільної освіти, гурткової, факультативної та клубної роботі укладанні сценаріїв та проведенні фольклорних заходів та свят.

Основна частина. З 2013 року вихованці гуртка «Українське народознавство» святкують Купайла на березі струмка Піщанського кожного літа (за винятком 2015 та 2018 років). З самого початку готувалися ретельно. Вивчали етнографічну літературу. Насамперед книгу запорожця Супруненка В.П. «Народина», який підкреслює роль «живого вогню» у купальській обрядовості; згадує, що через купальський вогонь переганяли ще й худобу; а також спалювали у ньому одягу хворих дітей [1, 53]. Килимник С. підкреслює значення води і вогню, як всеочищаючу, всеоберігаючу та цілющу силу і святощі у розумінні наших предків. Аналізуючи описи свята Купайла у давніх джерелах, наводить провідні мотиви та перебіг свята [2, 431-478]. М. Максимович підкреслює розміщення у календарі свят у переломні кліматично-погодні моменти; подає багато поетичного фольклору. Докладно розглядає роль рослин у святкуванні. Тут, а також в журналі «Наука и жизнь» № 9 за 1989 р. наводиться кілька оригінальних ідей щодо дати святкування Купайла [3, 99-122; 4, 44-49]. У книзі Олекси Воропая детально висвітлені подробиці обрядів, звичаїв та повір'їв святкування Купайла в Україні.[5, 361-379]. Лише у книзі «Хліб наш насущний» є відомості про обрядовий купальський хліб [6, 150-151]. Etnoua.info сучасний сценарій свята [8]; homin.etnoua.info про символічний зміст веснянок [9]; dobre.stb.ua про чарування та обереги у купальському святкуванні [10]; ua.igotoworld.com про стародавнє походження свята [11]. Найбільш ґрунтовний розгляд і науковий аналіз купальських святкувань наводить Соколова В.К., підкреслює їхню хліборобську сутність, у порівнянні з білоруськими та російськими звичаями дає можливість виокремити суто українські, як в іншій літературі, так і у свідченнях інформаторів. [7, 228-249].
Подає наступний перебіг святкування:

1. Збирання трав та квітів для вінків.

2. Плетення вінків. Приготування обрядового дерева, яке називають іменем свята – Купало, Купайлиця (іноді «гільце» як весільне деревце).

3. Прикрашання обрядового дерева на місці гуляння (на узвишші над водою) та розпалювання обрядового вогнища біля нього.

4. Перестрибування через вогнище.

5. Купання або обливання (до перестрибування через вогонь).

6. Пускання вінків на воду та гадання по них.

Сюди ж додавалися різноманітні обереги від злих сил. [11. 230-236].

Відчуваючи відповідальність за збереження звичаїв свого народу, з метою поповнення і вдосконалення сценарію святкування та його подальшого поширення, вирішили розпитати земляків як святкують Купайла вони. У с. Новомиколаївка нам розповідали про святкування Купала у 2018 р. Засядько Любов Василівна, 1941 р.н., ; Ніколенко Ірина Борисівна, 1974 р.н. Люди зібралися самі, з власної охоти, а покерувала ходом свята колишня завідувачка клубу Горб Тетяна Павлівна. та Пороник Світлана Богданівна, 1960 р.н. ще розповіла як святкували Купайла у селі Новомиколаївка у її дитячі роки (близько 50 років тому).

У 2015 та 2018 роках ми брали участь у святкуванні Купайла, тобто Різдва Івана Хрестителя, у с. Орлово Мелітопольського р-ну і змогли детально роздивитися усі тамтешні подробиці. Дерево не рубали, а прикрасили те, що росло над річкою. Співали і грали веснянку «Жучок». Головною окрасою свята стали музика і співи у виконанні гурту «Хорея козацька» під керівництвом Тараса Компаніченка.

Купало і Марена

Також нам вдалося побесідувати на купальську тему з співробітниками Національного історико-археологічного заповідника «Кам'яна Могила». Лобанова Ірина Миколаївна. 1983 р.н., головний зберігач фондів розповіла, що для святкування Купайла у 2018 р. науковці сценарію не склали, але запросили ведучу на ім'я Слада, співацький колектив із БК залізничників, фаєр – шоу «Атар», КСК «Свобода», ГО «Вітрила життя», ГО «Чарівна Таврія» та інших. А головне «Театр скіфської звитяги», виступи якого створили надзвичайну атмосферу свята.

Гришутіна Ганна Федорівна, (1954 р.н., народилася і прожила дитячі роки у Ствиропільському краї), розповіла про оберегові рослини купальської ночі. Найголовніші з них : полин – захищає від усякої нечисті; плакун верболистий також потужний оберіг. Коли у стародавні часи воїни йшли в похід, клали його сухий під п'яту «на легку дорогу». Деревій – основа українського дівочого вінка, обов'язковий у купальському вінку. Злакові у купальському вінку – на

вдалий шлюб, символ майбутньої родини; сокирки – оберег поля; коров'як (царська свічка) – сонце, провідник сонячної енергії. У свято Купайла треба зібрати букет із звіробою, полину, деревію і плакуну верболистого, перев'язати червоною стрічкою і зберігати у хаті. Це оберіг від усякої нечисті. Деревій також оберіг тривалої міцності сім'ї.

Вдалося побесідувати на купальську тему з однією з засновниць історико-патріотичного товариства «Великий Степ» Дяченко Ольгою Олександрівною, 1974 р.н., мешканкою с. Костянтинівка Мелітопольського р-ну.

Товариство «Великий Степ» займається насамперед реконструкцією життя і побуту скіфів, їх традицій. Більшість дослідників вважають, що свято Купайла існувало з часу родо-племенних відносин. Мова про трипільську і скіфо-сарматську культури. Тобто Купайло святкували як мінімум 3 тисячі років тому. Археологи це підтверджують [11].

З 1993 року почали проводити свято Купайла на Кам'яній Могилі. Спочатку було мало людей, потім більше. З'явилися і глядачі. Основа сценарію базувалася на тому, що є у світі чотири стихії: вогонь, вода, повітря, земля. Свято починали з того, що піднімалися на вершину Кам'яної Могили, добували «живий вогонь» від сонця збільшувальним склом або тертям дерева. Приносили цей вогонь до табору на луках біля заповідника, підпалювали вогнище, яке горіло до смерку. Здійснювали обряди: прикрашали купальське дерева; стрибали через вогонь і спалювали опудало на очищення; дівчата плели вінки і пускали на воду; на вшанування стихії повітря дзвонили у дзвіночок. Стихія землі – хліб. Кожен може у цей час побажати собі та іншим здоров'я. Поки горіло вогнище, біля нього відбувалися різні ігри. У вогні спалювали предмети одягу хворих дітей. Ходили до лісу шукати цвіт папороті. Інтрига в тому, що тут папороть не росте. Через вогонь стрибали тричі – на здоров'я. Вінки брали також і додому як обереги і зберігали їх до наступного Купайла. Вранці 7 липня ходили на вершину Кам'яної Могили зустрічати сонце. Збираючись додому, брали вуглинка з вогнища собі на оберіг.

Товариство «Великий Степ» дуже ґрунтовно і ретельно готувалося до відтворення святкування Купайла. Радилися з етнографами із Запоріжжя і Києва. У процесі підготовки виникло питання про дату святкування. Є думка, що первісно Купайло святкувалося не два дні, а протягом довшого часу і не всюди у ті самі дати, що і нині, бо являє собою очищення перед початком жнив.

На ритуальному глечуку із с. Ромашки (IV ст.) зображено календар періоду польових робіт. Свято Купайло позначене на ньому двома хрестами, що підкреслює його значимість для хліборобів. Основними віхами стародавнього народного календаря були Коляда – Купайло, які, ніби вісь, що проходить через дні зимового і літнього сонцестояння і ділить рік навпіл. Юліанський календар був прийнятий селянством вірогідно у XVI ст. З ним прийшли християнські свята: Різдво Христове – Великдень – Трійця. І тепер вони стали основними віхами річного циклу у тому числі і Різдво Івана Хрестителя, яке тоді збігалось з днем Купайла і літнього сонцестояння 21 (20 у високосний рік) червня. Юліанський календар не є точним і за п'ять століть набігла така помилка, що

Івана святкуємо 24 червня. З прийняттям у 1918 році григоріанського календаря з'явилася ще одна дата – 7 липня. Частина церков святкує Івана 24 червня, частина – 7 липня.

Максимович висловлює два припущення. Одне, що переддень свята має відбуватися у суботу, бо у деяких місцях в Україні має назву «собітка», тобто «субота». А саме свято Купайла має припадати на неділю [3, 115]. А також друге припущення, що «...Купальське грище проти Іванового дня було лише вступом цього літнього свята Сонця й початку жнив» [3, 100].

Таким чином, залежно від того, ЩО святкуємо, обираємо дату. Якщо святкуємо сонцестояння – 21(20) червня, а як Купала та Івана – 23/24 червня за григоріанським чи 6/7 липня за юліанським календарем. «Але в давніші роки початок жнив припадав неодмінно між Івановим та Петровим днем» (12 липня) [3, 100]. Отже, можемо зробити висновок, що святкувати Купала, як очищення перед початком жнив, можемо від 20 червня і до 12 липня і це не буде протирічити логіці. Хоч дійсно є сталі дати: 21 і 24 червня і 7 липня.

Для кліматичних умов Півдня України ніби логічніше святкувати Купайла 24 червня, бо хліба на цей час вже готові до жнив. Але нині будь-які офіційні зміни дат чи календарів можуть зруйнувати усю систему народних свят, а то і всю українську культуру, яку народ творив протягом тисячоліть. Народна культура – річ надзвичайно крихка і дуже важко відновлювана. Дай Боже зберегти те, що є.

Висновки. Описано перебіг святкування Купайла у п'яти групах населення Мелітопольщини. Результати дослідження складових комплексу обрядових дій та ступені збереження можна представити у вигляді таблиці.

	Гурток 2013 – 2017 рр.	с.Новомиколаївка		с.Орлово 2015р.; 2018 р.	НІАЗ «Кам'яна Могила»	Товариство «Великий Степ» 1993 – 2018 рр.
		2018 р.	50 років тому			
Збирання трав і квітів у тому числі лікарських	+ –	+ –	+ –	+ –	+ +	+ +
Плетення вінків	+	+	+	+	+	+
Обрядове дерево: прикрашання знищення	+ –	– –	– –	+ –	– –	+ +
Обрядове вогнище: розпалювання і стрибання через нього спалення одяжі хворих	+ –	+ –	+ +	+ –	+ –	+ +
Хороводи довкола дерева і вогнища	–	–	–	+	+	+
Спів обрядових пісень	–	–	–	+	–	–
Пускання вінків на воду	+	+	+	+	+	+
Купання або обливання	+	–	+	–	–	+
Вечеря	+	+	+	+	+	+
Обрядові страви, хліб	–	–	–	–	–	+

З таблиці видно, що в усіх групах збирали трави і квіти; плели вінки, розпалювали вогнище і стрибали через нього, усі вечеряли. Тобто, найважливіші обряди – вшанування рослинності і очищення вогнем – виконуються усіма. Але найповніше відтворили купальські обрядові дії у товаристві «Великий Степ». Звичайно тут уже значний досвід. Але перш за все їхнє щире прагнення до чистих українських джерел. Дуже рідкісне явище спів обрядових пісень. До Орлова запрошують високих професіоналів, а біля них і іншим легко співається. У більшості випадків люди або соромляться, або не знають слів. З купанням своя проблема: напевно не хочуть бути мокрими на святі. Але як не купатися, коли свято – Купало?

Дослідження дати святкування показало, що є не так дата, як проміжок часу, все ж кліматичні умови на теренах України різноманітні. Головне: щоби зберегти систему стародавніх свят, календарів міняти не треба.

Використані джерела

1. Супруненко В.П. Народини: Витоки нації: символи, вірування, звичаї та побут українців. – Запоріжжя: МП «Берегиня» - СП «ФАСЗ», 1993.
2. Килимник Степан. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні/том другий(весняний цикл)/ -Факс. Вид. – К.: АТ «Обереги», 1994.
3. Максимович Михайло. Дні та місяці українського селянина. -К.: Обереги,2002.
4. Журнал «Наука и жизнь» №9, 1989.
5. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. – К.: «Велес», 2005.
6. Хліб наш насущний: Використання хліба в українських обрядах і звичаях./Упорядники: Микола Ткач, Надія Данилевська. – К.: Український Центр духовної культури, 2003.
7. Соколова В. К . Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX – начало XX в. , издательство «Наука», - М. 1979.
8. Etnoua.info/novyny/sviato-kupala-vchora-i-sjohodni
9. Jomin/etnoua.info
10. Dobre.stb.ua/...narodny-obychaji-na Ivana-Kupala
11. ua.igotoworld.com.

КРИМСЬКІ ТАТАРИ: ДУХОВНІ СКАРБИ НАРОДУ

Автор: Фейзулласва Аліна, учениця
10 класу Терпіннівської ЗШ І-ІІІ ст.

Керівник: Сечкар Юлія Олександрівна, учитель
історії Терпіннівської ЗШ І-ІІІ ст.

Кримські татари (крим. qırımtatarlar або qırımlılar) – східноєвропейський тюркський народ, що історично сформувався в Криму. Кримські татари вважаються нащадками різноманітних народів, що приходили до Криму в різні історичні епохи – це таври, скіфи, сармати, алани, греки, готи, хозари, печеніги, італійці, черкеси, турки. У складі кримськотатарського народу виділяють три етнографічні групи. Перша сформувалася на південному березі Криму, друга – в гірсько-передгірській частині півострова і третя – в

кримському степу. Татарська та кримськотатарська мови хоч і є спорідненими через належність до тюркської мовної групи, не є найближчими родичами. Найбільш близькими до кримськотатарської мови є карачаєво-балкарська, кумицька, ногайська, турецька й азербайджанська мови. Кримські татари проживають на півдні України (АР Крим, Херсонська та Запорізька області – понад 250 тис. за переписом 2001 року). За віросповіданням – більшість мусульмани – суніти.

Протягом багатьох століть кримські татари не раз переживали трагічні періоди своєї історії, періоди небувалого розквіту і творчої праці, збагатили своїми народними традиціями та звичаями культуру України.

Мета роботи – показати етнічні традиції та обряди кримськотатарського народу, розкрити багатство культури кримських татар.

Предмет дослідження - етнографічна характеристика кримських татар.

Об'єкт дослідження – кримськотатарський народ.

Завдання дослідження:

1. Ознайомлення з національно-культурними традиціями кримських татар.
2. Відновлення історичної пам'яті, самосвідомості, культури, звичаїв, мови кримськотатарського населення нашого села шляхом збору інформації.
3. Визначити шляхи збереження кримськотатарської культури, традицій, мови та побуту кримських татар в іншомовному середовищі.

Метод дослідження – вивчення різних джерел, що розглядають історію і культуру кримських татар, використання історіографічного та описового методів для збору та аналізу інформації.

Місце проведення дослідження – село Терпіння Мелітопольського району Запорізької області.

Строки проведення дослідження – серпень 2017 р. – жовтень 2018 р.

Джерельну базу роботи становлять свідчення кримськотатарських мешканців с Терпіння. Методологічною базою даної роботи є принцип історизму, об'єктивізму, комплексності, використання метода статистики.

Практичне значення роботи: матеріал роботи може використовуватися на уроках історії в загальноосвітній школі, позакласних заходах, Днях вшанування пам'яті жертв депортації народів Криму.

Кримські татари – окраса інтеркультурного села Терпіння Мелітопольського району Запорізької області

Село Терпіння Мелітопольського району Запорізької області – інтеркультурне село, в ньому проживають українці, росіяни, греки, болгары, кримські татари тощо. Населення нашого села – близько 5 тис. мешканців, майже 1 тис. мешканців – це кримські татари, всього 70 родин – Шурваджиєви, Фейзуллаєви, Сулейманови, Мустафаєви, Кірмачі, Хасанови, Меметови тощо.

Терпіння почало заселятися кримськими татарами з 1968 р. Неможливо уявити населення села без кримських татар, без їхньої чудової культури, традицій, смачних народних страв. Кримські татари – надзвичайно щирі,

доброзичливий, працьовитий, гостинний народ, який береже і цінує свої традиції та культуру. Особливо цікавими є національні та релігійні свята, обряди кримських татар. Про деякі давні обряди нам розповіли найстарші з кримськотатарських мешканців села – Дявер Меджитович і Аліє Якубівна Кірмачі, поділилися спогадами і світлинами родини Шурваджиєвих, Фейзуллаєвих.

Національні та релігійні свята кримських татар

Наврез – свято початку нового року, відзначається 20, 21 чи 22 березня. За день до свята жінки печуть усякі солодоші, готують колете (листяний м'ясний пиріг) і бурму. Невід'ємним атрибутом свята є суп із курки з локшиною.

Дервіза – свято 22 вересня, свято осені та врожаю. Відзначають на природі, поблизу води. Свято Дервіза завжди закінчується виконанням «Хорану» танцю, що символізує єднання народу в досягненні спільної мети.

Хидирлез – головне весняне свято кримських татар, святкується щорічно першої п'ятниці травня. Готують національні страви, співають пісні, танцюють.

Ораза-Байрам – релігійне свято. Початком 30 – денного посту є перший день молодика у місяці Рамазан (Рамадан). За день до свята кримські татари починають подавати фітр – милостиню для сиріт, бідних, самотніх старих.

Курбан-байрам – одне з найголовніших свят для мусульман, починається на десятий день місяця зу-ль-хідджа, святкують чотири дні. Мусульмани ріжуть козу, вівцю, м'ясо роздають бідним, самотнім людям похилого віку, сиротам.

Йил Геджесі – сімейне свято, яке відзначають 22 грудня. Господині готують обов'язково до цього свята кобете – пиріг з рисом і курячим м'ясом.

Кожного року в нашому селі 18 травня проводиться траурний мітинг до Дня вшанування пам'яті жертв депортації народів Криму.

В Терпіннівській ЗШ І-ІІІ ст. проводяться заходи, спрямовані на ознайомлення і вивчення традицій кримськотатарського народу.

Кримськотатарські обряди – святиня народу. Мунаджат і Мевлюд – релігійні співи, які є важливими в обрядах кримських татар, їх іменують Дуа (Дуа організують при народженні дитини, обряді обрізання (суннет), обряді одруження (ніках), похоронному обряді).

Ніках – мусульманський обряд одруження. Мулла при свідках запитує в нареченої і нареченого чи згодні вони стати подружжям, оголошує про укладення нікаха.

Цікавими є обряди, пов'язані з народженням дитини. Перші 40 днів матір і новонароджену дитину ізолюють від сторонніх («Чіллі»). Мулла запрошується

Ми – кримські татари, ми – українці!

не пізніше 10 днів після пологів для здійснення обряду наречення малюка – «Езан ади». Обов'язковим для кримських татар є обряд обрізання – суннет, виконується в непарні роки народження хлопчика – найчастіше в 3, 5, 7 років.

Кримськотатарська етика в повсякденному житті

Кримські татари з раннього дитинства вчать дітей етики поведінки. Вранці молодші в родині повинні привітати старших словами: «Доброго ранку, чи добре ви спали?», поцілувати їм руку. Старші у відповідь кажуть: «І тобі доброго ранку, бажаю благополуччя». Після привітання, старші виконують намаз. Господиня готує каву (хаве), подає, кажучи «Пригощайтесь», прибираючи чашки, говорить «На здоров'я», а у відповідь їй дякують – «Алла рази олсун». Вітаються словами «Мир вашому дому» (Селям алейкум), а у відповідь чують: «І вашому дому мир» (Алейкум селям).

Висновки. Культура кримськотатарського народу є унікальною складовою культури українського народу. На сучасному етапі проблема збереження традиційної обрядовості кримських татар, корінного народу України, є важливим елементом підтримання етнічної ідентичності в багатоетнічному середовищі. Кримські татари мають давню історію, тому їхня культура увібрала в себе найкращі надбання багатьох етнічних груп, народів, які проживали в Криму, та своїх етнічних сусідів. Кримські татари, які проживають у селі Терпіння, з гордістю передають духовні скарби свого народу молодшим поколінням.

Список використаних джерел і літератури

1. Д. М. і А. Я. Кірмачі. 18.09.2017 р., 01.10.2018 р./Записано автором і керівником роботи
2. <http://islam.in.ua/ua/zvichayi-krimskih-tatar> – Звичаї кримських татар
3. Використані світлини з власних архівів родини Фейзуллаєвих, Шурваджиєвих

«КЗ «ПРИМОРСЬКИЙ ЛІЦЕЙ» – ОСЕРЕДОК ЕТНІЧНОГО РІЗНОМАНІТТЯ Й НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ»

Автор: Янчева Маргарита, учениця
КЗ «Приморський ліцей», вихованка гуртка
«Географічне краєзнавство» КУ «Приморський ЦДЮТ»
Керівник: Лазаренко Лариса Віталіївна, вчитель
географії КЗ «Приморський ліцей», керівник гуртка
КУ «Приморський ЦДЮТ»

Актуальність дослідження. Територія нашої держави – справжня мозаїка із-понад ніж ста малих і великих народів та народностей. Не є виключенням і затишне містечко Приморськ Запорізької області. У буремному сьогоденні рівень нетерпимості на національному підґрунті невпинно зростає. Попри етнічне різноманіття, прикладом національної злагоди та порозуміння, уособленням співробітництва й партнерства можемо сміливо назвати українсько-болгарський ліцей, де загальновідоме гасло «через багатоманітність до єдності» отримало реальне втілення. У зв'язку із цим неабиякої актуальності

набуває дослідження досвіду позитивного балансу мовно-культурних особливостей багатонаціонального складу ліцейської спільноти у контексті цілісного розвитку свідомого громадянина України.

Мета дослідження: проаналізувати багатоманітність полікультурного середовища КЗ «Приморський ліцей» та виявити основні напрямки формування національної єдності ліцеїстів.

Основні завдання дослідження:

- 1) дослідити національну приналежність ліцеїстів;
- 2) розглянути структуру мовленнєвого середовища ліцею;
- 3) з'ясувати базові вектори збереження національних цінностей.

Методи дослідження: порівняльно-аналітичний, статистичний, моніторинг, паралельне опитування, тестування, бесіди.

Місце проведення дослідження: КЗ «Приморський ліцей» за адресою вул. Соборна, буд. 93, м. Приморськ, Запорізька область.

1. КЗ «Приморський ліцей» – багатонаціональний освітній заклад. Із 1 вересня 1996 року в унікальній архітектурній перлині м. Приморська, що створює неповторну ауру і надихає на творчі здобутки, почав діяти регіональний українсько-болгарський багатопрофільний ліцей. Головною метою відкриття ліцею був пошук талановитих дітей, а також задоволення потреби болгарського населення Приазовського регіону у вивченні рідної мови, літератури, історії та відродження болгарських національних традицій [1, с.369]. Згодом ліцей став першим у Запорізькому регіоні, де болгарська мова, література й історія Болгарії вивчаються як обов'язкові предмети.

С България в сърцето

література й історія Болгарії вивчаються як обов'язкові предмети. Етнокультурна компетенція ліцеїстів спонукала багатьох випускників успішно скласти іспити до вишів і України, і Болгарії. Тестування й опитування учнів, яке проводилося в межах дослідження, виявило, що 73% семикласників, 37% восьмикласників, 54% дев'ятикласників, 47% одинадцятикласників сприймають уроки болгарської мови не стільки як необхідний компонент навчальної програми, а як додаткову освітню можливість [2, с.18]. Учнівська молодь «набуває смислів» [3, с.10] та долучається до енергетики всіх націй, представники яких навчаються у ліцеї. Це і росіяни, і болгари, і вірмени, і євреї. Подальше вивчення ліцейської спільноти [4, с.16] показало, що попри національну строкатість, близько 70% ліцеїстів вважають себе носіями української національності, як бачимо із діаграми на рис.1.2.

Рис.1.2. Ліцеїсти – носії української національності

Близьке знайомство ліцеїстів із культурою інших народів не заперечує своє, рідне, національне. Навпаки, воно набуває іншого забарвлення, оскільки розглядається як складова єдиного вселюдського культурного простору.

2. Багатомовність – ексклюзивний чинник розширення світогляду. Розширення світоглядних орієнтирів неможливо уявити без певного мовного середовища, адже мова є «засобом спілкування і мислення, способом пізнання світу, збереження й передачі інформації» [5, с.10], запорукою дієвої співпраці. Ліцеїсти вивчають українську, англійську й болгарську мови. Проте, як виявилось, переконлива більшість учнівської молоді поза уроками та у повсякденні спілкуються російською мовою, рис.2.1.

Рис.2.1. Мова повсякденного спілкування ліцеїстів

Допомагає подібна ситуація будувати партнерські стосунки чи, навпаки, роз'єднує ліцеїстів? На перший погляд може здатися, що учні вважають українську мову меншовартісною, але це не так. Національний колорит родин ліцеїстів розвиває почуття толерантності й взаємоповаги. Ми з'ясували, що більша частина ліцеїстів вважають рідною українську мову, рис.2.2.

Рис.2.2. Рідна мова ліцеїстів

Ексклюзивною особливістю ліцею саме і є те, що учні, як вихідці із етнічно неоднорідних сімей, отримують можливість добровільно долучитися до духовної спадщини різних національностей, вивчати іноетнічні норми, розширювати мовленнєвий досвід, шанувати національні цінності українського, болгарського, російського та інших народів.

3. Ключові виміри полікультурного середовища ліцею. Міжетнічну й міжкультурну взаємодію ліцеїстів якнайкраще ілюструє спільна організація українсько-болгарських свят. Учні із задоволенням знайомляться із самобутніми скарбами дружнього болгарського народу.

Ден на народните будители

Щорічно, за сприяння департаменту навчання іноземних мов і співробітництва, учні проходять лінгвістичну практику у вишах Болгарії та відвідують культурні й історичні пам'ятки.

У ліцеї постійно працюють носії болгарської мови – вчителі з Болгарії. За рекомендаціями болгарських викладачів учні ліцею беруть участь у різних конкурсах, які проводяться як у Болгарії, так і в Україні.

Дівочий вокальний колектив «Приморські лазарици» є прикрасою більшості ліцейських культурних заходів. Багатоманітність ліцейської спільноти формує народне світовідчуття й світорозуміння, не роз'єднує, а об'єднує учнівську молодь, слугує міцним підґрунтям збереженню як національних, так і загальнолюдських цінностей.

Висновки. Відповіді на гострі виклики сьогодення знаходяться не деінде, а поруч. Ліцейська багатонаціональна спільнота побудувала мікросередовище, об'єднане спільною ментальністю та креативною стратегією, що дозволяє розкриватися творчому потенціалу особистості кожного учня, незважаючи на етнічну приналежність. Строката мовленнєва структура ліцею не руйнує ні національне самоусвідомлення, ні сприйняття загальнолюдських норм і цінностей, а навпаки, сприяє їх засвоєнню, вчить ліцейську молодь орієнтуватися у світі людських взаємин, співпереживати, поважати бажання та інтереси інших. Полікультурний простір ліцею дозволяю учням набувати реального досвіду міжнаціонального толерантного спілкування, готує ліцеїстів до ефективного міжетнічного й міжкультурного діалогу.

Список використаних джерел

1. Паскалов Леонід. Таврійські історії. Оповідання болгар Таврії. Збірка газетних публікацій. / Леонід Паскалов. – Мелітополь: ТОВ «КопорПринт», 2017. – 380с.
2. Янчева М. М. Навчальний заклад нового типу як ексклюзивна зона соціальної адаптації учнів на прикладі КЗ “Приморський ліцей”. Науково-дослідницька робота МАН. – Приморськ, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/open?id=1ssU-1RaNBSO9FsoNMLszFIhY-M1xW9KP>

3. Загороднова В. Ф. Кроскультурне навчання української мови учнів-білінгвів в умовах міжетнічної комунікації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bdpu.org/philology/ua/files/2016/2/3.pdf>
4. Янчева М.М. Формування соціального партнерства як фактора соціалізації ліцеїстів. Науково-дослідницька робота МАН. – Приморськ, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/172bjA0hMkiRi3T6mZAktEqiT2EFfsWKt/view>
5. Коваленко Т.В. Роль української мови у сучасних міжкультурних комунікаційних процесах. Сторінки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bdpu.org/philology/ua/wp-content/uploads/2018/05/3.pdf>

МЕЛІТОПОЛЬ - ІНТЕРКУЛЬТУРНА СТОЛИЦЯ УКРАЇНИ

Автор: Бойко Роман, учень
ДНЗ «Мелітопольське вище професійне училище».
Керівник: Кардашова Наталя Григорівна,
викладач ДНЗ «Мелітопольське вище професійне
училище» керівник гуртка «Етнографічного
красзнавства» КЗ «Центр туризму» ЗОР.

На місці нинішнього міста Мелітополя спрадавна розташовувався невеликий ногайський аул Кизил-Яр. У липні 1769 російське військове командування спорудило на місці сучасного міста редут, в якому чергову службу несли запорізькі козаки. 2 лютого 1784 Катерина II видала Указ про створення на знову завойованих землях Таврійської губернії. В 1816 поселення отримало назву слобода Новоолександрівка (Новоолександрівська Слобода).

Населення швидко зростало за рахунок державних селян з північних губерній України і з Росії. 7 січня 1842 слободу віднесли до категорії міст і назвали Мелітополь (від грецького «Мелітос» – родовий відмінок від слова «мілини» – мед, «поліс» – місто, держава). До кінця XIX століття «медове» місто розвинулося як торговий центр – діяли кілька банківських і кредитних організацій, склади оптової торгівлі. Найбільшими підприємствами були чавуноливарний завод і машинобудівний завод братів Классен (1886), залізничне депо і майстерні. В 1874 було засновано технічне училище, на місці якого в даний час після ряду реформ і перетворень розташовується Таврійський Державний агротехнологічний університет.

*Я живу в Мелітополі,
Тут, куди не ступи,
Коні дикі топали
По рідній землі.*

Місто Мелітополь багато в чому схоже на інші українські міста: історично багатонаціональне, з успішним промисловим минулим і численними проблемами нового часу.

Заснований на місці ногайського поселення, Мелітополь є унікальним: вже 234 роки у гармонії й злагоді живуть у ньому різні етноси й національності, співіснують і розвиваються православна, греко- та римо-католицька, мусульманська, караїмська, іудаїстська, протестантська, буддистська,

крішнайтська конфесії, які дають гарний приклад добросусідських відносин, взаємоповаги, виконують роль регіонального центру, створюють ту неповторну ауру, що притаманна перехрестю різних культур і народів. У місті зареєстровано 31 громадську національно-культурну організацію, з яких 22 об'єднано в Спілку громадських організацій «Рада національних товариств».

Все більше городян бачать переваги міста саме у міжкультурності. Історично багатонаціональне місто Мелітополь, завдяки своїй особливості та прагненню до всебічного розвитку, у 2008 році стало офіційним учасником Програми «Інтеркультурні міста» під егідою Ради Європи. З цього часу життя Мелітополя концептуально і змістовно виступає невід'ємною й органічною складовою процесу творення спільного культурного європейського міського простору.

Міська влада створює сприятливі умови для розвитку та культурного самовираження націй. Всі національні меншини мають рівні політичні, економічні, соціальні, духовні права. З 2006 року в структурі виконавчої влади Мелітополя працює сектор з питань релігії, міграції та національних меншин. Етнічні та національні групи цілком інтегровані у міське соціальне та політичне життя, зберігаючи власну мову і традиції. Яскравим прикладом є створення «Скатертини злагоди і миру», яку вишили майстрині всіх національних товариств та презентували рідному Мелітополю у День міста.

Скатертина злагоди і миру

Найбільші організації Спілки: Комітет сприяння поверненню кримських татар на історичну батьківщину «Азат», Культурно-просвітне товариство «Богемія», Громадська організація «Мелітопольське національно-культурне караїмське товариство «Джамаат», Мелітопольське товариство болгарської культури «Балкани», Громадська організація «Мелітопольська міська єврейська община» Всеукраїнського союзу єврейських громадських організацій «Об'єднана єврейська община України», Громадська організація «Товариство за німецьку самобутність «Відергебурт» та «Цухаузе», Громадська організація «Мелітопольське товариство греків», Громадська організація «Мелітопольське україно-білоруське товариство «Полісся», Громадська організація «Мелітопольське Україно-Польське культурно-освітнє товариство «Полонія», Громадська організація «Російський дім», Громадська організація «Мелітопольське товариство кримських болгар», Громадська організація «Вірменська громада «Масіс», Громадська організація «Мелітопольське товариство вірмен», Громадська організація «Україно-Азіатська співдружність «Інь-Янь», Громадська організація «Славяне», Запорізька обласна громадська організація індійської культури «Ганга».

Уже багато років у місті працює 9 недільних шкіл із вивчення рідної мови при національно-культурних товариствах. Так, у недільних школах вивчають кримсько-татарську, чеську, польську, грецьку, болгарську, німецьку, іврит, караїмську, вірменську мови. З січня 2018 в бібліотеці імені Лермонтова волонтери з Німеччини проводять безкоштовні заняття з вивчення німецької мови для вихідців з Німеччини.

Відділом культури Мелітопольської міської ради Запорізької області за активної участі національно-культурних товариств та громади у місті щорічно проводяться заходи, які сприяють налагодженню міжкультурного діалогу між мешканцями незалежно від їх національності, кольору шкіри та віросповідання. До найяскравіших загальноміських свят належать: щорічний фестиваль різдвяної пісні «Різдвяні передзвони», фестиваль пасхальної пісні «Христос Воскрес!», що об'єднали християн різних конфесій; День Соборності; свято «Великдень в інтеркультурному місті»; театралізоване святкування Масляної на центральній площі; концерт «Крила весни», присвячений традиціям зустрічі весни у різних народів; День Європи; щорічний міський ярмарковий фестиваль «ЧерешніЄво!»; щорічний ярмарковий фестиваль «Медово»; святкування Дня Європи, Міжнародного дня толерантності; «Міс і Містер Інтеркультурність»; міський фестиваль національних культур «Дружба»; майстер-класи з виготовлення національної атрибутики; тижні національних культур.

Гордістю Мелітополя є Інтеркультурний етнографічний музей «Кале», який засновано братами – Юрієм Макаровим та Михайлом Арабаджі, членами правління Громадської організації «Мелітопольське національно-культурне караїмське товариство «Джамаат». Щороку в музеї проходять зустрічі з майстрами декоративно-прикладного мистецтва національно-культурних товариств Мелітополя «У колі друзів», виставки національних подвір'їв, етнічний фестиваль «Тараса шанує велика родина». А в день української писемності представники національних меншин Мелітополя пишуть диктант Національної єдності на теми «Шевченко і Україна», «Шевченко і мова», «Рідна мова – життя духовного основа», «Пісня - голос і душа народу» та інші. Люди різних національностей Мелітополя завжди знаходять спільну мову і усвідомлюють необхідність вшановувати один одного, оскільки для них створені всі умови для задоволення національних, культурних і духовних потреб кожного представника національних меншин.

Так до від дня народження Т.Шевченка щороку проводиться літературний конкурс «Розкрилля душі». У номінації «Заповіт» Шевченка мовами національних меншин Мелітополя бере участь найбільше учасників. Твори Т.Шевченка звучать білоруською, азербайджанською, кримськотатарською, болгарською, польською, корейською, вірменською, караїмською, грецькою, чеською мовами.

Телерадіокомпанією «МТВ плюс» за підтримки відділу культури Мелітопольської міської ради Запорізької області та Юрія Макарова створено програму «Інтеркультурна кухня «Готую для тебе – думаю про тебе», а також започатковано проект «Інтеркультурний Мелітополь», у рамках якого маленькі

мелітопольці різних національностей вітають мешканців міста зі святами різними мовами.

Спираючись на історичний досвід, активісти Мелітополя приймають новітні виклики і докладають усіх зусиль до збереження української державності, вважають доречним і необхідним продовжувати інтеркультурний розвиток міста на якісно новому щаблі, впроваджуючи «План міжкультурної інтеграції міста Мелітополь на 2015–2020 рр.». Стало доброю традицією проводити Всеукраїнський форум «Мелітополь інтеркультурний: джерела та горизонти діалогу».

Головні гасла Форуму: «Ми різні – і в цьому наше багатство!», «Ми разом – і в цьому наша сила!». У рамках Форуму проводиться низка науково-освітніх і культурно-виховних заходів, в яких беруть участь національні меншини і особисто я.

Використані джерела:

1. Таран В. Что в имени твоём, мой город? [Мелитополь] // Шанс. – 2015. – 17 марта. – С.13.
2. Вовк В. В ТГАТУ провели интеркультурный фестиваль// Сайт: Мелитопольские ведомости. - 2018. – 24 мая.- [http://www.mv.org.ua/news/176836-v_tgatu_proveli_interkulturnyi_festival_\(foto\).html](http://www.mv.org.ua/news/176836-v_tgatu_proveli_interkulturnyi_festival_(foto).html)
3. Крылов Н. Кто основал Мелитополь? // Мелитопольские ведомости № 2-8.-2014.
4. Вовк В. В Мелитополе стартовал третий интеркультурный форум// Сайт: Мелитопольские ведомости. - 2016. – 22 сентября.-http://www.mv.org.ua/news/133426-v_melitopole_startoval_tretii_interkulturnyi_forum.html
5. Мелитополь спасает свою историю // МИГ. – 2014. – 6 мая (№19). – С.7.
6. Чайка Л. Ворота в Крым.Мелитополь// Мелитоп. ведомости.-2015.- 5-15 сент.-С.10 -11.
7. Куперман Ю. Мелитополь – город интеркультурный// Сайт: Мелитопольские ведомости. - 2009. – 30 января.-http://www.mv.org.ua/newspaper/1513-melitopol_-_gorod_interkulturnyi.html

ОБРЯДОВЕ ЗНАЧЕННЯ ХУСТКИ В ЗАПОРІЗЬКІЙ ОБЛАСТІ НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОБІЛОЗЕРСЬКОГО РАЙОНУ

*Автори: Хорольська Дар'я, Осипюк Вікторія,
учні Великобілозерської ЗОШ І-ІІ ступенів №3,
вихованці гуртка «Юні екскурсоводи»
КЗ «Центр туризму» ЗОР*
*Керівник: Орел Альона Володимирівна,
вчитель історії Великобілозерської ЗОШ №3,
керівник гуртка «Юні екскурсоводи»
КЗ «Центр туризму» ЗОР*

Обереги – українські прадавні символи-захисники, знаки віри у надприродне. Символи-обереги, найчастіше, втілюються українцями у речах побуту, які шанували, про них склали легенди.

Криниця в саду, батьківська хата, мамина вишиванка – для кожного з нас це непересічні символи, наша історія, почасти й сумна.

Як давній так і сучасний символ українського народу, є бабусина чи мамина хустина, яка можливо передається з покоління в покоління, а можливо лише зароджується як сімейна реліквія.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що хустина – одна з перших ознак одягу української жінки, хустка широко розповсюджена по всій території України. Але досліджень, що стосувалися б обрядового значення хустки в Запорізькій області майже немає, зокрема на території Великобілозерського району досліджень за даною тематикою взагалі не проводилося.

Мета нашої роботи полягає в дослідженні обрядового значення хустки в Запорізькій області на основі матеріалів зібраних на території Великобілозерського району.

Відповідно до мети дослідження, нами було визначено наступні **завдання**:

- ознайомитись з теоретичною базою даного питання;
- провести етнографічні дослідження у Великобілозерському районі використовуючи метод «усної історії»;
- узагальнити та структурувати знайдений матеріал;
- визначити обрядове значення хустки на Запоріжжі;
- проаналізувати й визначити регіональні особливості використання хустки в традиційних обрядах жителями Великобілозерського району;
- привернути увагу учнівської молоді до необхідності вивчення історії свого народу, до традицій і звичаїв українців.

Нашим дослідженням було охоплено села Великобілозерського району: с. Велика Білозерка, с. Гюнівка та с. Новопетрівка.

Було опитано близько 85 жителів району. Тому нами, членами НДКО «Біла зірка», було розроблено запитальник з даного дослідження.

Проводячи дане дослідження нами використовувалися як теоретичні, так і практичні **методи дослідження**. Зокрема, із практичних методів дослідження застосовано експедиції, цільові поїздки, методи «усної історії», що базується на інтерв'ю, експрес-опитуванні жителів регіону, краєзнавців, істориків. Із теоретичних методів дослідження було використано: робота з літературними та архівними джерелами, первинна обробка інформації, синтез, порівняння, систематизацію опрацьованого матеріалу. Також використовувались супутникові знімки Інтернет-сервісів «Карти Google», ВікіМапія.

В даному дослідженні ми намагалися висвітлити тему, на яку мало зверталася увага, адже проведених етнографічних експедицій стосовно ролі української хустки в традиціях і обрядах, було дуже мало. Зокрема на території сучасного Великобілозерського району.

Хустка – життя... Вона пам'ять роду, його святиня. На сьогоднішній день все менше і менше народних традицій можна побачити і на селі.

Деякі традиції взагалі відійшли в літа, деякі трансформувалися, але людська пам'ять береже перекази, згадки про традиції та обряди, про використання хустки в обрядовості на території Великобілозерського району.

В ході проведення дослідження ми ознайомилися з теоретичною базою стосовно тематики дослідження опрацювали довідникову, науково-пізнавальну, спеціальну літературу та архівні джерела;

Під час дослідження ми ознайомилися з теоретичною базою стосовно тематики дослідження опрацювали довідникову, науково-пізнавальну, спеціальну літературу та архівні джерела;

Провели чисельні етнографічні експедиції, велику пошукову роботу у Великобілозерському районі використовуючи метод «усної історії», зустрічі із старожилами та цікавими людьми сіл Велика Білозерка, Новопетрівка та Гюнівка, розпитали своїх родичів.

Весь зібраний матеріал було оброблено на заняттях НДКО «Біла зірка», узагальнено та структуровано.

Проаналізувавши результати експедиції нами було:

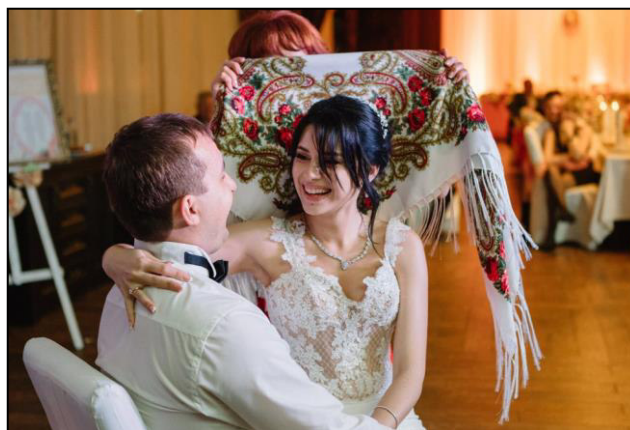
- доведено, що існує взаємозв'язок минулого з теперішнім.
- визначено регіональні форми застосування хустки в родинній обрядовості на території сучасного Великобілозерського району.;
- виокремлено звичаї та обряди, що збереглися до сьогодні, хоч і в трансформованому вигляді.

Результати дослідження було обговорено та **визначено практичне значення дослідження**, яке полягає у його використанні при: вивченні шкільного курсу «Народознавство»; виховних годин та бесід з питань українознавства; виробленні шанобливого ставлення жителів Великобілозерського району до минулих надбань та традицій українського народу.

З метою привернути увагу учнівської молоді та широких верств населення до вивчення народних традицій, зокрема використання хустки обрядовості Великобілозерського району ми влаштували відкрите засідання етнографічної філії науково-дослідницького краєзнавчого об'єднання «Біла зірка».

За підсумками проведеної експедиції нами було видано спецвипуск шкільної газети «Біла зірка». Рекомендації, що до використання даного дослідження було передано до Великобілозерської сільської ради шкіл Великобілозерського району, районної музейної кімнати.

Ми, члени НДКО «Біла зірка», провівши це дослідження переконалися, що вивчення та збереження традицій та обрядів, пов'язаних з використанням хустки в українській обрядовості, безумовно, вимагає комплексного підходу. А етнографічні матеріали, пов'язані з використанням хустки в традиціях та

Використання хустки у весільній обрядовості.

Фото Мироненко В.В.

обрядах на території Великобілозерського району є важливим джерелом для вивчення історії рідного краю.

То ж хочеться висловити сподівання, що ми завжди будемо шанувати нашу хустку і передавати її із покоління в покоління.

Список використаних джерел

1. www. traditions. org. Ua
2. <http://slovopedia.org.ua/32/53416/32793.html>
3. <http://maps.google.ru>
4. <http://wikimapia.org>
5. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис – К., – 2009. – 496 с.
6. Гаєвська Т.І. Обряд – як соціокультурний феномен // Питання культурології: Збірник наукових статей. Вип. 20 / Київський національний університет культури і мистецтв. – К., 2004. – С. 26-30.
7. Горленко Г. Нариси з історії української етнографії – К.,2008
8. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. – К., 2001.
9. Збірка наукових статей Великобілозерської ЗОШ №3 – с.В.Білозерка, 2017 – 112 с.
10. Зубова В.П. Вічний дарунок – хустина квітчаста., – С., – 2007. – 88 с.
11. Хустина, як оберіг.// Шкільна бібліотека – № 5 - 2007р. – с.44-49.

УНІКАЛЬНІСТЬ І ЗАГАДКИ СТОЛІТНЬОГО ХРАМУ НА ВІЛЬНЯНЩИНІ

Автор: Рябчун Іван, учень 10 класу
Вільнянської ЗОШ І – III ст. №1.

Керівник: Супруненко Вадим Олександрович,
вчитель історії Вільнянської ЗОШ І – III ст. №1

Сьогодні, коли світ стає все безжалісним і жорстокішим, всім зрозуміло, що необхідно підвищувати духовний рівень суспільства. Питанням гуманізму, духовності, людяності надається значна увага. Не останнє місце у формуванні духовності відіграє і церква. Крім того, культові споруди є пам'ятками культури й архітектури, які слід зберігати, щоб і наступні покоління українців могли милуватись їх красою і неповторністю. Тому вкрай необхідно привертати увагу влади та громадськості до відновлення і збереження хоча б тих культових споруд нашого краю, які мають історичну і культурну цінність. До збереження однієї з таких унікальних пам'яток – Іллінської церкви в селі Тернівка, ми й намагались привернути увагу у цій статті.

Село Тернівка Вільнянського району Запорізької області. Саме тут понад століття тому, в 1905 році, на благодійні кошти поміщика **Іллі Протопопова** збудували церкву. Чимало знавців запевняють: Іллінська церква (названа на честь пророка Іллі) – маленька копія Володимирського собору, що розташований у Києві [1]. Ця церква стала однією з перших кам'яних споруд, зведених в Тернівці. Хрестовий в плані храм з прибудованою дзвіницею вражає своїм куполом незвичайної форми. Колись у цьому селі була парафіяльна школа, священнослужителі справляли службу, був паламар, староста. На той

час Тернівка була великим селом. З тисячу душ нараховувалося. Коли Протопопов помер, його поховали за вітварем. Однак пізніше радянська влада викопала його тіло й викинула на скотомогильник. Коли почалася революція, тут був клуб, у приміщенні церкви ткали килими. Багато фресок зафарбували, а над «Страшним судом» було натягнуте полотно, тому розпис і зберігся до наших часів. У храмі, який на той час був клубом, пробрили дірку й топили котлом [2].

Розпис Іллінської церкви

Незважаючи на досить пристойний вік, всередині церкви збереглася майже у первинному стані: кахельна підлога, а на стінах частково залишився дубовий іконостас. Самі ж ікони, напевно, знаходяться в приватних руках. Проте унікальність храму полягає не в його віці, а у фресках.

Навколо розпису, точніше його авторства, ходило багато чуток. За словами настоятеля храму **отця Олексія Растворова**, до храму приїжджали фахівці з Харківської Академії мистецтв. Вони брали зразки зі стін і розпису і були на сто відсотків впевнені, що розробка ідеї, керівництво розписом належить Віктору Васнецову. Чи доклав він руку особисто? Навряд чи. Але те, що він розробляв план цих робіт, – це точно, -запевняли спеціалісти [1].

Кому ж насправді належить унікальний розпис храму? Провідний співробітник Запорізького художнього музею **Людмила Травень** також вважає, що особисто Віктор Васнецов долучився до оформлення Іллінського храму, але розпис робив не він. Вона проаналізувала його листування цього періоду і дійшла висновку, що не міг він бути тут, у нас. Але, безумовно, сцена «Страшного суду» розроблена Віктором Васнецовим [2].

У Запорізькому обласному краєзнавчому музеї у лютому 2018 р. відбулася презентація 17 номера науково-теоретичного щорічника «Музейний вісник». Дві сенсаційні статті Інеси Атаманчук та Людмили Травень, присвячені Іллінській церкві – це перші наукові роботи про унікальні розписи цієї церкви, які доводять, що автором був художник Володимир Дмитрович Сонін, керівник Лаврської іконописної школи, який працював тут у 1913-1915 рр. [3].

Художник-реставратор із Харкова В'ячеслав Шуліка також зазначав: «Нас дуже вразив храм. Попри те, що нині стан його плачевний. Але його можна повністю відновити. Нині ведеться робота із пошуку ескізів Соніна саме з розпису храму, тому що частина розписів фасадної частини і куполу, нажаль, втрачені. По суті це єдиний відомий храм, що був розписаний цим художником» [4].

Вже на початку 21 століття вдалося знайти спонсора і відремонтувати дах. Купол, який прикрашає храм в даний час, був споруджений не так давно. Він являє собою точну копію оригіналу і важить вісім тонн. У день урочистого встановлення куполу піднявся сильний вітер, і робітники не на жарт турбувалися про результат задуманого заходу. Коли настоятель храму прочитав молитву, вітер стих і робітники змогли закінчити установку купола. Після цього знову піднявся ураган [5].

Сьогодні справжній витвір мистецтва, який пережив знуцання радянської влади, фактично доїдає грибок і пліснява. Він вже дійшов до «Страшного суду», а від «Рівноапостольного князя Олександра Невського» вже зовсім скоро нічого не залишиться. Тож храм чекає нових благодійників, які зможуть допомогти зберегти його для наступних поколінь. Завдання ж краєзнавців, донести до українського суспільства відомості про історичну та культурну цінність Іллінської церкви у звичайному селі на Вільнянщині, яка вражає неповторністю свого розпису. Можливо, завдяки цьому унікальний храм буде збережено.

Список джерел:

1. Матеріали Вільнянського районного краєзнавчого музею.
2. Електронний ресурс. – Режим доступу https://risu.org.ua/ua/relig_tourism/krayeznavstvo_digest/70234/
3. Електронний ресурс. – Режим доступу <http://www.zoda.gov.ua/news/39552/chergoviy-vipusk-shorichnika-muzeyniy-visnik-viyshov-sensatsiyim.html>
4. Електронний ресурс. – Режим доступу <https://zp.depo.ua/ukr/zp/na-zaporizhzhhi-starovinnatserkva-prigolomshila-vidkrittyam-25102016131000>
5. Електронний ресурс. – Режим доступу https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/76301_ilinskaya-cerkov-ternovka.htm

Секція «Музеєзнавство»

ШКІЛЬНИЙ ЕТНОГРАФІЧНИЙ МУЗЕЙ «ГЛАДОС» – СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ОСЕРЕДОК МАЛОЇ БІЛОЗЕРКИ

*Автори: Тарасенко Дар'я, Тимченко Алін, учениці КЗ «Малобілозерська спеціалізована естетична школа-інтернат II-III ст. «Дивосвіт»; вихованки гуртка КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Гришечкіна Олена Євгенівна, вчитель історії КЗ «Малобілозерська спеціалізована естетична школа-інтернат II-III ст. «Дивосвіт», керівник гуртків КЗ «Центр туризму» ЗОР.*

Мальовниче село Мала Білозерка розкинулося на берегах річки Білозірки і тягнеться вздовж її русла на чотирнадцять кілометрів. Історія села починається з 1783 року. Першими поселенцями були 13 козацьких сімей із Стародубського

повіту Чернігівської губернії, яким дозволили оселитись на вільних землях. У 1836 році збудували першу дерев'яну церкву, а в 1855 – кам'яну, яку освятили в честь святителя Пантелеймона. Згодом на території села було споруджено Хрестовоздвиженський храм, три притвори якого були освячені в честь Трьох святителів: Іоанна Златоустого, Василя Великого і Григорія Богослова; Чесного Животворящого Хреста Господня та Святої Трійці. Напередодні 1861 року в селі налічувалося 760 дворів, де проживало близько 5 тисяч чоловік.

Мешканцям села довелося пережити буремні революційні роки та примусову колективізацію. Після початку німецько-радянської війни майже 1600 жителів села стали до лав захисників Батьківщини. 28 жовтня 1943 року Малу Білозерку було визволено від окупантів. За роки війни мешканці села виявили себе справжніми героями, двом з них – Федору Харченко та Антону Якубі – було присвоєно звання «Герой Радянського Союзу». У 60-ті роки ХХ століття поряд з селом був побудований Запорізький залізорудний комбінат. На сьогоднішній день село Мала Білозерка одне з найбільших у районі і впевнено крокує в ногу з часом.

Саме зараз, коли Україна відстоює свою територіальну цілісність, ми повинні бути патріотами своєї держави, гідними своїх пращів, пишатися

історією та культурою, яку українці творили упродовж тисячоліть. З метою відродження історії розвитку місцевого гончарства в 1994 році при комунальному закладі «Малобілозерська спеціалізована естетична школа-інтернат II-III ступенів «Дивосвіт» Запорізької обласної ради було створено шкільний етнографічний музей «Гладос». Основними напрямками діяльності

Експозиції шкільного етнографічного музею «Гладос»

музею є етнографічно-краєзнавча робота та національно-патріотичне виховання дітей та підлітків, що передбачає залучення вихованців до активного вивчення історії рідного краю, звичаїв і традицій українського народу, оволодіння практичними вміннями пошукової дослідницької діяльності, формування у підростаючого покоління розуміння нерозривного взаємозв'язку минулого, сучасного і майбутнього України. Біля витоків його заснування стояли директор школи – Овсієнко Я. М., весь педагогічний колектив, учні школи та, звичайно ж, наші односельчани. Починаючи з 1997 року учні разом з

педагогами Карлійчук Л.П., Шовкопляс В.М. і громадськістю села зерно до зерна збирали розгублені частки історичної долі керамічного промислу Білозерщини: описи технологічних прийомів роботи, секретів приготування глин, ангобів, полив, місцевих професійних секретів та звичаїв. Педагоги організовували пошукові експедиції, члени яких обходили всі двори Малої Білозерки намагаючись хоч по крупинці віднайти ті пам'ятки, якими жили і які творили наші односельці. Спогади записувались, експонати описувались, і так створювався базовий фонд нашого музею.

Найбільша його частина – гончарні вироби видатних місцевих гончарів Кругляка С.П., Овдуна І.П., Кругляка А.К., Кругового М.М. кінця XVIII – початку XX століття, зроблені на гончарному крузі. Найбільше в цій експозиції глечиків, для них характерно – відсутність візерунку (майже всі вони не полив'яні), лише деякі з них покриті поливою всередині (для довшого зберігання продуктів), а на деяких ззовні поливу просто втирали, тому вона майже непомітна. Характерною особливістю цього посуду є непропорційно видовжене горло, яке робилося для зручності зсідання і збирання молочних вершків. Глечик, як вид посуду, займає в нашому музеї значне місце, тому що в кожній господині, яка тримала корову, їх було аж до 30. Поряд знаходяться й інші види посуду з глини – жбани, риночки, сулії, маслобійки, молочники, миски, друшляки, слоїки і, звичайно ж, макітри різної величини. Серед експонатів музею є унікальна макітра, місткістю чотири відра, виготовлена Чернявським А.З., яка виготовлена ще в 1901 році.

Покуть – священне місце в українській селянській хаті, розміщений по діагоналі від печі. У почесному кутку висіла ікона Ісуса Христа чи Божої Матері. А поруч стояв стіл, покритий скатертиною, на якому лежали Біблія та хлібина з сіллю.

В експозиційному розділі музею – «Сільськогосподарський реманент» представлено інвентар мешканців села кінця XVIII – початку XX століття: серпи, елемент дерев'яного плуга, ціп, коса, дерев'яні вила, конопляна мотузка, дерев'яне колесо, терези, підкови, металеві гирьки, коромисло, рогачі, пилка, крупорухка. Ці знаряддя виготовлялися раніше переважно з деревини, тому що залізо коштувало на той час дуже дорого. Кожна господиня мала у своїй хаті таку річ як прядка, яка слугувала для виготовлення ниток і подальшого виробництва з них тканини. А з тканини вже шили сорочки. У музеї представлена колекція сорочок рушників, простирадл, серветок, вишитих рослинним та геометричним орнаментами.

У експозиційному розділі музею «Жіночий кут» представлені речі, які були у кожній селянській оселі кінця XVIII – початку XX століття. А саме: прядка, гребні для розчісування вовни, кочерга, рогачі, рубель для прасування білизни, качалка, дерев'яна маслобійка, дерев'яна лопата ступка і товкач для розтирання маку та часнику, дерев'яні ложки, чавунні праски, мале корито для замішування тіста, велике корито для прання білизни.

На базі експозицій шкільного етнографічного музею «Гладос» було запроваджено методику тимчасових експозицій: «Історія села Мала Білозерка»,

«Буремні роки», «Видатні односельчани». Постійні творчі пошуки в освітній та мистецькій царині зробили свою добру справу – школа-інтернат «Дивосвіт» заслужено стала візитною карткою села, осередком виховання гармонійної особистості. Цьому слугували постійні спілкування з самобутніми народними гончарами, участь у національних виставках, фестивалях, симпозіумах, зльотах юних майстрів народних ремесел.

У 2006 році директор навчального закладу Овсієнко Я.М. започаткувала проведення міжнародного мистецького пленеру «Дивосвіт». Серед учасників пленерів: гончарі та керамісти з Польщі, Чехії, Франції, Білорусії, різних регіонів України, які з великим задоволенням знайомляться з експозиціями етнографічного музею «Гладос». У лютому 2013 року на базі навчального закладу стартував Перший керамічний фестиваль обдарованої молоді «КерамДиво-2013» – фестиваль дитячої творчості для талановитих дітей загальноосвітніх навчальних закладів, шкіл-інтернатів, позашкільних установ, що випробовують себе у мистецтві художньої кераміки

Матеріали музею старшокласники осмислюють у своїх науково-дослідницьких роботах конкурсу – захисту МАН під керівництвом вчителя художньої культури Олефіренко Л.Л., які стають переможцями обласного та всеукраїнського етапів. У 2004 р. на обласному конкурсі «Об'єднаймося ж, брати мої» у номінації «Історія Українського державотворення» робота Ганічевої Ірини на тему «Виникнення і розвиток художнього гончарства на Білозерщині» посіла I місце.

У роки історії рідного краю починаються з відвідування музею, де учні знайомляться з минулим с. Мала Білозерка, ремеслами, місцевими звичаями та традиціями. У квітні 2017 року шкільний етнографічний музей «Гладос» при комунальному закладі «Малобілозерська спеціалізована естетична школа-інтернат II-III ступенів «Дивосвіт» Запорізької обласної ради отримав звання «Зразковий музей».

*Село над рікою, немов білий птах,
Розкинуло крила далеко
І міцно, і гордо стоїть на ногах,
Мов красень, чарівний лелека.
Без краї простори та вулиць ряди,
Ставків і степів розмаїття.
Мала Білозерка не спинить ходи.
Крокує у третє століття*

Література:

1. Олена Борисенко «Краю мій рідний, для тебе», видавництво «Трибуна», 2007р.
2. Комов В. Нариси з історії села Мала Білозерка. – Запоріжжя: РА Тандем-У, 2003.
3. Усна історія Степової України / Запорізький край. – Запоріжжя: АА Тандем, 2008. –Т.2.
4. Усна історія Степової України / Запорізький край. – Запоріжжя: АА Тандем, 2008. –Т.3.
5. Історія міст і сіл УРСР. Запорізька область, Інститут історії академії наук УРСР, Київ - 1970.

МИРНЕ: З МИНУЛОГО ДО СЬОГОДЕННЯ

Автор: Устюгова Ганна, учениця 11 класу
Мирненської ЗОШ І-ІІІ ст.

Керівник: Буторіна Любов Іванівна,
вчитель історії, керівник музею
Мирненської ЗОШ І-ІІІ ст.

Музей є одним із ефективних засобів навчання, розвитку, виховання у процесі вивчення історії та культурної спадщини України. Музей навчального закладу є однією з форм додаткової освіти. Саме він розвиває співтворчість, активність, самодіяльність учнів в процесі збору, дослідження, обробки і пропаганди матеріалів, що мають виховну і пізнавальну цінність.

Діяльність шкільного музею, залучення до його роботи школярів поєднує в собі інтерес до національної історії та патріотичне виховання молоді. Все це комплексно формує і розвиває соціально значущі цінності в умовах сучасних подій.

Музей не випадково називають «чарівною машиною часу». Одного разу учні нашої школи відвідали Мелітопольський державний краєзнавчий музей. Обговорюючи екскурсію, ми з'ясували, що в багатьох вдома є речі, які вийшли з побуту, старі фотографії, книги, які мають певну цінність. Вирішили ці джерела зібрати, заснувати шкільний музей. Значна частина різноманітних експонатів підштовхнула нас до думки обрати історико-краєзнавчий профіль.

Це велика заслуга клубу «Пошук», який очолює вчитель історії Буторіна Любов Іванівна. І так в 1999 році, наказом від 14.04 № 9а було засновано шкільний краєзнавчий музей. Головною метою створеного музею є виховання в учнів національної свідомості, патріотизму, любові до рідної землі, поваги до ветеранів війни та праці.

Завдання роботи музею полягає в тому, щоб залучити учнів до краєзнавчо-пошукової роботи; навчити експонувати історико-культурні надбання рідного краю; оволодіти вмінням проводити екскурсійно-просвітницьку роботу.

Особливістю нашого шкільного музею є те, що він розташований у звичайній класній кімнаті. Саме ця умова вимагала від нас особливого планування експозицій. Музейні експозиції на сьогодні складаються з кількох розділів:

Археологічні знахідки в експозиції музею

1. Археологія (археологічні знахідки доби пізнього палеоліту та мезоліту, знайдені на території заповідника Кам'яна Могила).

2. Україна в роки Другої світової війни.

- Хроніка визволення України (визначні битви на території України під час Другої світової війни).

- Ветерани Другої світової війни – наші земляки.

- Книга Пам'яті (спогади, документальний матеріал про участь наших односельців у визволенні народів Європи від нацизму та японського мелітаризму) [1].

- Визволення Мелітополя (фотодокументи про життя та опір, який чинили мелітопольці в роки окупації, а також осколки снарядів, гільзи, хвостовики мін, німецька та радянські каски).

3. Історія селища

- Історія виникнення селища та етапи його розвитку [2, с.3-4] (Будівництво розпочалося в 1951 році і мало назву «Соцгородок»)

- Трудові будні (історія розвитку промислових підприємств та закладів соціально – культурної сфери) [3, с.3-5].

- 50 – річчя школи (Історія Мирненської школи у фотографіях та спогадах ветеранів педагогічної праці)

- Творчі роботи народних умільців (виставка робіт художників, різьбярів, в'язальниць, вишивальниць).

Специфікою Мирного є те, що поряд з селищем знаходились дві військові частини. Тому участь наших земляків у бойових діях та ліквідації наслідків техногенних катастроф представлені в музеї:

4. Воїни – інтернаціоналісти «Время выбрало их» (фото учасників Афганської війни, які проживають у селищі: їхні спогади, епізоди бойових дій).

5. Чорнобильська трагедія (інформація про ліквідаторів аварії на ЧАЕС, спогади, фото, діти – чорнобильці.).

6. Служу народу України

- Випускники школи, які служать у Збройних Силах України Навіки в нашій пам'яті (експозиція присвячена пам'яті сапера Куури Миколи Феліксовича, який загинув під час розмінування на Новобогданівській артбазі) [4, с.6]

7. Герої АТО

- Пам'ятаємо (експозиція присвячена вшануванню пам'яті екіпажу ІЛ-76, збитого терористами над Луганськом)

- Герої не вмирають (фото Героїв Запорізької області, що загинули на Сході України)

- На лінії вогню (фото та спогади учасників бойових дій на Сході України, що проживають у селищі)

Наш музей тісно співпрацює з Радою ветеранів війни та праці, яку очолює Наливайко Марія Федорівна. Весь зібраний матеріал, що знаходиться в музеї –

це речі, які оформлені актом передачі їх власників, подаровані музею, передані тимчасово на виставку.

В музеї проводяться екскурсії, виставки, зустрічі. Свою роботу ми відображаємо на шкільному сайті та надсилаємо статті у газету «Новий день».

В музеї знаходяться розробки оглядової та тематичних екскурсій, інвентарна книга та книга відгуків.

Список використаних джерел

- 1.Присвячується ветеранам Великої Вітчизняної війни: [брошура/під ред. Т.Вітвицька. – Мирне,2010 р – 18с.
  - 2.Я знаю – город будет, я знаю – саду цвесьть // Запорожская правда. – 19 февраля 1953 – С.3 – 5
  3. Мирное вчера и сегодня // Мелитопольские ведомости. – 29 сентября 2011. – №39.С.3 – 5
  - 4.Новобогдановка: боль и тревога // Мелитопольские ведомости. –5 декабря 2007. –№ 5.С 6
- Використанні також дані архіву і фондів Мирненського шкільного краєзнавчого музею, спогади та перекази односельців

Секція «Географічне та геологічне краєзнавство»

БАЛКА БАЛЬЧАНСЬКА – ЗАПОВІДНА ПЕРЛИНА ПІВНОЧІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Автори: Зейналова Амалия, Мананкіна Яна,
учениці 8 класу ОКЗ «Орієнтир» Петро-Михайлівської
сільської ради, вихованки гуртка «Географічне
краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Керівник: Олійник Максим Олександрович,
учитель географії ОКЗ «Орієнтир»,
керівник гуртка КЗ «Центр туризму» ЗОР.

В вересні 2018 членами гуртка «Географічне краєзнавство» була здійснена комплексна експедиція з метою ознайомлення з природними особливостями балки Бальчанської, визначення її наукової та природоохоронної цінності.

Завдання:

- 1) вивчення природних особливостей балки Бальчанської;
- 2) визначення рослинних угруповань балки;
- 3) виявлення рідкісних видів рослин і тварин;
- 4) визначення антропогенного впливу на природні комплекси балки.

Актуальність досліджень зумовлена необхідністю проведення постійного моніторингу стану заповідних територій на яких збереглися рідкісні види рослин і тварин, їх місць розповсюдження і стану популяцій в умовах антропогенного тиску.

В ході пошукової роботи нами були проаналізовані дослідження 1997 року бригадою ботаніків Обласної станції юних туристів, звітів одноденних походів

до балки 2010-2015 рр., старшими учнями школи, та аналізу фотоархіву гуртка. Окрім польових досліджень проводились обробка шкільної ентомологічної колекції. Також в роботі використані дані, які люб'язно нам надали відомий ентомолог Запорізької області Жаков О. В., знавець-ботанік Шелегеда О.Р., а також колишній вчитель Петро-Михайлівської ЗОШ Олійник О.І.

Характеристика району проведення експедиції. Місцевість де проводилась експедиція відноситься до Дніпровського екокоридору, який пролягає долиною Дніпра. Недалеко від села Ясинувате Вільнянського району Запорізької області, що відповідає півночі Запорізької області і північному – заходу Вільнянського району. Має вихід до Дніпра, лежить в межах Головного лісового фонду України, який у даній місцевості виконує функцію захисту берегів річки від ерозійних процесів.

Морфологічна будова балки. Опрацювавши топографічні карти та супутникові знімки ми побачили, що форма балки – витягнуто-зігнена в північно-західному напрямку з трьома великими відрогами у верхів'ї та кількома дрібними лівим і правим бортами. Провівши нівелювання та екліметричні дослідження було встановлено, що глибина балки 18-20 м, з покато-крутими схилами крутизою – до 15-18°.

Дослідивши промоїни та глибокі яри опуклих схилів балки, ми побачили, що в самій нижній частині відслонень залягають докембрійські кристалічні гірські породи які складаються з гнейсів, кристалічних сланців, польових шпатів з прожилками кварцу, це пов'язано з розташуванням місцевості в межах Українського кристалічного щита. В зоні взаємодії кристалічних та осадових гірських порід, вище по відслоненню бачимо деградацію польових шпатів, утворення жорстви, а над ними четвертинні глинисті відкладення, на яких сформувалися маломіцні карбонатні чорноземи з вкрапленнями карбонатних стяжін в них.

В середній частині балки розташоване джерело після якого, дном балки, тече струмок, що має заплаву до 15 м, яка змінює свій вигляд від витоків до гирла. В долині струмка зустрічаються невеликі водоспади (водоскати), після наших вимірів найвищий з них має висоту 95 см.

Рослинність балки. Рослинність балки подана двома типами – степовий (підтип різнотравно-типчаково-ковилевий, лучний степ і чагарниковий степи) і лісовий (підтипи заплавної, байрачний і штучний ліс). Байрачний ліс займає яружні заглиблення та схили балки. До дерев'яного ярусу байрачних лісів входять дуб звичайний, ясен звичайний, клен польовий, груша дика, берест. Висота дубів в балці близько 13-20 м, окружність стовбурів в середньому 1,5-2 м, інколи трапляються до 2,5 м. Виходячи з цих вимірів можна зробити висновок, що розвиток байраку в б. Бальчанська продовжується вже не менше 100 років

Рідкісні рослини балки Бальчанської. Нами була виявлена ковила пірчаста (статус 2 к.р.) та ковила волосиста (3 к.р.), зі свічень Шелегеда О.Р. є формація ковили найкрасивішої (3 к.р.). Проаналізувавши інформацію досліджень 1997 року [1, с.20-29], звітів одноденних походів до балки 2010-

2015 років, старшими учнями школи та з аналізу фотоархіву гуртка також були виявлені такі види: рябчик руський (2 к.р.), простріл чорніючий (2 к.р.), брандушка різнокольорова (1 к.р.), ряска Буше (3 к.р.), тюльпан дібровний(3 к.р.), тюльпан гранітний(3 к.р.), шафран сітчастий (3 к.р.).

Тварини балки (комахи, ссавці, птахи.) Підсумувавши всю існуючу інформацію було встановлено, що фауна видів лускокрилих, що охороняються, балки Бальчанська становить 10 видів, а це приблизно 17% від таких же видів України та 41,6% від Запорізької області. З види лускокрилих такі як – томарес ногеля, стрічка орденова малинова, ведмедиця-господиня наводяться вперше для Вільнянського району. Два види занесені до «Червоної книги метеликів Європи».

Вивчаючи лускокрилих (метеликів) ми знайшли свідчення і про інших комах занесених до Червоної книги України: дибка степова (3 к.р.), красотіл пахучий (2 к.р.), жук-олень (3 к.р.), бджола-тесляр фіолетова (3 к.р.), вусач – коренеїд хрестоносець (2 к.р.) сколія-гігант (4 к.р.).

Після обстеження трав'янистого покриву та кам'янистих уламків були виявлені такі плазуни: гадюка степова (2 к.р.), ящірка зелена (2 к.р.), ящірка прудка. Ми вважаємо, що на території балки може існувати і полоз чотиризмугий або сарматський (2 к.р.) який широко поширений в сусідній балці Россоховата.

Багатий та різноманітний видовий склад і ссавців балки, так в руслі струмка нами були виявлені лежбища диких кабанів. Велика кількість слідів навколо струмка вказує на те, що в балці мешкають різноманітні тварини, такі як єнотовидні собаки, вовки, лисиці. Також на схилі можна побачити сліди косуль, а на деревах сою лісову.

З птахів, які гніздяться на території балки виявлені такі види як: сіра ворона, синиця Ремез, рибалочка, буре – вітер, вухаті чаплі, ластівки береговушки, бджолоїдки, чорний шуліка.

Антропогенний вплив. У цілому антропогенний вплив на природні комплекси балки є незначним. Сучасне використання цієї території пов'язане переважно з туризмом і рекреацією. Найважливішим видом відпочинку місцевого населення є рибалка. Відпочиваючі добираються в гирлову частину балки на особистому автотранспорті. Випасання худоби, незважаючи на наближеність населеного пункту, відсутнє. В верхній частині балки та в її середній частині присутні ділянки сінокосів, а в гирловій частині розгалужена стежкова мережа.

Висновки. Можна зробити висновок, що розвиток байраку в б. Бальчанська продовжується вже не менше 100 років. Рослинність балки подана двома типами - степовий (підтип різнотравно-типчаково-ковиловий , лучний степ і чагарниковий степи) і лісовий (підтипи заплавної, байрачний і штучний ліс). З досліджень 1997 року, звітів одноденних походів до балки 2010-2015 років, старшими учнями школи, нашими знахідками та з аналізу фотоархіву гуртка були виявлені та підтверджені 10 видів рослин, 16 видів комах, 3 види плазунів занесених до Червоної книги України.

Таким чином, балка Бальчанська є резерватом природної рослинності, і рослинності долини Дніпра та в цілому Запорізької області. В ній збереглися особливості зональних байрачних та степових рослинних угруповань, перш за все їх ценотичне і флористичне різноманіття, в поєднанні з рідкісним тваринним світом, що свідчить про унікальність даної території яка і підтверджує свій природоохоронний статус – «Ботанічного пам'ятника природи державного значення».

Література:

1. «Заповедное Запорожье» Сборник исследовательских работ учащихся, выполненных в рамках программы «Красная Книга Запорожья» – Выпуск 1. Запорожье 1998 г.
2. Клочко З. Совки України. – Київ: Видавництво Раєвського . 2006. – 248 ст., 53 іл., 570 карт., 24 кольор. табл..
3. Некрутенко Ю., Чиколовец В. Денні метелики України. – Київ: Видавництво Раєвського. 2005. – 232 ст., 156 іл., 198 карт, 68 кольор. табл.
4. Петроченко В. І. Раритетні тварини України та Запорізької області: Методичний посібник. – Запоріжжя: КЗ «ЗОЦКУМ» ЗОР, 2010. – Ч. II. – 52 с.
5. Петроченко В. І., Шелегеда В. І., Жаков О. В., та ін.. Рідкісні рослини, тварини, гриби і лишайники Запорізької області: Навчальний посібник. – Запоріжжя: Поліграф, 2005, – 224 ст.
6. Червона книга України. Тваринний світ/ за ред. І.А. Акімова — К.: Глобалконсалтинг, 2009.– 600 с.
7. Червона книга України. Рослинний світ/ за ред. Я.П. Дідуха – К.: Глобалконсалтинг. 2009. – 900 с.
8. Шелегеда В.І., Шелегеда О.Р. Рідкісні і зникаючі рослини Запорізької області – Запоріжжя: «Тандем Арт Студія», 2008. – 96с., іл.

ГЕОЛОКАЛІЗАЦІЯ ТА СТАН ЗАКАЗНИКА «ЦІЛИНА ЧЕРНОМОРЧЕНКА»

Лубяна Дар'я, Полодов Іван,
КЗ «Веселівська ЗОШ І-ІІІ ст. № 2»,
вихованці гуртка «Географічне краєзнавство»
КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Керівник: Нестеренко Володимир Миколайович,
учитель географії КЗ «Веселівська ЗОШ І-ІІІ ст. № 2»,
керівник гуртка КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Пласка рівнина західної частини Запорізької області, де знаходиться Веселівський район, майже суцільно розорана. Нечисленні природні місцини нашого краю оголошені об'єктами природно-заповідного фонду – заказниками та заповідними урочищами місцевого значення. У Веселівському районі їх налічується дев'ять [1].

У вільному доступі ми не знайшли таких карт Запорізької області, які б надавали точне розташування й межі природоохоронних територій місцевого значення. Геолокалізацію багатьох з них можна відшукати на сервісі спільного картографування Wikimapia [2], проте, станом на вересень 2018 р. у ньому були

позначені межі тільки чотирьох з дев'яти існуючих у Веселівському районі об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення.

Потреба інформувати дослідників та громадськість про розташування й стан природно-заповідного фонду рідного краю постала як актуальна мета нашого дослідження. Першим таким об'єктом ми обрали ентомологічний заказник місцевого значення «Цілина Черноморченка».

Картографічні матеріали щодо природоохоронних територій нашого району ми відшукали у Веселівському лісництві Державного підприємства «Кам'янсько-Дніпровське лісове господарство». На настінній карті лісогосподарських ділянок лісництва позначено урочище «Черноморское» та його межі. Детально урочище зображено на плані кварталу № 21. А в матеріалах лісовпорядкування серед відомостей, які характеризують виділи цього кварталу, зазначена їхня приналежність до заказника місцевого значення.

Сучасним зручним способом визначення геолокалізації існуючих об'єктів є використання супутникових знімків. Розташування заказника ми визначали співставленням зображень карт лісогосподарських ділянок Веселівського лісництва та космічних знімків даної території з ситуацією, яку бачили на місцевості.

Полеві дослідження проводились у вересні 2018 року на місцевості південніше від села Озерне

Об'єкти місцевості та характер рослинності на території заказника «Цілина Черноморченка»: 1. Дерева лоху сріблястого; 2. Степова рослинність; 3. Степова рослинність, поодинокі низькорослі дерева та чагарники; 4. Лісова дорога; 5. Загата; 6. Пересихаючий ставок; 7. Сухе річкове русло; 8. Листяний ліс; 9. Рідкий низькорослий листяний ліс; 10. Грунтова дорога; 11. Вузька смуга листяних дерев; 12. Лучна рослинність.

Веселівського району.

Наразі заказник жодним чином не позначений на місцевості: ні охоронних знаків, ні кварталних стовпчиків на його межах ми не виявили. На більшій протяжності свого периметру «Цілина Черноморченка» має виразні межі серед оточуючих сільськогосподарських угідь. Ми визначили орієнтири, які вказують межі на двох ділянках, де територію заказника перетинає сухе русло річки Великий Утлюк. На північному заході – це розгалуження ґрунтових доріг (рис. 2); на півдні – ґрунтова дорога, яка у поперечному напрямку перетинає долину Великого Утлюку

Хоча заказник називається цілиною, степова рослинність на цій території чергується з ділянками переважно рідкого низькорослого лісу. Безводне русло й колишня заплава річки Великий Утлюк на ділянках, вільних від лісу, мають лучну рослинність. Особливим об'єктом у межах північної частини заказника є пересихаючий ставок за невеликою загатою.

Визначені нами на території заказника об'єкти та характер рослинності можуть надати інформацію для дешифрування супутникових зображень цієї місцевості іншим дослідникам, які скористаються загальнодоступними картографічними інтернет-сервісами. Основними дешифрувальними ознаками можуть слугувати кольори, тони та характер структури зображених об'єктів.

Заказник «Цілина Черноморченка», *пересихаючий ставок у його межах, а також сухе русло Великого Утлюку* ми позначили на супутниковому зображенні у відкритому інтернет-сервісі спільного картографування *Wikimapia* [2], за яким тепер їх можна доволі просто знайти.

Охоронне призначення «Цілини Черноморченка» передбачає мінімізацію антропогенного впливу щодо ентомофауни. Зазначимо, що на території заказника ми виявили ознаки помірного пасовищного навантаження, яке, вважаємо, не шкодить ентомофауні. Також немає ознак пожеж травостою і лісу. Стан лісових насаджень тут є задовільним, слідів масового вирубування дерев немає. Проте, наявні ознаки видалення одного стовбуру старої верби. Вважаємо, що це може завдати шкоди існуванню у заказнику деяких видів комах, зокрема, й таких, що внесені до Червоної книги України.

Державній установі «Веселівський виправний центр (№ 8)», яка є землекористувачем цієї природоохоронної території, ми надали свої зауваження щодо відсутності охоронних знаків, а також щодо шкоди, якої можуть завдавати ентомофауні видалення старих дерев, надмірне пасовищне навантаження та пожежі.

Підсумки дослідження:

1. Через відсутність доступних для широкого загалу тематичних карт об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення існує потреба у визначенні розташування та меж таких об'єктів на супутникових знімках загальнодоступних картографічних інтернет-сервісів. Для визначення розташування та меж заказника «Цілина Черноморченка» ми використали робочі карти та плани лісогосподарських ділянок Веселівського лісництва.

2. На основі польових спостережень ми здійснили візуальне дешифрування космічних знімків досліджуваної території, визначили теперішній стан місцевості заказника.

3. На космічному знімку ми позначили основні об'єкти і характер рослинного покриву місцевості заказника, які можуть надати інформацію для дешифрування зображення цієї ділянки земної поверхні користувачами картографічних інтернет-сервісів.

4. Заказник «Цілина Черноморченка» і його межі, а також сухе русло річки Великий Утлюк ми позначили у відкритому інтернет-сервісі спільного картографування *Wikimapia*.

5. Свої зауваження щодо дотримання режиму охорони ми надали землекористувачеві цієї природоохоронної території.

Список використаних джерел:

1. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://pzf.menr.gov.ua/пзф-україни/території-та-об'єкти-пзф-україни.html>

2. Wikimapia.org [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://wikimapia.org/>

КАМ'ЯНИЙ КАР'ЄР – ОБ'ЄКТ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ НА ОКОЛИЦІ СМТ БІЛЬМАК

Автор: Антропов Артем, учень
Більмацької СЗОШ І-ІІІ ст. «Інтелект»,
вихованець гуртка «Географічне краєзнавство»
КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Керівник: Сердюк Тимофій Олександрович,
вчитель Більмацької СЗОШ І-ІІІ ст. «Інтелект»;
керівник гуртка КЗ «Центр туризму» ЗОР.

На території Запорізької області знаходиться безліч об'єктів природоохоронного значення, на яких рельєф, флора і фауна збереглися у первозданному виді або близькому до такого. Існують також такі об'єкти природи, які активно застосовувалися людьми для власних потреб. Одним із таких місць є кам'яний кар'єр на околиці селища Більмак. Інформація про цей кар'єр майже повністю відсутня, але завдяки архівним даним та розповідям старожилів селища історія цього місця буде жити й далі, та зможе дійти до наших нащадків, які будуть жити на цій мальовничій землі. Сам кар'єр знаходиться у межах балки Кам'яна, що розкинулася на берегах одного з витоків річки Кам'янка, яка у свою чергу є притокою р. Гайчур.

Балка Кам'яна разом із однойменним кар'єром знаходиться на північно-західній околиці смт Більмак, Більмацького району, Запорізької області. Близько 1782 р. поблизу Дніпровської укріпленої лінії, що протягнулася по річкам Конкі (Кінській) та Берді, у верхів'ях р. Кам'янки (ліва притока річки Гайчур), утворилася військова слобода, де оселились декілька десятків

відставних солдат. Їм були надані кошти для заведення господарства та будівництва житла. Поселенці назвали слободу Кам'янкою [1].

За часів радянської влади, а конкретно з 30-х по 60-70-ті роки ХХ ст. були заощені гранітною брущаткою центральні вулиці села [1]. Граніт для цих цілей частково використовувався з надр Кам'яного кар'єру, оскільки він знаходиться ближче ніж гранітний кар'єр біля с. Трудове. Зі слів старожилів Кам'яний кар'єр використовували німецькі окупанти як джерело будівельних матеріалів для будівництва споруд у селі (територія сучасного підприємства харчової промисловості ТОВ «Смак»). Не виключається можливість використання ресурсів кар'єру для будівництва більш ранніх кам'яних споруд на території села (будівлі у районі Райвійськкомату та на території нинішньої Більмацької СЗОШ І-ІІІ ст. «Інтелект»). На даний момент кар'єр декілька десятиліть неактивний, оскільки неподалік від селища існує інший гранітний кар'єр з промислового видобутку будівельних матеріалів (бут та щебінь (граніти, мігматити, гранодіорити) – запаси по категоріях складають: А-1346 тис.м³; В-2131,3 тис.м³; С1-3846,9 тис.м³) ВП «Трудівський кар'єр».

Кам'яний кар'єр знаходиться на лівому березі одного з витоків р. Кам'янка на відстані 500 м. у напрямку на північний захід від смт Більмак. На цій ділянці русла річки знаходиться Кам'яна балка (2). Довжина балки біля 800 м. За адміністративним упорядкуванням територія балки належить Більмацькій селищній раді Більмацького району Запорізької області. Загальна площа балки близько 1,6 га. Розміри кар'єра: довжина – 45 м, ширина 36 м, глибина від 8 до 11 м.

Рельєф місцевості хвилясто-горбистий з добре розвиненою балково-яружною системою з виходами на поверхню материнських порід у вигляді гранітних скель.

Кам'яний кар'єр активно використовувався жителями селища Більмак протягом ХІХ-ХХ ст. для будівництва споруд, а також для мощення доріг у селищі. Забарвлення гранітів змінюється від світло-сірого до темно-коричневого, тому споруди з нього мають привабливий вигляд. Крім зразків граніту різних розмірів та забарвлення у кар'єрі зустрічаються достатньо масивні зразки кварцу. Територія поруч з кар'єром використовується у господарстві селища як пасовища для ВРХ. До балки Кам'яної часто навідуються жителі селища для рекреаційних цілей, оскільки навколишня природа має неописенну красу, а поруч зовсім не чути гуркоту двигунів автомобілів.

ВИСНОВКИ

1) Більше ніж 200 років тому, наприкінці ХІХ століття поруч з балкою Кам'яною було засноване поселення. Природна та естетична цінність цих земель стали підставою для її заселення селянами та відставними солдатами.

2) Активне господарське освоєння місцевості спричинило глибоку трансформацію природних комплексів балки, у тому числі активну розробку граніту кар'єрним способом.

3) В теперішній час Кам'яний кар'єр не використовується у господарстві, але інколи до його гранітних брил навідуються місцеві мешканці для рекреаційних цілей.

Література

1. История городов и сёл Украинской ССР, Запорожская область: Институт истории академии наук УССР; К. – 1981г. – 728 с.
2. http://www.wikiwand.com/uk/Більмацький_район.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ҐРУНТІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я НА ПРИКЛАДІ ДОЛИНИ РІЧКИ ЮШАНЛИ

Автор: Бачурина Ірина, учениця
Промінівської ЗШ І-ІІ ст.,
вихованка гуртка «Географічне краєзнавство»
КЗ «Центр туризму» ЗОР.
керівник: Покамєстова Катерина Сергіївна
вчитель Промінівської ЗШ І-ІІ ст.,
керівник гуртка КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Ґрунти Мелітопольського району Запорізької області вивчається досить тривалий час різними науковцями, але екологічними проблемами Ґрунтів на районному рівні зацікавилися досить недавно. Через брак коштів та відсутність чіткої системи у вивченні стану Ґрунтів, на даний момент можна спостерігати низку проблем, що призводять до поступового погіршення стану Ґрунтів Мелітопольського району.

Мелітопольський район розташований у південній степовій зоні України з характерним рівнинним ландшафтом та південно-східній частині Запорізької області.

В умовах Мелітопольського району сформувалися такі Ґрунти: чорноземи південні слабосолонцюваті; темно-каштанові солонцюваті та каштанові Ґрунти; солонці; лучно-чорноземні Ґрунти; чорноземи супіщані і піщано-середньосуглинисті.

Найбільшим багатством Ґрунту є гумус – органічна речовина, яка являється важливим джерелом елементів живлення [3]. Рівень родючості Ґрунтів Мелітопольського району переважно визначений як добрий, лише на півдні району, незначна площа зайнята особливо-малородючими Ґрунтами [2].

Для наочної оцінки Ґрунту, в рамках проведення дослідження було зроблено Ґрунтові розрізи на території сіл Ясне та Відрадне Промінівської сільської ради Мелітопольського району.

Розріз № 1 «Дослідження Ґрунтів у с. Відрадне» знаходився у південно-східній частині с. Відрадне, на відстані 250 м на північ від правого берегу р. Юшанли.

Розріз мав 4 горизонти (А, АВ, В₁, ВС) загальна висота якого 160 см (. Розріз відповідав типовому розрізу чорнозему звичайного.

Розріз № 2 «Дослідження ґрунтів у с. Ясне» місце дослідження якого знаходився у північно-західній частині села Ясне. Параметри ґрунтового розрізу: висота 100 см. Розріз відповідає типовому розрізу чорнозему південному.

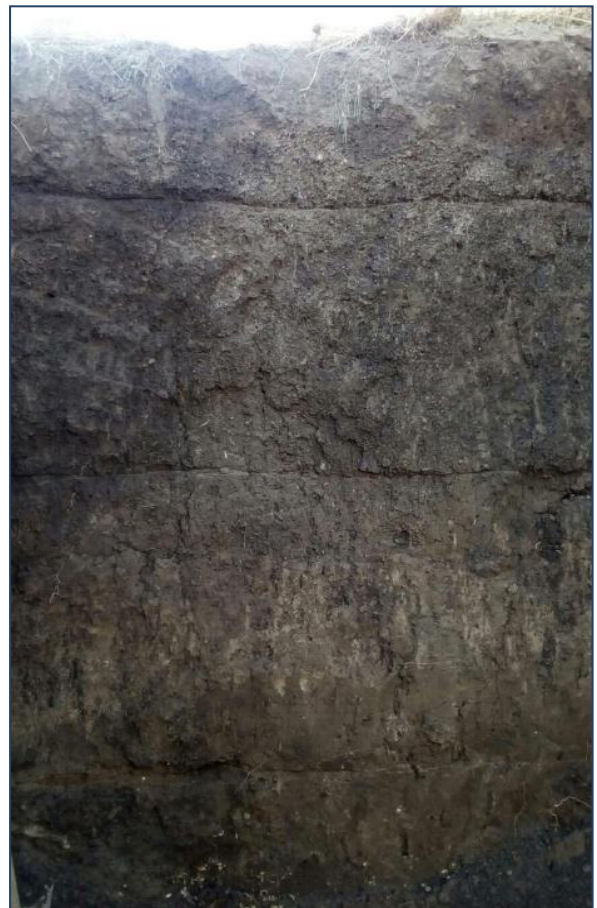
При проведенні дослідницької роботи двох розрізів було встановлено дійсність відповідності типів ґрунтів основуючись на карто-схеми, взяті з архіву Промінівської сільської ради Мелітопольського району.

В ході роботи було виявлено, що у досліджуваному районі руйнування та деградація ґрунтів мають чотири основні причини:

- ерозія, підкислення та засолення ґрунтів внаслідок механічного руйнування водою і вітром, неправильного впровадження меліоративних заходів;
- спустелення, через висушування та переущільнення, через багаторазовий обробіток потужними і важкими тракторами і комбайнами;
- забруднення речовинами антропогенного походження.

З урахуванням особливої екологічної й економічної цінності сільськогосподарських земель принциповим є питання про екологічно доцільні методи ведення сільського господарства. Актуальними є методи, що зберігають і покращують ґрунт, такі, як тестування, контурна оранка, компостування і вирощування покривних культур, використання полікультур і сівозміни [1,4].

Також в ході дослідження стану ґрунтів, було виявлено одну з причин вітрових та водних ерозій на території району. Нею стала явно виражена дегресія лісосмуг. Незаконна вирубка призвела до вкрай тяжкої ситуації на даний період часу. Незважаючи на щорічні заплановані заходи по озелененню та лісонасадженню лісгоспу, багато полів зазнають вивітрювання та вимивання ґрунтового покриву. Адже більша частина орних земель знаходиться у власному користуванні землевласників, за ними залишається право контролювати прилеглі до території земельних участків лісосмуги. Також було виявлено розорювання земель вздовж схилів перпендикулярно річці, що є недопустимим.

Ґрунтовий розріз № 1 в с. Відрадне

Основуючись на вище сказане можна зазначити, що незважаючи на законодавчу базу та діючі природо-охоронні організації, ґрунти досліджуваної території деградують під впливом антропогенного фактору.

Звичайно в бурхливе століття науки та техніки прикрасою нашої рідної землі є ландшафти, створені людською рукою – хлібні нива, сади, парки, річки-канали, напоївши знеможений суховіями ґрунт. Але коли людина занадто активно і інколи не зовсім продумано вторгається в один із важливих компонентів біосфери – ґрунту, порушуючи його природний склад та родючість, яка формувалася на протязі багатьох ер, нашою задачею має бути в першу чергу екологізація мислення. Бо саме так, спочатку – «екологічна думка», а далі – «екологічна дія». І все це за для того, щоб вміти уміло розпоряджуватися сьогоднішнім днем, передбачати завтрішні проблеми, зробити взаємовідносини людини та природного компоненту – землі, з екологічної точки зору більш збалансованим та плідним, навчити та передати знання та навички екологічного ставлення підростаючим поколінням.

Список використаних джерел

1. Екологічні проблеми землеробства / І.Д. Примак, Ю.П. Манько, Н.М. Рідей, В.А. Мазур, В.І. Горщар, О.В. Конопльов, С.П. Паламарчук; О.І. Примак; За ред. І.Д. Примака – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 456 с.
2. Основні показники галузі рослинництва станом на 2015 рік/Офіційний звіт Мелітопольської РДА [електронний ресурс] – режим доступу <http://mrda.gov.ua>.
3. Савін В.В., Тунік А.Г. Основи екології: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.- Запоріжжя: Прем'єр, 2001.-360 с
4. Шкварук М.М., Делеменчук М.І. Ґрунтознавство. – К.: Вища школа, 1976. – 320 с.

УНІКАЛЬНІСТЬ МОКРОМОСКОВСЬКОГО МАСИВУ СЕРЕДНЬОПРИДНІПРОВСЬКОГО МЕГАБЛОКУ УКРАЇНСЬКОГО ЩИТА

Автор: Івахненко Каріна,
учениця 10 кл. Дружелюбівського НВК, вихованка гуртка
«Геологічне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР.
Керівник: Похилько Сергій Павлович,
вчитель інформатики Дружелюбівського НВК,
керівник гуртка «Геологічне краєзнавство»
КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Мета: дізнатися про залягання гранітів Мокромосковського масиву в межах Середньопридніпровського мегаблоку Українського щита на території Запорізької області та дослідити гранітні виходи на території Янцевсько-Дружелюбівського гранітного поясу та в долині річки Мокра Московка.

Методи дослідження: наочності, практичний, картографічний, аналіз та синтез, літературний, спостереження.

Хід дослідницької роботи:

1. Робота з джерелами географічної інформації;

2. Дослідження залягання гранітних покладів на території Запорізької області в межах прояву Мокромосковського масиву Середньопридніпровського мегаблоку Українського щита;
3. Ознайомлення з геологічною пам'яткою природи «Скіфська чаша».
4. Дослідження роботи Янцевського гранітного кар'єру;
5. Створення проекту «Унікальність Мокромосковського масиву Середньопридніпровського мегаблоку Українського щита».

Тектонічною основою більшості території області є складові Східноєвропейської платформи – Український кристалічний щит та його схили (Докембрійські платформенні структури) і невелика ділянка північного крила Причорноморської западини (Мезозойська платформена структура) на південному заході області.

Геологічна будова території області: породи неоген-міоценового періоду на майже а всій території області, протерозойські відклади – на південному сході області – від Донецької складчастої структури та на півночі області еоцен-олігоцен-палеогенові відклади по берегах Каховського водосховища.

Геологічні умови Запорізької області досить складні. З точки зору тектонічного районування основну частину території Запорізької області становить Український кристалічний щит докембрійського віку.

Вікове положення гранітоїдів Мокромосковського масиву в Кореляційній хроностратиграфічній схемі знаходиться на рівні 2,8 млрд років, що встановлено за результатами уран-свинцевого ізотопного датування двослюдяних гранітів за цирконом. Проте, згідно з результатами петрографічного дослідження типового мокромосковського двослюдяного граніту та вивчення особливостей анатомії кристалів циркону, вилучених з нього, засвідчено неможливість використання останніх для встановлення істинного віку цих гранітоїдів через реліктові ядра, що відмічаються у значній кількості кристалів. Тому вік утворення мокромосковського граніту визначено класичним уран-свинцевим методом за монацитом, він відповідає значенню 2700 ± 8 мільйонів років.

Мокромосковський масив – великий, складно побудований плутон неправильної форми загальною площею понад 1000 км², розташований на північний схід від м. Запоріжжя. Численні скельні виходи порід простежуються по берегах річок Мокра Московка, Вільнянка та Дніпро. Формування плутону було пов'язано з вкоріненням високотемпературного розплаву, що підтверджується даними щодо температури гомогенізації розплавних включень у кварці – 760– 800 °С. Подальший розвиток магматичного осередку відбувався в результаті активного магматичного заміщення інфільтраційного типу сформувався протягом двох фаз. Граніти першої фази представлені такими текстурнопетрографічними відмінами: сірі рівномірнозернисті біотитові граніти, сірувато-жовті рівномірнозернисті біотитові граніти, сірі рівномірнозернисті двослюдяні граніти. Сірува-тожовті рівномірнозернисті біотитові граніти розвинуті переважно в західній частині масиву, де вони розкриті низкою кар'єрів. Ці граніти поступово переходять у звичайні сірі

різновиди, які нерідко спостерігаються серед рожевих у вигляді окремих плям різної форми. Сірі двослюдяні граніти відслонюються у східній частині масиву біля контакту з вмісною товщею.

З другою фазою пов'язане утворення рожевих та сірих аплітпегматоїдних гранітів, пегматитів та жильних дрібнозернистих гранітів. Вони утворюють самостійні поля, а також численні жили та штоки в породах рами і гранітах першої фази. Найбільше їх поле – Вільнянське, площею до 190 км² – спостерігається на лівобережжі Дніпра. Складене воно пегматоїдними гранітами, що часто переходять у типові пегматити, серед яких трапляються численні дрібні (потужністю до перших метрів, інколи до десяти метрів і більше) останці гнейсів.

Пегматити, пегматоїдні та апліт-пегматоїдні граніти часто присутні в крайовій фації рівномірнотзернистих гранітів першої фази, однак більш характерні вони для південного обрамлення Мокромосковського масиву.

Об'єктом нашого дослідження було Янцевське родовище гранітів,

Янцевське родовище № 2

що розташоване по схилах балки Скелювата – вздовж правої притоки річки Мокра Московка, та складається з трьох ділянок: № 1, 2 і Дружелюбівська ділянки.

Ділянки № 1 і 2 розташовані від правого схилу балки Безіменна, що впадає в балку Скелювата до північно-східної околиці с.Івано-Ганнівка. На обох ділянках в 1957 році були проведені геологорозвідувальні роботи конторою інженерних вишукувань проектного інституту № 3.

Корисні копалини на обох ділянках представлено гранітами світло-сірими, сірувато-рожевими і рожевими середньо- і грубозернистими. Граніти розбиті системою горизонтальних і вертикальних тріщин потужністю 0,5 – 2 м. Для тріщин переважаючими напрямками є північно-східне і північно-західне. Тріщинуватість гранітів найбільш розвинена у верхній зоні до 6-8 м і з глибиною зменшується. Потужність гранітів становить 19,8 м. Розкрит представлено суглинками зі щебенем загальною потужністю на ділянці № 1 до 16 м, на ділянці № 2 – 0-7,8 м. Крім суглинків, на дільниці № 2 до розкритих порід відносяться тонкоплитчасті понтичні вапняки, поширені тільки в південній частині ділянки, середня потужність їх складає 1,5 м.

Дружелюбівська ділянка знаходиться в 3 км на південний схід від станції Янцеве. Детально розвідано в 1954 р Укргеолнерудтрестом.

Розвіданий відрізок є частиною гранітного масиву, який виступає на денну поверхню по річці Мокра Московка. Корисними копалинами являються сірі граніти житомирського типу, ін'єктовані пегматитовими і кварцовими жилами незначною потужності, світло-сірі середньозернисті граніти, які становлять близько 80% загальної маси корисної копалини. Менш розвинені дрібнозернисті темно-сірі граніти, і зовсім незначно пегматитові і кварцові жили. Пройдена потужність гранітів 32,6-43,5 м.

Під час дослідження роботи Янцевського гранітного кар'єру нами було опитано колишніх працівників підприємства М.В. Ричку, І.І. Ричку, дружину колишнього бригадира В.П. Деменіна та В.І. Гудко. Дані працівники розповіли, що значного розвитку кар'єр досяг починаючи на початку 60-х років, коли було побудовано дробильно-сортувальний завод потужністю майже 700 тис.куб. метрів щебеню на рік, кам'янорозпилочний цех з 16 розпилочними машинами, полірувальньо-шліфувальний та окантувальний цехи. Саме це й дало змогу значно розширити асортимент виробничої продукції від будівельного щебеню та бруківки до тісно-гранітних виробів, облицювальних плит для монументальних споруд та пам'ятників, гранітних заготовок, валів для паперової промисловості, котків для керамічних та арматурно-ізоляційних заводів, вальців для металургійних комбінатів тощо. Не останнє місце в цьому списку займали й вироби, які в усі часи користувалися значним попитом у населення, – пам'ятники,obelіски, п'єдестали.

Під час дослідження в долині річки Мокра Московка ми познайомились з незвичними для нашої місцевості природними об'єктами, що були утворені в гранітному лозі швидким потоком «Палеомосковки». Свідками того часу залишились еверзійні котли, що утворились внаслідок гідравлічної ерозії в кам'яному руслі, колись, повноводної річки. А пологі гранітні схили нагадують про те, що колись ці місця прикрашав каскад водоспадів.

Нами були досліджені унікальні геологічні пам'ятки долини річки Мокра Московка, де на денну поверхню виходять різноманітні докембрійські та протерозойські породи кристалічного фундаменту Українського щита.

Висновки. Проаналізувавши результати роботи експедиції, ми визначили, що Запорізька область дуже багата на корисні копалини, а саме граніти, які використовують в видобувній та переробній промисловості України і експортують до країн усього світу. При цьому видобуток каменю будівельного переважає над видобутком облицювального. Подорожуючи по містах і країнах можна побачити гордість Запорізького краю – Янцевський граніт – в таких архітектурних творах як: Храм Христа Спасителя, Великий Кам'яний Міст, Великий театр, Червона площа, Манежна площа – в Росії; музей історії Великої Вітчизняної Війни, Одеський оперний театр – в Україні. Це тільки найяскравіші об'єкти, доведені до досконалості з використанням Янцевського граніту. На просторах колишнього СРСР встановлено незліченна кількість пам'ятників, постаментів, фонтанів,obelісків та інших архітектурних виробів, оскільки жодна грандіозна будова не обходилася без участі фахівців Янцевського

кар'єру. Янцевський граніт відправляється і на експорт під міжнародним найменуванням REAL GREY.

Наша пошукова група зібрала колекцію гранітів Янцевсько-Дружелюбівського гранітного поясу та поповнили кабінет географії наочним матеріалом.

Проте, на превеликий жаль, було виявлено, що сьогодні річка Мокра Московка та геологічні пам'ятки в її долині потребують захисту з боку держави. Наразі проводиться робота по наданню геологічному пам'ятнику природи «Скіфська чаша» статусу «Пам'ятка природи місцевого значення»

У подальшому ми плануємо досліджувати нові геологічні об'єкти в долині річки Мокра Московка, та інші кар'єри – залягання гранітів Мокромосковського масиву, в межах Середньопридніпровського мегаблоку Українського щита на території Запорізької області.

Літературні джерела

1. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>
2. Облицовочные камни месторождений СССР // В.А. Осколков, Л.Г. Рожкова/ Москва «Недра» 1984
3. «Геологічний словник: відкритий навчально-науковий веб-ресурс» // <https://geodictionary.com.ua>
4. Колтун О.В. Методичні матеріали до практичних робіт з курсу «Антропогенна геоморфологія». – Львів: Вид-во ЛНУ ім.І.Франка, 2009. – 18 с.
5. Практичне керівництво з загальної геології: учбовий посібник для вузів/А.І. Гуцин, М. А. Романовска, А.Н. Стафеев, В.Г.Талитський; під редакцією Н.В. Короновського. – II видання. – М.: Видавничий центр «Академія», 2007. – 160 с.
6. Геологические памятники Украины: Справочник – путеводитель // Коротенко Н.Е., Щирица А.С., Каневский А.Я. и др. – К.: Наук, думка, 1985. – 156 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ БЕРДЯНСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА

Мирошникова Кира, Шелепа Вікторія,
учениці Бердянської ЗОШ № 20,
вихованки гуртка «Географічне краєзнавство»
КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Керівник: Сенчило Катерина Миколаївна,
вчитель Бердянської ЗОШ № 20, керівник
гуртка «Географічне краєзнавство»
КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Актуалізація. Дослідження гідрографічних об'єктів – справа важлива, навіть вкрай необхідна. Зараз більшість країн світу страждають від дефіциту якісної води. В майбутньому ми можемо прийти до «водної кризи». Україна не виключення. Україна – одна з найменш забезпечена водними ресурсами країна Європи. Запорізька область, на жаль, є також слабо забезпеченою

поверхневими водами область країни. Проблема «малих рік» гостро постало перед суспільством. Майже в кожній місцевості є річка або ставок.

Дослідження цих об'єктів є вкрай важливою та необхідною справою. Бо якщо вправно їх використовувати та берегти можна уникнути катастрофи в майбутньому. Щоб зберегти гідрологічні об'єкти інколи нетреба великих витрат. Достатньо лише видати науково обґрунтовані рекомендації, залучити громадськість, регулярно проводити екологічні акції по збереженню водних об'єктів.

Вимірювання температури води

Цілю нашого дослідження було дізнатися про сучасний стан р. Берда, бо це головна водна артерія міста, яка забезпечує місцеве населення водою, як для власного вжитку так и для ведення господарства. Та дізнатися причини такої якості води. Бо кожний рік місто страждає від перебоїв з водою, та і від її якості. Особливо гостра ця проблема постає в курортний сезон.

Основні завдання: Перед початком дослідження Бердянського водосховища ми ознайомилися з літературою з гідрографії, гідрологією даної місцевості, та картографічним матеріалом. Основними завданнями дослідження було:

- 1) дізнатися про гідрографічну характеристику річки;
- 2) провести гідрологічні дослідження води;
- 3) опитати населення на предмет стану водойми;
- 4) у разі виявлення проблем по загальному стану водойми розробити план заходів по їх розв'язанню.

Гідрологічні обстеження проводяться у польових умовах. Місця для досліджень обиралися безпечні (якісний підхід до води, відсутність берегової рослинності, каміння, сильної течії, багнюки та інше). Усі необхідні прилади знаходиться поруч, і були готові до використання.

Методика дослідів проходила за основою методичного посібника «Гідрологічні дослідження» Савельєва О. Г. Опис проведеної роботи виконаний згідно методики польових гідрологічних досліджень з відповідним обладнанням. Основними показниками, що оцінювались, були наступні: температура води, запах води та інтенсивність запаху, жорсткість води, кислотність води (величина рН) [1, с 14-15]. В результаті досліджень були отриманні наступні данні, що наведені у таблиці.

Таб. Гідрологічні дослідження Бердянського водосховища

Місце дослідження	Температура середня	Прозорість	Запах	Жорсткість	pH
1 стоянка (Бердянське водосховище)	Дно – 14 Біля поверхні – 19 Середня - 16	прозора	нейтральний	середня	6,0
2 стоянка (с. Новосодатське)	Дно- 16 Біля поверхні- 22 Середня – 19	прозора	без запаху	середня	6,0
3 стоянка (ск. Вуха віслюка)	Дно – 14 Біля поверхні- 16 Середня - 15	каламутна	болотний	жорстка	6,0

Господарське значення водойми. Бердянське водосховище на р. Берда – понад 10 млн. м³. Раніше воно мало статус комплексного призначення (з нього проводилось водопостачання м. Бердянська і зрошення сільськогосподарських угідь). Але після списання зрошуваних земель, які поливались з водосховища та підключення м. Бердянська до водопостачання від Західного групового водопроводу, Бердянське водосховище втратило статус водойми комплексного призначення і використовується місцевими жителями як об'єкт відпочину, а також для вилову риби.

В результаті опитування місцевого населення на предмет стану водойми ми дізналися наступне: Що водосховище було створене для утримання весняної повені і для запобігання наслідків шкідливої дії вод на нижче розташовані населені пункти, промислові об'єкти, під час літньої межени - підтримання необхідних позначок для риборозведення, а також як об'єкт водопостачання для курортного міста. Крига нестійка і дуже крихка, але в сильні морози промерзає і через неї до села заходять хижі тварини (вовки, лисиці). Раків в водоймі немає, але раніше вони були. В водосховищі водиться короп, карась, краснопірка, товстолоб, щука, окунь). З розповіді місцевої жительки ми дізналися, що від браконьєрства кількість риби зменшується. Місцева жителька скаржилась, що люди дуже часто викидають своє сміття в воду, дно замулюється побутові відходи плавають всюди.

Результат проведених досліджень. За результатами досліджень ми дійшли висновку, що дно Бердянського водосховища замулюється, транспортує здатність водного потоку знижується під дією відбору значних об'ємів води, заростає очеретом та зменшується кількості риб. Допускаються серйозні порушення у використанні водойми і прилеглих до них схилів. Водозахисні і санітарні зони відсутні. На берегах річок і водойм влаштовуються звалища сміття, водопій худоби проводиться часто шляхом загону її у водоймище, руйнування і деградації.

Зважаючи на сучасний стан та можливість економіки країни, а саме обмеженість в фінансуванні, позачергові заходи можуть бути некапіталомісткі. (контроль збоку місцевої влади, ведення штрафів, інформаційні природоохоронні шити). Вони дозволять стабілізувати ситуацію.

Сподіваємося, що місцева влада зверне увагу на цей водний об'єкт. В іншому випадку його буде безповоротно втрачено.

Шляхи розв'язання проблем Бердянського водосховища, на нашу думку, є:

- 1) пробудження громадської свідомості через засоби масової інформації, щодо проблеми зникання гідроресурсів;
- 2) створити пояси водоохоронної зони водоймища;
- 3) відновлення і охорона водоймища від замулення, заростання очеретом;
- 4) охоронні берегоукріплювальні заходи;
- 5) організація екологічних акцій серед місцевого населення;
- 6) гідроекологічний моніторинг водоймища.

Список використаної літератури:

1. Колбовский Е. Ю. Изучаем малые реки. – Ярославль: Академия развития, 2004. – 224 с.
2. Савельев О. Г. Гідрологічні дослідження: Методичні рекомендації. – Запоріжжя, 2011. – 37 с. іл. – [Електронний ресурс] – <http://zotkum.ucoz.ua/biblioteka/2013/gidrolog.pdf>;
3. В.І. Петроченко. Природа Запорізького краю Довідник для педагогічних працівників і вихованців позашкільних навчальних закладів, учителів і учнів загальноосвітніх закладів Запоріжжя, 2009
4. [Електронний ресурс] – <http://visnyk-geo.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/09/21-66-67.pdf>
5. [Електронний ресурс] – <http://bulletin.odku.edu.ua/wp-content/uploads/2007/08/36-Igoshina.pdf>

ГЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ УЗБЕРЕЖЖЯ КАНІВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА В РАЙОНІ ТРАХТЕМИРІВСЬКОГО ШВОСТРОВА

Автор: Кирилець Ярослав,
вихованець гуртка «Скаутинг і краєзнавство»
КЗ «Центр туризму» ЗОР
Керівник: Бородін Сергій Едуардович,
керівник гуртків КЗ «Центр туризму» ЗОР

В шкільному курсі «Географія рідного краю» та в гуртках «Географічне краєзнавство» обов'язковим блоком дається фізико-географічна та геологічна характеристика України, вивчається промислово-господарський комплекс. Одним з можливих варіантів вивчення даних тем є вивчення родовищ корисних копалин, які видобуваються, або видобувались, на території нашої країни. Ми живемо в Запорізькій області – в південному регіоні України, який є багатим на запасами природних ресурсів (деякі з яких – найбільші в усьому світі), і відзначається значним розвитком багатьох галузей промисловості. Особливо багаті запаси нашого регіону на корисні копалини, а саме – на марганцеві й залізні руди та нерудні копалини, що широко застосовуються в будівництві. Значні поклади нерудних корисних копалин пов'язані з тим, що Запорізька область знаходиться на Українському кристалічному щиті, який є чи не

найбільшим в світі прикладом виходу гірських порід на поверхню Землі. Але ми мало знаємо про геологію інших регіонів України.

Роботу ми проводили за наступними напрямками:

1. Знайомство з геологією Трахтимирівського півострову, його розташування на карті. Узагальнення матеріалу.

2. Проведення вивчення белемнітів та інших скам'янілостей за структурою та властивостями.

3. Розвідка екскурсійного маршруту.

Отримані результати мають стати гарним навчальним матеріалом на уроках географії, заняттях в краєзнавчих гуртках. Крім того, деякі етапи дослідження можна проводити на інтегрованих заняттях з географії та екології.

Ці знання знадобляться при подальшому вивченні курсу «Географія України» в школі. Але більша їх роль у тому, що вони сприяють особистому інтелектуальному розвитку, розширюють кругозір гуртківців.

Мета: по результатах екскурсійного геологічного практикуму провести дослідження геологічного крейдового періоду України на прикладі узбережжя Канівського водосховища в районі Трахтимирівського півострову.

Під час пошукової роботи по берегу водосховища гуртківцями було знайдено різні мінерали і також, багато таких, які схожі на наконечники до стріл - белемніти.

Геологічні знахідки, зроблені гуртківцями

Белемніти – це скам'янілі раковини, утворені із стародавніх белемнітів-молюсків, які жили у часи мезозойської ери і повністю вимерли 65 мільйонів років тому, в той самий час, коли зникли динозаври. Белемніти відносяться до класу внутрьомюслових головоногих молюсків, загону безхребетних тварин. Зовні вони були схожі з сучасними кальмарами, і, судячи з усього, були їхніми предками.

Раковина у белемнітів не була зовні і не служила їм панциром, а перебувала всередині тіла як хряща і в якійсь мірі – скелета. Белемніти жили приблизно від 140 до 65 мільйонів років тому. Будучи хижаками, вони самі були їжею для динозаврів. Раковини, які по-іншому називаються рострами, у великій кількості легко знайти у всіх країнах світу: в місцях, де утворилися виходи осадових порід мезозойської ери, зазвичай по берегах річок. Забарвлення ростра від вишневого і темно-сірого, чорного до світло-пісочного і

жовто-бурштинового. Белемніт твердіше бурштину, але слабкіше скла. Легко скоблється ножем, товчється металевим товкачем в порошок.

Лікувальні властивості белемнітів користувалися в давнину різні народи і відбувалося це, ще до появи слов'янських племен. Ці властивості полягають у складі мінералів. В них міститься велика різновид карбонату кальцію (арагоніту – 97-98%). Цей мінерал має ранозагоювальною, антимікробною та багатьма іншими властивостями. Ось чому вважається цілющою всесвітньо відома вода в Карлових Варах у Болгарії – вона проходить через товщину арагоніту, насичуючись нею.

З огляду на те, що арагоніт входить до складу раковин і кісток тварин, рекомендується його застосування при остеопорозі та переломах кісток. Досі вчені в усьому світі не можуть пояснити таке явище: у сучасних тварин електрокінетичний потенціал арагоніту має знак «мінус», а у арагоніту белемнітів – «плюс». Доведено, що цілюща сила мінералу полягає в наявності цього позитивного потенціалу.

Белемніти містять такі мікроелементи у відсотках: натрій – 0,543, калій – 0,018, барій – 0,0035, марганець – 0,026, фосфор – 0,031, магній – 0,57, титан – 0,018, залізо – 0,092, алюміній – 0,046, кремній – 0,093, стронцій – 0,112.

Перевага мінералів белемнітів у тому, що прадавні молюски збирали і підбирали корисні речовини в екологічно чистій зоні, де не втручалася цивілізація. Співвідношення речовин, склад мінералів і їх атомна вага сприяють легкому засвоєнню організмом людини.

У народній медицині белемніти використовуються головним чином для посилення захисних сил організму – імунітет. Їх застосовують як додаткове або основне ліки при запущених хронічних захворюваннях. У стародавні часи белемніти також називали «Громовими стрілами».

Секція «Екологічне краєзнавство»

ВІКОВІ ДУБИ ОСТРОВА ХОРТИЦЯ

Автори: Прищепя Дмитро, Хохоляк Ганна,
Гаврилко Вероніка, члени гуртка ЮНЕКО
КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Керівник: Шелегеда Віталій Іванович, заступник
директора з НМР, керівник гуртків
КЗ «Центр туризму» ЗОР.

Острів Хортиця – Національний заповідник України (1993). Проте, через історичні умови, що склалися, 75% природних ландшафтів Хортиці порушено або знищено господарською діяльністю людини. Одним з острівних ландшафтів, що зазнав великих змін за останні декілька сотень років, є хортицькі ліси. Хортиця – найбільший острів у долині Дніпра, на якому

представлені зразки всіх ландшафтних зон Півдня України: степ, балки, луки, ліс, скелі.

У письмових джерелах Хортиця вперше згадується майже тисячу років тому і пов'язана «з величезним священним дубом», біля якого русини робили жертвоприношення після проходження на судах Дніпровських порогів. Відтоді величезний дуб на Хортиці вріс корінням у нашу історію, а сам острів асоціюється з віковими деревами.

Довгий час острів Хортиця був сакральним місцем древніх народів і племен, присвяченим сонячним богам і святим, покровителям воїнів, мандрівників і хліборобів. Проте, через історичні умови, що склалися, 75% природних ландшафтів Хортиці порушено або знищено господарською діяльністю людини. Збережені природні ділянки на сьогодні складають 25% і відносяться до рекреаційної зони м. Запоріжжя з інтенсивним режимом використання [6,8].

Одним з ландшафтів, що зазнав великих змін за останні декілька сотень років, є хортицькі ліси. Але чи збереглися на заповідному острові величезні вікові дерева, або їх залишки, які могли б дати нам уявлення про те, якими були ліси Хортиці до втручання людини в життя природи?! І чи збереглися традиції поваги, бережливого ставлення до вікових дерев острова Хортиця у мешканців м. Запоріжжя?

Мета дослідження: виявлення вікових дубів Національного заповідника «Хортиця», вивчення й аналіз їх стану та приуроченості до різних елементів ландшафту і рельєфу заповідного острова.

Завдання:

- пошук інформації про наявність на острові стародавніх дерев, історії використання лісів або окремих дерев, традицій поваги, бережливого ставлення до стародавніх дерев у м. Запоріжжя, на території Національного заповідника «Хортиця»;

- польове обстеження природних і квазіприродних лісових фітоценозів о. Хортиця, виявлення і облік вікових дерев;

- опис найбільших виявлених дерев: висота, окружність стовбура і крони, вік, життєвість тощо, оцінка їх сучасного стану і правового статусу;

- фотографування дерев, створення кадастру вікових дерев о. Хортиця;

- інформування співробітників НЗ «Хортиця», широких кіл громадськості про наявність і сучасний стан вікових дубів о. Хортиця.

Методика. Дослідження дерев проводилися протягом 2017-2018 років за загальноприйнятими методиками. Були обстежені природні і квазіприродні лісові ценози балкових комплексів північного, східного та західного узбережжя, вододіл і плавні о.Хортиця. При описі деревостану вимірювалися такі показники довголіття як діаметр і висота стовбура.

За результатами проведених досліджень можна зробити наступні **висновки:**

1. Середня висота виявлених вікових дубів о.Хортиця складає 11-12 метрів, середній діаметр - 65 см, приблизний вік – 100-140 років.

2. Природний корінний лісовий ландшафт острова Хортиця, складений із дубів віком 150-200 років, який має найвищу наукову і природоохоронну цінність, розташований у балці Ганнівка, верхів'я якої починається в центральній частині острова, а гирло виходить на його східне узбережжя. Тут же розташований найбільший і найстаріший дуб НЗ «Хортиця» – його висота – 15 метрів, діаметр стовбура – 110 см, діаметр крони 50 м. На жаль у задовільному стані знаходиться тільки середня частина мальовничої балки. Решта порізана городніми терасами, завалена сміттям, забудована гаражами і сараями.

Дуби заплавного лісу о. Хортиця

3. Другий за розмірами віковий дуб зростає у верхів'ї балки Музичної – його висота – 12 метрів, діаметр стовбура – також 110 см. Стовбур цього дуба має пошкодження у вигляді великого дупла, яке кілька років тому було запломбоване.

4. Найбільш оригінальні вікові дуби острова Хортиця, які мають високу естетичну цінність як елементи ландшафту і унікальні природні пам'ятки, розташовані в балці Генералка (чудо-дерево «в'язо-дуб») і в плавнях острова Хортиця (7-ми стовбурний дуб).

5. Збереженість на о. Хортиця дубів віком 100 і більше років стала можливою лише після того, як острів отримав статус заповідника. До цього часу вирубування лісів острова, в тому числі вікових дерев, мало масовий і, у більшості випадків, стихійний характер.

Джерела інформації

1. Вілінов Ю.А. Хортиця – острів у філіграні епох і шляхів. – Запоріжжя: «Поліграф», 2005. – 207 с.
2. Вілінов Ю.А. Спадщина. Книга 2.- Запоріжжя:ТОВ «ВБ «Кераміст», 2018. – 334 с.
3. Власов О.Ю. Острів Хортиця на «Плані дачі колонії Хортиці...» 1867. – Mennonitische Geschichte und Ahnenforschung. - 25 с.
4. Новицький Я. Острів Хортиця на Дніпрі, його природа, історія, старожитності. – Запоріжжя, ПП «АА Тандем», 2018. – 111 с.
5. Сушко К.І. Хортиця. – Запоріжжя: «Дике поле», 2001. – 196 с.
6. Шелегеда В.І. Гарбар С. Можливості розвитку екотуризму у північній частині НЗ «Хортиця». // Vita –Життя, № 11, 2007. – с. 20-24.
7. Шелегеда В.І., Петроченко В.І. та інші. Екологія рідного краю. Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. / Розділ Лісові екосистеми. – Запоріжжя: «Прем'єр», 2007. – с. 5-70.

8. Шелегеда В.І., Абакумов І. Ландшафтно-екологічний аналіз штучних листяних лісонасаджень на порушених ландшафтах північної частини острова Хортиця. // Збірка учнівських пошуково-дослідних робіт «Природа о.Хортиця», під заг. ред.. Шелегеда В.І. – Запоріжжя: КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2014. – с. 113-114.
9. Шелегеда В.І., Шелегеда О.Р. Природа о.Хортиця. Знайомі незнайомці. – Запоріжжя: ТОВ «Видавничий будинок «Кераміст», 2018. – 240 с.

«ХОРТИЦЬКИЙ ЛАБІРИНТ» – СИСТЕМА АЛЕЙ ІЗ АКЛІМАТИЗОВАНИХ І ПРИРОДНИХ ДЕРЕВНИХ ВИДІВ О. ХОРТИЦЯ

Автор: Беляєва Анна, учениця 10 класу
Запорізької ЗОШ І-ІІІ ст. № 51, вихованка гуртка
«Екологічне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР
Керівник: Шелегеда Олена Романівна, керівник
гуртка «Екологічне краєзнавство»
КЗ «Центр туризму» ЗОР

Перлиною Запорізької області була і залишається Хортиця – острів у долині Дніпра, який має надзвичайну як історичну, так і природну цінність. І хоча степові ділянки збереглися лише на схилах уздовж західного і східного узбережжя Хортиці, вони характеризуються високою естетичною, науковою і природоохоронною цінністю, як ландшафти, які зберегли свій історичний вигляд.

Більше десяти років краєзнавці комунального закладу «Запорізький обласний центр туризму і краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді» Запорізької обласної ради співпрацюють з Національним заповідником «Хортиця». З 2013 року – це моніторингові спостереження за станом природних комплексів та повна інвентаризація біоти заповідника. Так, навесні та влітку 2017-2018 років наш гурток «Екологічне краєзнавство» працював над однією із спільних дослідницьких тем НЗ «Хортиця» і КЗ «Центр туризму» ЗОР: уточнення видового різноманіття рослин у різних біотопах північно-західної частини острова Хортиця та оцінка їх сучасного стану.

Сьогодні центральна частина острова, яка в недалекому минулому була покрита справжнім степом, зайнята антропогенними ландшафтами, які представлені садами і ріллею. Штучні лісові насадження о. Хортиця становлять основну частину всього лісу і займають практично всю територію північної частини острова. Ліси мають доволі естетичний вигляд і на перший погляд не відрізняються від природного лісу. Видовий склад лісонасаджень представлений робінією звичайною, соснами звичайною і кримською, дубом звичайним та ясенем високим [8].

Достовірна інформація про час створення штучних лісів у північній частині на острові Хортиця відсутня. Можна припустити, що алеї у північній частині о. Хортиця, які сьогодні називають «Хортицьким лабіринтом», були створені у 50-60 роках ХХ століття, коли в рамках «сталінського» плану перетворення й заліснення степової зони Європейської частини СРСР, ліси та

полезахисні смуги створювалися на великих площах по всій Запорізькій області.

Неймовірною особливістю «Хортицького лабіринту» є вдале сполучення природної складової з елементами історичної спадщини (залишки редутив, лінії фортифікаційних укріплень і багато інших) [16].

Хортицький лабіринт - ряд деревних алей, які розташовані на північному заході острова зліва від головної автотраси. Загальна площа їх становить 9,5 га, вони простягаються на 3,5 км.

Алеї висаджені майже рівними квадратами, можливо навколо колишніх садів ЦІМЕТу.

У «Хортицькому лабіринті» найдовшими є алеї дубова і липова. Найкоротші – це черемхова і кленова алеї. Навколо «Хортицького лабіринту» з південного за східного боку висаджено дуже густі алеї із гледичії колючої, які виглядають як живий частокіл.

Крім цього, у «Хортицькому лабіринту» поодинокі або невеликими групами зустрічаються береза поникла, бундук, маклюра та інші види дерев.

«Хортицький лабіринт» як система алей включає групові посадки 11 видів

деревних рослин, з яких 6 видів є акліматизованими і 5 видів із природної флори (таблиця 1). Однак, всі 11 видів дерев висаджені штучно, і кожен вид повинен був пристосуватися до проживання в умовах засушливого клімату на відкритій ділянці плакору о. Хортиця.

Схема «Хортицького лабіринту»

Таблиця 1. Деревні рослини Хортицького лабіринту

Акліматизовані види	Природні види
Софора японська (стіфнолобіум японський)	Клен гостролистий
Робінія псевдоакація (акація біла)	Черемха звичайна
Катальпа бігнієподібна	Липа серцелиста
Гледичія колюча	Дуб звичайний
Дуб північний	Дуб звичайний, форма пірамідальна
Тамарикс галузистий	

Софора японська, або стіфнолобіум японський (*Styphnolobium japonicum* Schott.): листопадне, до 30 м заввишки, дерево родини Бобових.

Батьківщина – Південний Китай і Японія, де дикі види софори збереглися і донині.

Робінія звичайна (акація біла) (*Robinia pseudoacacia L.*): дерево з родини Бобові, до 20 метрів заввишки, яке має досить товсту кору і розлогу ажурну крону. Батьківщина: Північна Америка. В Україні вона культивується з XVIII століття [7].

Катальпа бігніоїподібна (*Catalpa bignonioides Walt.*): дерево із родини Бігніонієві, яке у кращих умовах досягає висоти 15-20 м, з широко округлою кроною та світло-коричневою тонкопластинчатою корою стовбура. Природно росте на південному сході Північної Америки. Доволі часто зустрічається в культурі в Україні [3,7].

Гледичія колюча (*Gleditsia triacanthos L.*): дерево родини Бобові. Середня висота 25-30 м. Батьківщиною є схід Північної Америки. Дерево досить теплолюбне, його можна віднести скоріше до південних порід, але культивується і добре прижилося в Європі, на всій території України, Кавказу, Середньої Азії [3].

Дуб північний (*Quercus borealis Mich.*): дерево родини Букових (до 30-35 м заввишки) з густою, широкояйцевидною кроною, міцними гілками і товстим прямим стовбуром. Росте в лісах, на берегах річок, де немає застою води в ґрунті, на північ від 35 паралелі Північноамериканського материка, включно до Канади.

Тамарикс галузистий (*Tamarix ramosissima Ledeb.*): високий кущ із родини Тамариксових (*Tamaricaceae*). Зустрічається на північному сході Балканського півострова, півдні Молдови, України, на Кавказі, в Середній Азії, Казахстані, Монголії, Китаї, Афганістані, Пакистані, Ірані, Туреччині [3].

Із деревних видів, батьківщиною яких є Україна в «Хортицькому лабіринті» зростають клен гостролистий, липа серцелистна, черемха звичайна, 2 форми дуба звичайного.

Клен гостролистий (*Acer platanoides L.*): високе (25-30 м заввишки), струнке дерево із родини Кленові з колоноподібним стовбуром, вкритим дрібнотріщинуватою темно-сірою корою, з густою розлогою кроною.

Липа серцелистна (*Tilia cordata Mill.*): дерево до 25 м заввишки з густою, розлогою кроною із родини Липові.

Черемха звичайна (*Prunus padus Mill.*): невисоке (0,5-8 (15) м заввишки) дерево або високий кущ із родини Розові. Кора – сірувато-чорна, з помітними сочевичками на ній. Зростає майже по всій Україні, крім Степу і Криму в лісах, на галявинах, схилах, в ярах, берегах водойм, серед чагарників, у парках і скверах [3, 6].

Дуб звичайний (*Quercus robur*): дерево з родини Букові, яке росте на більшій частині України, у степу рідше, головним чином по долинах річок. Його насадження займають 26,3% площі державного лісового фонду України [7].

Дуб звичайний форма пірамідальна (*Quercus robur L. f. fastigiata (Lam) D.C.*): дерево заввишки 15-20 м. Це форма дуба звичайного (*Quercus robur L.*) з

направленими вгору гілками, що утворюють густу, щільну, колоноподібно-пірамідальну крону. Батьківщиною його є Європа, крім крайньої Півночі і північного Сходу, Північний Кавказ.

Таким чином, система алей «Хортицький лабіринт» складена чотирма північноамериканськими, одним балканським, одним азіатським та п'ятьма українськими видами.

Враховуючи, що всі деревні види «Хортицького лабіринту» зростають на місці псамофітного степу, нами проаналізовано рівні адаптації всіх деревних порід, як північноамериканських, європейських, азіатських, так і українських.

Оцінку успішності інтродукції та акліматизації дерев проводили за методом акліматизаційних чисел М. А. Кохна [1, 2, 5], який є числовим вираженням ступеня акліматизації рослин. Всі дерева «Хортицького лабіринту» - це рослини з практично повним ступенем акліматизації. І ці породи можна рекомендувати для подальшого висаджування на території о. Хортиця і інших територіях з подібними кліматичними умовами.

Що стосується санітарного стану самих алей, то навесні 2017 року він був незадовільний. Саме тому, співробітники Національного заповідника «Хортиця» розробили, знайшли фінансування і успішно реалізують проект по створенню «Хортицького лабіринту» як освітнього об'єкту, в якому заплановано задіяти майже 40 гектарів вже існуючої системи паркових алей-лабіринтів, які є різними за видовим складом дерев та кущів і розташовані в північно-західній частині острова Хортиця.

Вже зараз «Хортицький лабіринт» можливо розглядати і як екскурсійний об'єкт, і як об'єкт для проведення тренувань та змагань з орієнтування, квестів, занять з краєзнавства й природознавства, а також активного відпочинку.

Література

1. Кохно Н. А. Теоретические основы и опыт интродукции древесных растений в Украине / Н. А. Кохно, А. М. Курдюк.—К.: Наук. думка, 1994.— 188 с.
2. Кохно М. А. Історія інтродукції деревних рослин в Україні (короткий нарис) / Кохно М. А. – К.: Фітосоціоцентр, 2007. – 67 с.
3. Определитель высших растений Украины./ Доброчаева Д.Н., Котов М.И. и др. - Киев: Наукова думка, 1987. – 548 с.
4. Острів Хортиця – унікальний природний комплекс України // Vita – Жизнь: экологическое образование. – 2003. - №9 – с. 9-13
5. Лаптев О.О. Інтродукція та акліматизація рослин з основами озеленення. – Київ: Фітосоціоцентр, 2001. – 109 с.
6. Тарасов В.В. Флора Дніпропетровської та Запорізької областей. Судинні рослини. Біолого-екологічна характеристика видів: Моногр. – Д.: Вид-во ДНУ, 2005-276 с.
7. Шелегеда В.И. Древесно-кустарниковая флора Запорожской области. Определитель. Учебное пособие. – Запорожье: Тандем-У, 2006.- 88 с., ил.
8. Шелегеда О. Р., Охріменко С. Г. Рослинність і флора о. Хортиця. – Запоріжжя, КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2014. – 96 с.

Інтернет-джерела

9. <http://www.ostrov-hortica.org.ua/uk/priroda.html>
10. <http://www.plantarium.ru>

РІЗНОМАНІТНІСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ ROSA L. НА ТЕРИТОРІЇ БАЛКИ ГАДЮЧОЇ ТА БАЛКИ КАНЦЕРІВСЬКОЇ

*Автор: Докашенко Поліна, учениця 10 класу
Запорізької ЗОШ І-ІІІ ст. № 51, вихованка гуртка
«Екологічне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР*
**Керівник: Шелегеда Олена Романівна, керівник гуртка
«Екологічне краєзнавство» КЗ «Центр туризму» ЗОР**

Хортицький житловий масив міста Запоріжжя розташований посеред великої кількості балок і урочищ, тому головною метою нашої роботи було вивчення території балок даного району, а саме б. Гадючої та б. Канцерівської, зокрема для уточнення видового різноманіття представників Роду Rosa L.

Рід Rosa L. – це кущі із стеблами та гілочками, звичайно вкритими б.-м. розвиненими однотипними або різнотипними шипами, нерідко з домішкою на квітконосних гонах дуже дрібних голчастих шипиків; інколи шипи і шипики повністю відсутні або майже відсутні. Листки спіральні, непарно-пірчасті, з трав'янистими прилистками, що зрослися з головним стриженьком листка; листочків переважно 7 або 5, з обох боків голих і гладеньких або б.-м. рясно усіяних залозками і волосками; чашолистків 5, після цвітіння швидко відпадають або зберігаються до повного дозрівання плодів; плід – 1-насінні листянки, які містяться на внутрішній стінці так званого гіпантію, що являє собою розросле і соковите квітколоже з основами зрослих чашолистків; гіпантії різноманітної форми – від кулястої до вузько-еліптичної.

Балка Гадюча є типовою балкою Степового Правобережжя. Значне місце в рослинному покриві займає саме степова рослинність, панують фрагменти ковилового степу та цінне степове різотрав'я. На теренах б. Гадючої було знайдено 4 види ковили (пірчаста, опушенолиста, найкрасивіша та волосиста), що вказує на неабияку її цінність.

Територія балки Канцерівської, що знаходиться поблизу села Верхня Хортиця Запорізького району, є досить цінною, оскільки зазнала незначних антропогенних впливів, у порівнянні з іншими територіями в долині Дніпра в межах Запорізької області. У балці рослинний покрив представлений фрагментами декількох типів рослинності: різотравно-типчакково-ковилові степи, чагарникові степи, лугові степи, заплавні луки, байрачний та штучний ліси.

Найтиповіші види шипшин балки Канцерівської та балки Гадючої

Шипшина корична (травнева) R. cinnamomea – невисокі рихлі кущі від 60 до 200 см завв., гілки вкриті коричнево-червоною корою; шипи звичайно парні, рідше майже прямі, головний стриженьок оксамитово пухнастий; листочків 5-7, зверху вони синюватозелені, звичайно голі, зісподу вкриті б.-м. рясними волосками, по краю просто зубчасті, без залозок, квітки крупні, поодинокі. Чашолистки при досяганні завжди спрямовані вгору. Пелюстки від блідо червоних до червоних. Гіпантії кулясті або сплюснуто-кулясті, при досяганні червоні або пурпуровочервоні.

Шипшина еглантерія (іржаво-червона) *R. Eglantheria L.* – щільний кущ 120-150 завв., шипи двох типів: міцні, серповито або гачковидно зігнуті та дрібніші, голчасті або щетиновидні, які трапляються на молодих квітконосних гонах. Листочки дрібні, темнозелені, двічі залозисто-пилчасті. Квітки блідорожеві, здебільшого в багатоквіткових суцвіттях. Чашолистки зісподу залозисто-щетинисті, зверху опушені, підчас дозрівання плодів обернені вгору. З часом відпадають. Гіпантій кулястий, зрідка еліптично видовжений, залозисто-щетинистий, як і квітконіжки.

Шипшина Бордзіловського, *R. Bordzilowskii Chrshan.* – невисокий щільний кущик до 80 -100 см завв., гілки рясно вкриті міцними, майже прямими шипами, з домішкою голчастих шипіків. Листочки широко еліптичні, двічі гостро зубчасті зверху цілком голі, зісподу рясно усіяні стеблистими залозками. Квіти білі або блідорожеві. Чашолистки з обох боків голі, після цвітіння направлені донизу, рано відпадають. Гіпантій кулястий, дрібний, цілком голий та гладенький.

Шипшина яблучна, *R. pomifera Herrm.* – щільний прямостоячий кущ до 1,5 м завв., шипи однотипні, прямі, нерідко дещо відхилені вгору, рідше донизу. Листки великі, з обох боків усіяні волосками з домішкою залозок. Квіти на коротких залозисто-щетинистих квітконіжках. Чашолистки з пірчастими додатками, після цвітіння піднімаються вгору і замикаються. Пелюстки темно рожеві. Гіпантії великі, кулясті або майже кулясті, залозисто-щетинисті.

Шипшина собача, *R. calina L.* – кущ 1,5 – 2,5 м завв., шипи міцні, серповидно зігнуті, але на головних стеблах інколи майже прямі; на квітконосних гілках рясні, завжди гнучковидно зігнуті. Листочки з обох боків завжди голі і гладенькі, просто-гостропличасті, нерідко закінчуються дрібними залозками. Квітки в суцвіттях по 3 – 5 м. Чашолистки зісподу усіяні короткими волосками, зверху переважно голі, великі, до 20 – 25 мм, з рясними пірчастими додатками, після цвітіння відхилені донизу і притиснені до плода, рано відпадають. Пелюстки біло-рожеві, коротші за чашолистки. Гіпантій при дозріванні 15 – 26 мм завд., широкоовальний, рідше майже кулястий, позбавлений залозок.

Шипшина гвоздична, *R. caryophyllacea* – щільний кущ до 2 м завв., гілки вкриті темно-червоною корою та шипами 3 видів. 1) міцні, гачковидно зігнуті з с плюснутою основою, розташовані здебільшого парами, особливо на молодих гілочках; 2) б.-м. міцні і майже прямі або дещо нахилені донизу, з округлою основою, поодинокі та 3) дрібні, голчасті, переважно на квітконосних гонах. Прилистки з обох боків голі, лише зісподу та по краю б.-м. залозисті. Листочки зверху голі, лише зрідка з поодинокими, дуже дрібними сидячими залозками, зісподу сизо-зелені. Зубці двічі залозисто-зубчасті. Квітки досить дрібні, квітконіжки короткі, цілком голі, позбавлені будь-яких залозок. Чашолистки пірчасті, голі або з поодинокими залозками, після цвітіння відігнуті донизу і пізніше широко розставлені в боки.

Рід шипшини відрізняється, як відомо, дуже широкою поліморфністю.

Згідно з результатами наших досліджень в околицях міста Запоріжжя зростає більше 10 видів шипшини. П'ять видів, які описані вище, мають чіткі діагностичні ознаки і легко розпізнаються у польових умовах. Це шипшини із залозистими придатками і квітконіжками.

Ще близько 5 видів шипшин, які не опушені залозками і не озброєні характерними шипами, можна легко визначити за діагностичними ознаками, які ми виділили для кожного виду і подаємо у вигляді схем-ключів.

Список використаних джерел

1. Корешук К.Є., Петроченко В.І. Флора вищих рослин острова Хортиця / Природа Хортиці, під ред. Петроченка В.І. – Запоріжжя, НЗ «Хортиця», 1993 – с. 4-60.
2. Острів Хортиця – унікальний природний комплекс України // Vita – Життя: екологічне образование. – 2003. - №9 – с. 9-13
3. Острів Хортиця. Туристична карта. - Київ: «Укрінжгеодезія», 2006.
4. Определитель высших растений Украины./ Доброчаева Д.Н., Котов М.И. и др. - Киев: Наукова думка, 1987. – 548с.
5. Попович С.Ю., Устименко П.М., Костильов О.В. Сучасний стан рослинного покриву острова Хортиця / Укр. ботан. журнал - 1992, т.49, №1 – с. 77-81
6. Охріменко С.Г., Шелегеда О.Р. Флора вищих судинних рослин острова Хортиця// Природа острова Хортиця. Колективна монографія. Випуск 2. – Запоріжжя, «Дніпровський металург», 2016. С. 5-91
7. Тарасов В.В. Флора Дніпропетровської та Запорізької областей. Судинні рослини. Біолого-екологічна характеристика видів. – Видавництво ДНУ, 2005. – 275 с.
8. Флора УРСР. – Київ. Видавництво Академії наук Української РСР, 1960 – Том ІХ, с.476-530.
9. Шелегеда В.І., Охріменко С. Природні ландшафти о. Хортиця // Vita-Життя. – Запоріжжя., 2007. - №11 – с.14-17.

Інтернет-джерела

<http://www.ostrov-hortica.org.ua/uk/priroda.html>

<http://www.plantarium.ru>

АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ НА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ РОСЛИН ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ – РЯБЧИКА МАЛОГО ТА ТЮЛЬПАНА ДІБРОВНОГО НА ТЕРИТОРІЇ МІЖРІЧЧЯ Р. САМАРИ ТА Р. ВОВЧА

Автори: Касапова Карина, Якимович Таїсія,
вихованки Енергодарського центру
туризму, краєзнавства та спорту
Керівник Козловська Людмила Анатоліївна,
заступник директора з НМР, керівник гуртків
Енергодарського центру туризму,
краєзнавства та спорту

Наша робота присвячена вивченню рослин, занесених до Червоної Книги України, а саме рябчика малого (*Fritillaria meleagroides*) та тюльпана дібровного (*Tulipa quercetorum*. *Liliaceae*), які масово цвітуть в саме цей період та вплив людини на їх розповсюдження.

У липні 2016 року на карті Дніпропетровської області у міжріччі Самари та Вовчої Павлоградського району з'явилася нова заповідна зона. Це степ, заплавні діброви, соснові ліси, лучно-болотні ділянки площею 2,7 тисячі гектарів, де ростуть рослини з Червоної книги Дніпропетровщини. [1, с. 3].

Територія заказника належить до підзони типових різнотравно-кострицево-ковилових степів степової зони. Переважаючим типом рослинності тут є збідненорізнотравно-кострицево-ковилові степи, значною мірою змінені випасом худоби, збором рослинної сировини, рекреацією. Площі лісових ділянок зменшилися ще перед створенням заказника. [1, с. 4].

На степових ділянках, дібровах та соснових лісах заказника оселилися 182 види тварин та 130 видів – птахів. У заказнику налічується 456 видів рослин, 19 з них червонокнижні і серед них **рябчик малий** та **тюльпан дібровний**.

Метою нашого дослідження на протязі всього маршруту походу – експедиції – це виявлення місць розповсюдження тюльпана дібровного та рябчика малого, густоту та характер території, на якій ростуть дані рослини, причини зменшення їх кількості та встановлення шляхів для збереження популяцій.

Рябчик малий і тюльпан дібровний – унікальні рослини, які належать до первоцвітів та відносяться до **лілійних**, групи однодольних рослин, найхарактернішими ознаками яких є яскрава квітка, основною функцією якої є утворення насіння, відсутність якого – це шлях до виродження популяцій та підземні запасуючі органи – цибулини. Такі рослини називаються **геофітами**, тобто багаторічними рослинами, у яких органи, що забезпечують перезимівлю або перенесення тривалої посухи, і бруньки відновлення (накореневищах, бульбах, в цибулинах) приховані в ґрунті.

Усі Лілійні – це багаторічні трав'янисті рослини, їх надземні частини восени відмирають, а цибулини зимують у ґрунті. Для цибулин лілійних властива здатність до заглиблення, що здійснюється за допомогою втягувальних коренів. У міру висихання вони вкорочуються у вертикальному напрямку і заглиблюють цибулину.

Лілійні – це комахозапильні рослини, тому квіти у більшості з них ароматні, з великою кількістю нектару. Цвітуть і плодоносять навесні, після чого надземна частина відмирає, а цибулини залишаються у ґрунті до наступної весни. Первоцвіти є **ефемероїдами**, тобто багаторічними рослинами з коротким весняним циклом розвитку та періодом спокою влітку.

Плід – довгаста коробочка із плоскими насінинами. Насіння у них поширюється шляхом розкидування, тому квітки, а згодом і плоди, утворюються на видовжених стеблах. Прямостояче, пружне стебло з дозрілими плодами розгойдується і викидає насіння. Воно оточене крилоподібною тонкою каймою і легко поширюється вітром. У лілійних добре розвинене вегетативне розмноження, яке здійснюється за допомогою дочірніх цибулинок.

Природоохоронний статус цих рослин – 2 (вразливий), Червона книга України (вразливий) [2].

Перші квіти **тюльпана дібровного** зустріли на правому березі річки Вовчої, недалеко від району злиття Вовчої і Самари, саме на території ландшафтного заказника «Межиріччя». Рослини поодинокі, висотою 30-40 см, листя ланцетоподібне, квіти жовтого кольору. Можна відмітити різні фази цвітіння рослини, на фото це добре видно, поряд майже нерозкритий бутон, активне цвітіння та квітка, яка майже відцвіла.

Що стосується території, яка найкраще підходить для розповсюдження даного виду – це заплавні луки, береги річок Вовчої та Самари де є насамперед помірне зволоження. Менша кількість рослин спостерігається на берегах цих річок та в лісових насадженнях.

На ділянці маршруту, де переважає пісчана поверхність та солончаки, а саме дорога до с. Новотроїцьке, не знайдено жодної рослини даного виду. Найбільшу чисельність **рябчика малого** відмічено на відкритій території біля солоного джерела на околиці с. Кочережки.

На невеликій площі приблизно 90м² росло близько 40 рослин. Здивувало, що ця ділянка з рідкісними рослинами знаходиться поряд з населеним пунктом, місцеві жителі активно випасають рогату худобу, поряд проходить ґрунтова дорога та стежки до джерела, на ночівлю зупиняються туристські групи.

Вже після походу став відомий факт, що рябчик малий не поїдається худобою, оскільки він отруйний для корів.

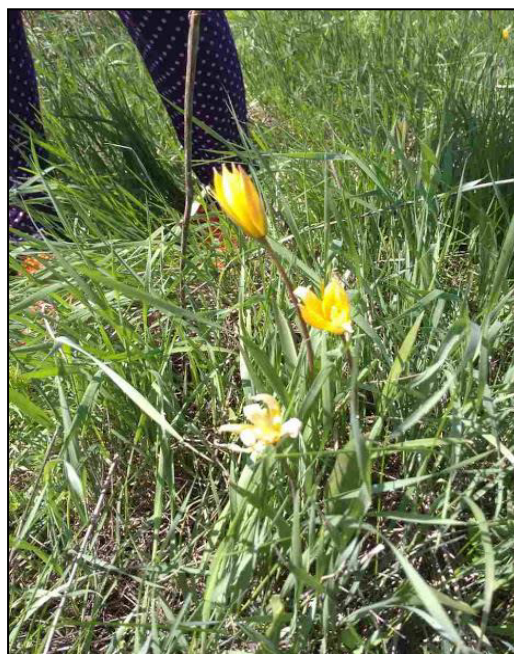
Окремі рослини рябчика малого розповсюджені на території ботанічної пам'ятки місцевого значення «Вікові дуби» і на ділянці вздовж річки Самари. Якщо порівняти рослини за своєю будовою з відкритої місцевості і лісистій, то можна відмітити різницю в висоті стебла, з поляни рябчик малий має більш високе та пряме стебло. Після вимірів тримані такі результати:

Район **поляни:**
65см+69см+61см+62см+69см=326см, середня висота стебла склала: $326: 5=65,2$ см

Лісиста **територія:** **49**
см+50см+53см+41см+47см=203см, середнє значення- $203: 5=40,6$ см.

Рябчик малий біля солоного джерела с. Кочережки

Тюльпан дібровний в межріччі річок Вовчої та Самари

Отже, можна зробити висновок, що відкрита місцевість більш сприятлива, як для росту так і для кількості рослин на певній території.

Таким чином, ми розглянули та проаналізували отримані дані і зробили слідувачі висновки, що територія освоєна дуже добре, тому вплив господарської діяльності людини на рослинний світ, а особливо на рідкісні первоцвіти можна прослідкувати постійно. Основними причинами зменшення ареалів рябчика малого та тюльпана дібровного є:

1. Розорювання цілих територій та сільськогосподарських наділів до берегів річок Самари та Вовчої.

2. На трав'янистих ділянках, прилеглих до населених пунктів значний вплив на популяції рідкісних лілійних має надмірний випас худоби та сінокосіння. Велика рогата худоба пошкоджує верхівки рослин та бульби. Сінокосіння впливає в меншій мірі, оскільки вегетаційний період рябчика малого та тюльпана дібровного проходить раніше.

3. Первоцвіти потерпають також від частих пожеж, які виникають періодично від необережного поводження з вогнем. Найбільшої шкоди Самарському лісу завдала пожежа, яка виникла в 2010 році, за орієнтовними даними пошкоджено вогнем 550 гектарів лісонасаджень [3].

4. Чисельність первоцвітів значно знизилась внаслідок неконтрольованого вирубування лісових насаджень .

Основними заходами щодо збереження та відтворення досліджених видів є суворе дотримання законодавчої бази щодо охорони рослин в ландшафтному заказнику «Межиріччя», відтворення рослин шляхом висівання насіння та перенесення окремих екземплярів у парки, лісопарки, ботанічні сади, зменшення пасовищного навантаження, повна заборона неконтрольованого збору рослин, широка пропаганда серед населення.

Джерела:

1. Червона книга Дніпропетровської області, м. Дніпропетровськ, 2010
2. <http://nature.land.kiev.ua/plants-obl-4.html>. Червона книга України
3. <https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/divo-samarskogo-lisu>

РІЧКА МОЛОЧНА: ШЛЯХ У НЕБУТТЯ

Автор: Ревега Марія,
ученця Терпіннівська ЗШ І-ІІІ ст.
Керівник: Сечкар Юлія Олександрівна,
учитель історії Терпіннівської ЗШ І-ІІІ ст.

Дивовижна річка Молочна у Мелітопольському районі Запорізької області має тисячолітню історію. Вона - найбільша річка північно-західного Приазов'я в Запорізькій області України, впадає в Молочний лиман Азовського моря.

Давньогрецький історик Геродот описував нашу місцевість як місце поховання скіфських царів та називав річку Молочну «Геррос». Сьогодні річка поступово вмирає, зникають дерева, кущі, трава на берегах Молочної,

відлітають птахи, звірі залишають свої обжиті місця, у воді зникають мікроорганізми, а риби стає все менше. Молочна є особливою річкою для нас, бо за довгі тисячоліття свого існування змогла пробити собі майже двохсоткілометровий шлях на південь – до Азовського моря. Нас хвилює екологічний стан річки Молочної, неподалік від якої ми проживаємо, любимо відпочивати з друзями.

Основна мета дослідження – вивчення екологічного стану річки Молочної.

Завдання дослідження полягали у вивченні географічного положення річки Молочної та з'ясуванні причин поганого стану води та оточуючої території, з'ясуванні як вирішуються проблеми щодо очищення вод річки Молочної, прагненні піклуватися про природу своєї місцевості.

Об'єктом дослідження роботи є водні ресурси Мелітопольського району Запорізької області.

Предметом дослідження роботи є річка Молочна.

Практичне значення роботи: матеріал роботи може використовуватися на уроках географії та екології в загальноосвітній школі, позакласних заходах, присвячених вивченню історії рідного краю.

Довжина річки Молочної – 197 км, площа басейну – 3450 кв. км. Річку і її околиці раніше нерідко називали також «Молочними водами». Багато різних народів бачила Молочна за все своє існування. Перша достовірна згадка річки відноситься до 1103 р., коли об'єднані російські дружини на чолі з князем Володимиром Мономахом «Умыслиша дерзнути» на похід углиб половецькому степу, і, «приидоша на Сютень», 4 квітня розгромили війська половців.

Використовувана у той час назва «Сютень» походила від половецького слова «Сютана» (годувальниця, мати). Можливо, що назва «Молочна» виникла через те, що річка, живлячи навколишні луки і пасовища, сприяла щедрому удою корів, розвитку скотарства.

Молочна біля Кам'яної Могили

Молочна річка бере свій початок з джерел в кристалічних породах Токмака – могили і впадає у Молочний лиман. На півночі і заході басейн річки межує з басейном Дніпра, на сході – з басейнами невеликих річок (Корсак, Лозоватка, Обитічна), що впадають в Азовське море. Прямо посередині долини річки, в 2 км від смт

Мирне Мелітопольського району, розташована Кам'яна Могила (див. рис. 1). Нині річка Молочна протікає в межах Запорізької області на території Токмацького, Мелітопольського та Якимівського районів. Має 5 основних протоків: Токмак, Чингул, Крульман, Юшанли і Тащенак.

Ширина долини річки 3 – 5 км. Русло звивисте, заросле очеретом. Ширина річки у верхів'ї 2 – 4 м, у середній і нижній течії 20 – 30 м. Вода прогрівається до +30 С. Середня глибина річки становить 0,3 – 0,4 м, найбільша – 3,5 м. У верхній течії р. Молочна зарегульована греблями. Вода використовується для зрошення і господарсько-побутових потреб. В Молочну впадають річки: з правого берега – Сисикулак, Каїнкулак, Бандурка, Чингул; з лівого берега – Курошани, Юшанли, Арабка. На берегах Молочної розташовані міста Мелітополь, Токмак, Молочанськ.

Найпоширеніші рослини річки Молочної: очерет, рогіз, роґолисник, ряски. Риб в річці Молочній мешкає близько 24 види. Є прісноводні види – щука, плітка, окунь, краснопірка, вівсянка, линь, лящ, судак, сріблястий карась, золотий карась, короп, щиповка, морські риби – сингіль, мала кефаль, атерина, бички. Найчастіше ловляться плітка, краснопірка, вівсянка. Водні організми нижньої частини Молочної мають спільні риси з такими ріками, як Дніпро та Дунай.

Важко переоцінити роль Молочної у підтриманні балансу ґрунтових вод та у формуванні особливостей рельєфу, специфіки рослинного та тваринного світу значних прилеглих до річки територій. Сьогодні, як ніколи, над річкою нависла загроза повної деградації.

У минулому Молочна була широкою повноводною рікою, багатою на різних представників флори і фауни, а в даний час русло замулено, чому сприяло інтенсивне освоєння заплавлених земель на початку ХІХ ст. і розорювання земель, вирубування лісу на її берегах протягом ХХ ст., що продовжується і зараз.

Відбулися негативні зміни гідрологічного режиму: випрямлення русла, його заростання по всій довжині і зарегульованість стоку з-за ставків і водосховищ. Порушені дренажні властивості Молочної. При паводку вода не проникає в ґрунт і не підживлює, а «йде» в населені пункти. Річка реагує на найменші зміни клімату, швидко замулюється, а також втрачає воду в результаті колосального річного випаровування.

Негайно потрібно застосувати програму по берегоукріпленню річки, насадити кущі, дерева по берегах, розчистити ріку за допомогою міні – земснарядів, мала вага і габарити яких дозволяють проводити точкові роботи в необхідних і важкодоступних місцях.

Метод гідророзмиву допоможе уникнути зайвого поглиблення (річка стане глибше на метр). При цьому виїнятий мул рівномірно тонким шаром розподілять по заболочених ділянках, які з часом перетворяться на 12-15 га поліпшених лугових земель. Після комплексного очищення річка Молочна знову стане придатною для плавання, рибного лову, а воду можна буде вживати в їжу.

Негайно потрібно виконати такі завдання – поліпшити гідрологічний режим річки Молочної, розчистити її русла та водотоки, привести їх в належний санітарно-екологічний стан, створити будівництво та реконструкція очисних споруд і систем водовідведення.

Якщо раніше техногенні перетворення входили в життя річки Молочної поступово, то тепер ці зміни відбуваються дуже швидко і позначаються на всіх сторонах її життя змінюється величина річкового стоку, його сезонний розподіл, перебудовуються русло, заплава, дельта, схили терас, режим течії. Основні зміни ріки Молочної відбуваються також під впливом природних факторів – клімату, зволоження території, характеру поверхні, пов'язаного з тектонікою. Але тільки людина може так жорстоко знищувати природну рослинність, забруднювати ріку. Ми ще можемо виправити помилки минулих поколінь, які так нераціонально використовували річку, можемо не бути байдужими і спробувати врятувати річку Молочну. Водні ресурси нашої рідної України – це національне багатство, яке ми, на жаль, втрачаємо...

Список використаних джерел і літератури

1. Екологія. Коробкин В.И., Передельский Л.В.
2. Молочна ріка – диво природи. – Мелітополь, 2002. – 100 с.
3. Молочна річка <http://ru.wikipedia.org/wiki>
4. Перелік річок – Молочна:// rybohorona.gov.ua/component/
5. Використані світлини р. Молочної з власного архіву автора роботи

Формат 84x60 1/24. Папір офсетний. Друк струменевий.

Тираж 50

Видання підготовлене до друку і віддруковане у
КЗ «Центр туризму» ЗОР
69091, м. Запоріжжя, вул. Немировича-Данченка, 46-а
Тел./факс: (061) 224-02-71. Тел.: 224-24-71
E-mail: info_turcenter@ukr.net
Сайт: www.zoetkum.ucoz.ua